

Opredeljevanje za levico v »Triglavu«

(Odlomek iz rokopisa za drugo izdajo Spominov ljudskega agitatorja)

IVAN KREFT

Udeležba v stavki srednješolcev v Mariboru dne 16. marca 1925 je bila sicer primerna legitimacija za sprejem v Klub študentov marksistov ljubljanske univerze, nič kaj prepričljiva pa ni bila za vpis v jugoslovansko akademsko društvo Triglav, v katerem je bilo takrat včlanjenih še precej ekstremnih jugoslovanskih nacionalistov. Ti seveda niso trpeli, da bi bil član njihovega društva kdo, ki je sodeloval v stavki proti njihovemu voditelju Svetozaru Pribičeviču, ministru Pašić-Pribičevičeve vlade. Vendar težav ob sprejemu v Triglav nisem imel, kot jih seveda nisem imel ob sprejemu v Klub študentov marksistov. Prav ta klub me je zadalžil, naj tudi v Triglavu podobno delujem, kot sem v mariborskem srednješolskem društvu Napredek, kjer smo širili med liberalno mladino progresivne ideje in literaturo, ki jo je pošiljal brat Bratko z Dunaja. V Triglavu pa so nastale težave takoj, ko je začel Vekoslav Iskra iz Jadrana rovariti proti tistim, ki smo ga razkrinkali kot denuncianta srednješolcev v Ljubljani, Kranju, Mariboru, Novem mestu in drugod.

V klubu študentov marksistov sem se najbolj navezal na Dušana Kermavnerja, Ludvika Mrzela, Iva Grahorja, Stojana Armiča in Lada Kozaka, ki so ga kot izključenega srednješolca tudi sprejeli v svoje študentske vrste. V Triglavu pa sem se sprijateljil s Cirilom Špindlerjem, Marjanom Rusom, Milanom Šijancem, Borutom Maistrom (že prej, ker sva bila sošolca v mariborski realki) in Jožetom Tajnikom. Tesno sva sodelovala tudi z Jožetom Hermankom, ki je v Triglavu predaval o Leninovem Imperializmu.

Komunistična (marksistična) študentska organizacija ljubljanske univerze je imela ob mojem vpisu že večletno tradicijo, saj je v različnih oblikah delovala že od leta 1919, najprej kot Društvo študentov komunistov, od februarja leta 1921 kot Vstajenje, od leta 1924 pa kot Klub študentov marksistov, ki je bil formalno priznan šele 11. decembra 1925. Za naše razglabljanje o Triglavu zadostujejo gornji podatki o Klubu študentov marksistov kot o organizaciji, okoli katere se je zbiralo tedaj vse, kar je bila najnaprednejšega na ljubljanski univerzi.

To zbiranje pa ni bilo spontano, temveč organizirano in je doseglo v letih 1925—1927 precejšnje uspehe ne le v Triglavu, temveč tudi v Njivi in nekaterih študentskih strokovnih društvih. Opisal bom predvsem uspehe, ki smo jih dosegli v Triglavu, ker jih najbolj poznam in ga potrjuje tudi gradivo, ki ga je ohranil vse do danes Ciril Špindler. Midva sva bila izvoljena delegata ljubljanskega Triglava na posvetovanju s starešinami v Celju 6. 2. 1926. leta, ko je šlo za program in s tem za obstoj Triglava, ki je že bil rahlo levo orientiran. Akcija za Triglavovo neodvisnost se je javno začela z letakom trigla-

vanske liste ob volitvah v svet slušateljev ljubljanske univerze (SSLU) dne 13. 11. 1926*. Triglav se je takrat odločil za samostojen nastop na volitvah v akademsko reprezentanco. Odločitev za lastno listo je bil rezultat daljšega razvoja idejnih razčiščevanj v Triglavu, o katerih več pozneje. Zanimivo je, da so izšli iz Triglava tudi pobudniki za ustanovitev agrarnega študentskega kluba Njiva. To so bili Jernej Stante, Ivan Belle, Franc Onič in Lojze Šmid. Med neorganiziranimi jim je bil v veliko pomoč Franc Štrajner, kmečki fant iz okolice Novega mesta. Franc Štrajner ni bil le aktiven član agrarnega kluba Njiva, temveč je bil tudi sodelavec revije Mladina, v katero so pisali tudi Srečko Kosovel, vse bolj pa tudi člani kluba študentov marksistov, posebej še takrat, ko je bil Bratko Kreft njen urednik.

S prehodom najaktivnejših levičarjev iz Triglava v Njivo je bila za nekaj časa oslajljena opozicija v Triglavu, vendar se je pozneje okrepila z dotokom mladih akademikov, predvsem iz Kranja (Jože Tajnik, ki je postal komunistom najbližji) in Maribora (Borut Maister). Ta mladina je imela demokratične ideale in je sprva zahtevala le jasnih stališč v narodnostnem vprašanju in konkretnih smernic za svoje delovanje. Dobila ga je v precejšnji meri v referatu o programskih in idejnopoličnih vprašanjih, ki ga je Ciril Špindler prečital 30. X. 1925 na občnem zboru ljubljanskega Triglava. Čeprav se je ta referat zgubil, ne bomo v zadregi glede ideološke orientacije Triglava v letih 1925—1927, ker je ohranjeno pismo, ki ga je Ciril Špindler o tem pisal svojemu bratu Metodu, ki je postal leta 1927 predsednik Triglava. To pismo je po mojem spominu del tega, kar je zajemal že omenjeni Špindlerjev referat, zato ga bom pozneje citiral v celoti, saj vsebuje triglavanski program do obdobja, ko sta v Triglavu začela delovati Vladimir Krivic (1932) in Boris Kraigher (1934), ki sta ta program dopolnila. V tej dobi (1934/35) je zmaga pri volitvah odbora kandidatna lista s predsednico Emo Krebsovo, ki je bila komunistka. Da bi bil dosežen tak prodoren uspeh, pa je bilo potrebno mnogo podrobnega in vztrajnega dela že v letih 1925—1927. Prelom med nacionalističnimi študenti je nastal prav zaradi odločitve Triglava, da bo nastopil s svojo samostojno listo na volitvah v svet slušateljev ljubljanske univerze dne 13. 11. 1926. Zakaj se je odločil za samostojen nastop, je skušal obrazložiti v posebnem letaku z naslovom »Triglavan, somišljeniki« in s podpisom »Triglavanska lista«. Letak je pisan obzirno, da bi ne prizadel ne desnice v samem Triglavu ne levičarskega bloka na ljubljanski univerzi, ki sta se oba potegovala za triglavanske glasove in sta jih nekaj tudi dobila.

Toda preden je prišlo do samostojne triglavanske liste, je bilo treba premagati marsikatero zapreko. Pri prvih volitvah v svet slušateljev ljubljanske univerze sta Jadran in Triglav sestavila enotno listo. Pred drugimi volitvami v SSLU so idejna trenja v Triglavu zopet stopila v ospredje in odnosi med obema društvoma so se zaradi različnih pogledov na nacionalno vprašanje močno zaostri. Boj, ki ga je vodila marksistična leвица zoper idejo »integralnega jugoslovanstva«, je zahteval tudi med člani Triglava jasno opredelitev in stališče. Kakor hitro bi se večina Triglavanov opredelila zoper idejo integralnega jugoslovanstva, bi bil prelom med Triglavom in Jadranom neizogiben in nastop z enotno listo bi propadel. Jadran je opozarjal triglavane, naj ne nasedajo komunistom, ki bi radi na vsak način razbili volilno koalicijo med obema nacionalnima organizacijama. Čeprav je Jadran apeliral na nacionalno zavest triglavanov, je, kot poroča Ciril Kočevar v Narodnem dnev-

* Ciril Špindler: APZ prvič v Mariboru, Večer 13. avgusta 1966.

niku z dne 29. 10. 1926, št. 244, bilo na članskem sestanku Triglava dne 26. 10. 1926 sklenjeno, da Triglav ne bo šel na skupno listo z Jadranom, če bo na njej kandidiral Iskra, pozneje pa so svoj sklep preklicali na pritisk »merodajne strani«, češ da je Iskra opravičil svoje dejanje na Jadranovem sestanku. V časopisju je vzplamtela polemika v zvezi z afero Iskre. Ozračje v Triglavu je postalo tako napeto, da je moralo priti do načelnega razčiščenja. Zato sta revizorja Boris Kuharič in Milan Šijanec sklicala izredni občni zbor Triglava, in sicer 9. 11. 1926 ob 20. uri v salonu gostilne Češnovar v Koldvorski ulici (nasproti akademskega kolegija). Cirila Špindlerja je levičarska skupina še istega dne telefonično poklicala iz Maribora, češ da je vsak glas potreben, ker gre za načelno razčiščenje v Triglavu. Ciril Špindler se je temu pozivu odzval in takoj je sedel na vlak. Zaradi nujnega »bojnega posveta« ga je pričakala skupina na čelu z Milanom Senkovičem. (Le-ta je Cirila Špindlerja pozdravil z »zdravo, Aca«. S tem je aludiral na radikalnega prvaka Aco Stanojevića, ki so ga beograjski radikalni prvaki v kritičnih trenutkih prosili, naj pride iz Zaječarja na posvet. Sedaj je imel tudi Triglav svojega »Aco«, ki je vselej znal svetovati, tudi še pozneje, ko po končanih študijah ni bil več aktiven član).

Izredni občni zbor je bil zelo živahen in je trajal več kot štiri ure. Na zadnje je prišlo do tajnega glasovanja in so s štirimi glasovi večine sprejeli sklep, da postavi Triglav samostojno listo za volitve SSLU. Za nosilca liste so izvolili Boruta Maistra. Novi društveni odbor je vložil kandidatno listo 10. 11. 1926 dopoldne, to je v zadnjem roku. Razvila se je razgibana predvolilna kampanja.

Triglav je izdal letak, ki sem ga že omenil. Takoj naj ga v celoti navedem, saj kaže, s kolikšno previdnostjo je utemeljeval svoj prvi ločeni nastop.

»TRIGLAVANI, SOMISLJENIKI!

J. S. D. »Triglav« je postavil svojo kandidatno listo za volitve v SSLU. Njegova načela mu nalagajo, da nastopi samostojno, ne oziraje se ne na levo ne na desno. »Triglav« se ne opredeljuje niti na strankarski niti na razredni niti na verski podlagi. Povsod pa bode zastopal načela poštenja, pravice in resnice in jim skušal priboriti veljavo tudi v javnem življenju. Vsa dijaška vprašanja so mu zadeve srca in vesti, iz njih pa hoče izločiti vse primese strankarstva in nestrpnosti. Motriti in reševati jih hoče samo s stališča stanu. »Triglav« se je z vso odločnostjo in temeljitostjo poglobljal v vprašanja ljubljanske univerze in ljubljanskih visokošolcev.

Triglavani smo prepričani, da je ideja ljubljanske univerze preplitko zasidrana v narodu samem. Treba jo je popularizirati doma in v tujini. To hočemo načeti z monografijo o kulturnem in narodnem pomenu ljubljanske univerze, o bojih za njen obstoj nekoč in danes ter o njenih nalogah in potrebah v bodočnosti, pri čemur želimo sodelovanje njenih dejanskih in duhovnih utemeljiteljev. Opetovano smo naglašali, da univerza ne more v polni meri izpolnjevati svojih znanstvenih nalog in kulturnega poslanstva, dokler nima moderne in bogate vseučiliške knjižnice. Ako država ne vrši svojih kulturnih nalog, mora narod graditi iz svoje moči. Socialni problemi naroda se morajo proučevati ter kritično pretresati tudi na najvišjem znanstvenem zavodu. Zato se odločno zavzemamo za ustanovitev sociološke stolice in seminarja, ki ju naj zasede slovenski strokovnjak. Akademik se more svobodno udejstvovati le, ako je gmotno podprt in materialno popolnoma neodvisen. V

gmotnih vprašanjih naj bo merilo pravičnost in človekoljubje. Ukine naj se krivični način podeljevanja štipendij, država in javnost pa naj podpirata neodvisno podporno društvo in menzo za vse ljubljanske visokošolce. V mednarodnih dijaških pokretnih smo odločno za slovansko orientacijo. Stremimo za tem, da osnuje slovanski študentski blok, predvsem pa, da se na slovanskem jugu pokrene misel jugoslovanskih (slovensko-hrvatsko-srbsko-bolgarskih) dijaških kongresov.

Tovariši! »Triglav« stopa v volilno borbo za stanovsko reprezentanco ne zato, da doseže številčno zmago, ampak da uveljavi svoja načela.

Za tiskarno »Merkur« Andrej Sever v Ljubljani

»Triglavanska lista«

Redaktorja letaka Milan Šijanec in Ciril Špindler sta bila v veliki stiski, ali naj vstavita, da se Triglav ne opredeljuje na *razredni* podlagi. Vsekakor to ni pomenilo distanciranja od liste C svobodnih akademikov (marksistov), s katerimi je bila triglavanska levica v dobrih odnosih. Za listo svobodnih akademikov so se najbolj angažirali: Dušan Kermavner, Bratko Kreft, Ivo Grahor, Ludvik Mrzel, Andrej Lasič, Alfonz Gspan, Ciril Debevec. Vsi omenjeni pa so bili tudi osebni znanci Cirila Špindlerja, ki se je z njimi dogovarjal za čim uspešnejši nastop proti nacionalistični desnici. Pri tem je Triglav želel ohraniti samostojnost in pridobiti za svoj program čimveč neopredeljenih študentov, da ti ne bi postali rezerva za oba tradicionalna tabora. Situacija še ni toliko dozorela, da bi bilo že takrat možno uresničiti predlog Lojzeta Udeta, naj bi se levičarji združili s katoliškimi študenti v boju proti »integralnim jugoslovanom«.

Triglav je v takratnih razmerah pravilno taktiziral in požel tudi uspeh, kar dokazujejo rezultati, ki sem jih že delno omenil. Od 834 možnih glasov jih je zbral Triglav 96 in dobil enega od sedmih mandatov, liberalci-desničarji so dobili 362 glasov in tri mandate, klerikalci 273 glasov in dva mandata ter marksisti 103 glasove in en mandat. Za levico je glasovalo torej 199 študentov, kar dober začetni uspeh, posebej pa še za Triglav, če razčlenimo razporeditev njegovih sil neposredno pred volitvami. Na izrednem občnem zboru je bilo razmerje glasov 45:41 v korist leveice, triglavanska lista, ki so jo sestavili levičarji, pa je dobila kar 51 glasov več. Zato se nikakor ne moremo strinjati z oceno Narodnega dnevnika z dne 15. 11. 1926, št. 257 v članku Volitve v akademsko reprezentanco, češ da je blok levih v primerjavi s prejšnjimi volitvami zgubil 73 glasov, ker je moral del glasov odstopiti »simpatični« listi Triglava. Tudi če bi lista svobodnih akademikov dosegla enako število glasov, kot jih je dobil blok levih prejšnje leto, bi ne dobila dveh mandatov. Vsekakor pa drži, da dodatni glasovi za triglavansko listo gredo na račun liberalcev, ker so le-ti zgubili približno toliko glasov, (levica pa je pridobila 21 glasov). Sicer pa je bolj nego ta računica pomemben moralni uspeh samostojnih triglavanov in tega uspeha se je lahko razveselila tudi levica, saj se je tako bogato obrestoval v poznejših letih, ko je postal Triglav vse bolj nezavetna trdnjava in postojanka levičarjev, v kateri so imeli odločilno besedo organizirani komunisti. To je povzročilo v poznejših letih razpust najprej Triglava (5. III. 1934), potem pa še Mladega Triglava, ki je začel delovati 2. VII 1934, ko mu je univ. senat potrdil pravila.

Tak razvoj je seveda slutila že leta 1926 slovenska liberalna buržoazija, zato je skušala v zadnjem trenutku preprečiti samostojno listo Triglava prek starešinske zveze v Mariboru. Ta zveza je poslala dne 12. 11. 1926 odboru

ljublanskega Triglava pismo, v katerem ugotavlja, da separatni nastop krši društveni program v idejni smeri, nato pa poziva društvo, naj umakne svojo listo in podpre listo, ki je napredna in jugoslovanska. To pismo je objavilo Jutro dne 13. 11. 1926, preden je bilo dostavljeno odboru Triglava. Odbor je poslal Jutru demanti, da ni prejel pisma starešinske zveze na večer pred volitvami, temveč šele, ko je bil članek že objavljen v Jutru. (Demanti je bil objavljen v Jutru št. 264 z dne 16. 11. 1926). Očitno je torej, da je bil namen te spletke onemogočiti samostojen nastop triglavanov. Jutro pa je dan pred volitvami (št. 261) jasno povedalo, zakaj je bilo proti triglavanskemu separatizmu; napisalo je, da so v Triglavu zmagale komunistične parole. Takrat smo videli v tem onemoglem izbruhu namig policiji, naj poseže vmes; res je čudno, da policija takrat še ni ukrepala tako, kot je proti Triglavu pozneje večkrat. Samostojen nastop Triglava na volitvah v SSLU leta 1926 je vsekakor pomenil zavestno manifestacijo naprednejšega gibanja med liberalno visokošolsko mladino ter je mnogo pomenila pri nadaljnjem razvoju poznejših generacij v tej smeri. Mnoge »triglavanske« akcije so vplivale pozitivno tudi na diferenciacijo v starešinski zvezi v Mariboru, kjer je leta 1938 že toliko prevladala levica, da je tajnik te zveze iz leta 1926 dr. Makso Šnuderl zavrnil zahtevo desnice, (ki ji je deset let prej pripadal), naj zaradi komunizma razpustijo zagrebški Triglav.

Po tem uvodu naj v celoti citiram pismo Cirila Špindlerja bratu Metodu, ko je le-ta postal v jeseni leta 1927 predsednik ljubljanskega Triglava. Metod takrat v svojem razvoju še ni dohitel Cirila, vendar se je tudi on vse bolj približeval levici. Leto 1941 je dočakal pripravljen, kot ga je dočakal pripravljen njegov prijatelj Franček Simonič, ki se ga spominja v pismu z dne 2. 1. 1945 partizanki Vilmi Beblerjevi: »Najbolj si želim« — tako piše Franček Simonič iz Livna v Bosni — »da bi bili tam, ko se bodo osvobodjevali naši kraji ... tam, kjer smo skupno delali s pokojnimi tovariši Lackom, Anželom, Frančekom Toplakom, Zvonkom Sagadinom, Ilcem in drugimi. Vsi oni, dr. Špindler, Lujz Štrafela in še mnogo drugih, so dali svoja življenja za svobodo slovenskega naroda.«

Dr. Metod Špindler ni bil edini triglavan, ki je padel v narodnoosvobodilnem boju, bilo jih je veliko število, samo zagrebških okoli dvajset, toda vsi so prišli v osvobodilni boj po podobni poti kot dr. Metod Špindler. Kako so iskali pravo pot, pa osvetljuje prav Cirilovo pismo Metodu.

Programsko pismo*, ki sem ga zaradi boljšega pregleda dopolnil s tremi podnaslovi, se glasi:

Dragi Metod!

Zadnjič si mi pisal, da si v skrbeh radi bodočnosti Triglava. Meni samemu je žal, da sem odtrgan od društvenega življenja, v katerega sem vložil precej časa in energije. Naravnost k srcu pa mi je prirastel Triglav, ki sem v njem videl možnost za svoboden razvoj. Zakaj, zdi se mi od vseh ljubljanskih akad. društev, izvzemši morda klub marksistov, najmanj odvisen od političnih strank. Zato bi mogel v sebi zbrati vse one svobodomiselnne visokošolce in abituriente, ki gledajo ob strani naše nezdravo javno življenje. Ti poznaš itak moje nazore deloma iz debat v Triglavu deloma iz mojih pisem. Razvoj našega javnega življenja v zadnjem času mi daje popolnoma prav. Samo trajno vrednost bo imel tak pokret šele tedaj, ako ga bodo vodili *novi* ljudje, ne-

* V rokopisni zbirki študijske knjižnice v Mariboru.

omadeževani s svojo preteklostjo in ustaljeni v sodobnem mišljenju in čustvovanju. To pa se pravi, da potrebuje naše javno življenje, kakor javno življenje katerega koli naroda sploh, ljudi — delavcev, ki razumejo dobo, v kateri živimo, ljudi, ki so spoznali resnico, da človeštvo preživlja veliko krizo in da je po letu 1917 današnje ozračje podobno onemu izza velike francoske revolucije.

BOJ MED DVEMA MISELNOSTIMA

Moramo si biti v svesti, da se bije odločilen boj med dvema miselnostima: med zapadnoevropskim nacionalizmom in slovanskim socializmom. Glavna zmota, ki je usodna zlasti za orientacijo južnih Slovanov, je v tem, da stavlja obče mišljenje idejo narodnosti v ostro nasprotje s socialno mislijo. Vzrok bode pač v tem, da nacionalizem, kakršen obvladuje zapad in ki je zasejan tudi pri nas, sploh ni zasidran v človeškem čustvovanju, da ni izliv najplemenitejših človeških stremeljenj in idealnih teženj, marveč je zgolj še izrodek človeške špekulacije: filozofski racionalizem oz. gospodarski kapitalizem. Ideja narodnega prebujenja in samoodločbe narodov, ki je bila sprva globoko ukoreninjena v človeškem čustvovanju, je danes v zapadnjaškem svetu popolnoma izgubila svoje prvotno lice. Da je nacionalizem velika fraza, nam dokazuje naša soseda Italija, pa tudi nič manj Anglija in Francija, ki zatirajo toliko drugih narodnosti. Zapadnjaški nacionalizem znači reakcionarno, preživelo miselnost, ki se z vsemi sredstvi bori za obstanek zoper naprednejšo levico — socializem. Čista neomadeževana nacionalna misel pa se je ohranila v Slovanstvu. Slovani nismo nikoli zatirali drugih narodnosti, če izvamemo caristično politiko proti Poljakom. Lahko bi celo rekel, da je bila narodnostna zavest pri Slovanih sploh le še podzavestna, instinktivna, kar dokazujejo tako številni mejni spori. Meje med slovanskimi narodnostmi sploh niso nikjer ostro začrtane. Zato je mogoč razvoj v tem smislu, da se Slovani ne bomo medsebojno opredeljevali po narodnostih, marveč nas bode družila ideja, ki je višja nego narodnostna in ki v sebi eminentno krije tudi narodnostno. Ta proces je seveda še v začetkih, krenila pa je na to pot nedvomno sovjetska Rusija. Za svojo osebo sem popolnoma prepričan, da bode *ruski jezik* zavladal vsepovsod, koderkoli prebivajo Slovani od Jadranskega morja pa do Tihega oceana. S tem ni rečeno, da bodo ostali slovanski jeziki prenehali, nasprotno živeli in razvijali se bodo naprej, življenjska potreba pa bo ostale Slované privedla do tega, da sprejmejo za občevelni jezik največji slovanski jezik. Tako bo narodnostna rivaliteta v Slovanstvu izgubila vsako ost in se bo razblinila ob zmagoviti socialni ideji. Zakaj vsak pripadnik neke narodnosti je obenem član cele človeške zajednice. Naglas, ki je ležal doslej na pojmu »državljan«, mora preiti na pojem »človek«. Vsak član človeške družbe ima popolno pravico, da se svobodno razvija in uspeva ne glede na narodno pripadnost. Zakaj človeške pravice so prvotne in lastne vsem ljudem. To pa je v bistvu ona preprosta molitev: »daj nam danes naš vsakdanji kruh«. Nosilec te miselnosti je *četrti stan*, ki ga ni več mogoče zanikati, proletarski stan, kakor je bil nekoč nosilec narodnostne misli tretji, meščanski stan. Edino mladina, ki se ne sramuje žuljavih rok in sajastih lic, bode preobrazila človeško družbo k boljšemu in lepšemu življenju. Kdor ima srce za ponižane in razžaljene (ali v žargonu dr. Puca za one, »ki jim *ne* stojijo hiše ob beli cesti«), le ta more nesebično delati za narod in človeštvo. Take ljudi mora vzgajati Triglav, ako naj ostane zvest sebi in svojemu imenu. Triglav bodi simbol Slovenstva in obenem simbol poštenja in mladostnega hotenja.

Lojze Šušmelj: Kozjaška ženkica, perorisba s tušem

Zato mora vse svoje izjave in vse svoje manifestacije ter odločitve usmeriti v tem smislu. Ne gre za to, ali bode zmagal pri teh ali onih volitvah, glavno je, da uveljavi odkrito poštena načela in jasen cilj.

(SMERNICE ZA BODOČE DELO)

V smislu zgoraj očitane nazora, sem skušal tudi Triglavu postaviti smernice za bodoče delo. Nekaj se je že izvršilo, mnogo pa še čaka delavnih rok. Zato moram samo ponavljati že izrečeno, ako hočem spregovoriti o bodočem delu Triglava. Morda tudi to ne bo odveč: Začnimo pri Homeri.

I. Kulturno delo Triglava:

Neposredno se tiče Triglava vprašanje ljubljanske univerze. Njena eksistenca (in s tem *raison d'être* Triglava) je stalno ogrožena in bo visela vse dotlej, dokler ne bo priznana kot najvišji znanstveni zavod slovenskega naroda. Ako ne nosi značaja slovenske univerze, v resnici nima eksistenčne upravičenosti v primeri z zagrebško in beograjsko. Sporedno s tem treba rešiti problem Slovenstva sploh. Odločiti se je treba zanj ali proti njemu. Jaz sem se odločil zanj. Slovenstvo je ustvarilo toliko pozitivnih vrednot, da popolnoma zasluži nemoteni nadaljnji razvoj. Mi rabimo popolno kulturno avtonomijo, ako hočem obdržati svoj jezik in svojo kulturo, dosledno torej tudi svojo univerzo. Slovenska univerza mora biti fundirana ideološki. Zato sem sprožil svoječasno, da Triglav da iniciativo za *spomenico*, monografijo o ljubljanski univerzi, ki bi jo spisali najboljši strokovnjaki (založila bi jo nemara Slovenska matica), dalje propagando za ustanovitev *vseučiliške knjižnice* v Ljubljani (doslej ni niti kakega odbora, ki bi v javnosti zbiral prispevke; po vinarjih bi lahko narasla že lepa vsota!!), dalje *predavanja* o ljubljanski univerzi obenem s prikupljanjem prispevkov na skupno akad. podporno društvo ter *tekmovanja* vseh akad. društev in klubov (meetingi) primerno njihovemu značaju (kulturna, športna, glasbena društva itd.).

2. Odnos Slovenstva napram Jugoslovanstvu je po mojem naziranju isti kakor njegov odnos napram Slovanstvu sploh. Jugoslovani smo samo geografski ločeni del vseh Slovanov, ki nismo napram celoti nikaka etnografska samostalna skupina. Zato sem svoječasno plediral za to, da se Triglav naziva »*Slovansko svobodomiselno* akademsko društvo Triglav«. Uspel sem na celjskem zboru delegatov le v toliko, da lahko postane član vsak Slovan! Taka panslavistična orientacija naj bi se zrcalila tudi v *triglavanski knjižnici*, ki je nad vse potrebna. Vsebovati bi morala vsa ona dela lepe in znanstvene knjige, ki izražajo pristno slovansko miselnost in emocionalnost (primeroma dela Dostojevskega, Tolstoja, Solovjeva, Masaryka, Kreka, Stritarja etc. Odločiti se nam je za skupen slovanski jezik, kar je v dijaškem življenju pomembno za mednarodne kongrese. Mi gotovo ne bomo kolebali, marveč se izjavili za *ruščino*. Obenem pa treba širiti tudi znanje ruščine v društvu in javnosti. Ne zadostujejo sklepi občnih zborov in resolucije, marveč treba preiti k stvarnemu delu.* Zlasti potrebujemo *rusko slovnico* in *besednjak*; morda bi se obnesla *pismena šola* za študente (po vzgledu Vidovičeve šole). Na tem mestu omenjam, da bi bila za Južne Slovane nad vse koristna *primerjalna slovnica jugoslovanskih jezikov* za praktičen pouk. Mesto da se učimo slovenščine, srbohrvaščine in bolgarščine posebej, bi se učili vse te jezike vzporedno. Kakor sem slišal, je začel pisati tako slovnico prof. Ramovš.

* (mene je bogme sram, da se nisem naučil ruščine!!)

Mi Slovenci imamo gotovo živ interes, da se priučimo čim več jezikom. S tako knjigo pa bi se nudila tudi Srbohrvatom in Bolgarom prilika, da si pridobijo osnovne pojme o slovenščini (staroslovenščina se itak poučuje tudi pri njih). Nam Slovincem je še vedno v krvi strah, da nas je premalo. Islandcev je jedva sto tisoč, pa je vendar njihova književnost našla mesto v svetovni literaturi. Zato »razširi, raztegni se krog domovine«! S tem sem nanizal nekaj perečih kulturnih vprašanj. Prehajam II. k socialnemu delu Triglava.

(SOCIALNO DELO TRIGLAVA)

To je široko polje, ki je še po večini ledina. Malo pridnih rok, malo dobre volje. En sam dokaz: akad. bolniška blagajna. Kje so ambulate in sanatoriji, kakor jih najdeš pri dijaštvu drugih narodov. Tudi vsakdanji kruh študenta je bidek. Koliko jih pobira drobtinice s strankarskih miz. Dokler ne bo neodvisne menze in podpornega društva na ljubljanski u., tudi ne bo svobode duha in širokogrudnosti v pojmovanju socialnih nalog in socialnega dela. Boj za obstanek ne sme biti postuliran od slepega partizanstva in korteširanja. To je vse posledica naših malih razmer. Tu se poznamo vsevprek in uravnavamo svoje razmere kakor naši očaki pod lipo. Kjer je duševno obzorje širje, tam tudi ni malenkosti in nestrpnosti. Na Dunaju n. pr. se lahko vpišeš v katerokoli menzo, magari judovsko (edino burši so ekskluzivni). Dvigniti se moramo nad nivo povprečnega meščana, ki živi od svojih suhih dogem in fraz. Življenje, vredno zdrave mladine, pa je tvorno, ker ustvarja vedno nove vrednote, napreduje in se organično razvija. Kadar postane spoznana resnica dogma za splošnost, je že preživela svojo aktualnost in mladina gre za novimi cilji. Nekaj se maje tudi pri naših nacionalistih v Sloveniji. Zadnji proglas »Jadrana« v »Jutru« 2. X. 1927 (op. I. K.) govori o *socialno-ekonomski smeri* in izjavlja: »Mi se hočemo udejstvovati i s kritiko i z delom! O vseh problemih hočemo izreči odkrito in pogumno besedo... Hočemo z narodom stika izven političnih shodov«!! Jadran torej caplja za levico v Triglavu. Samo da je umik težak in njegova vrednost dvomljiva. Morda pa postane beseda meso. Jaz bi bil vesel takega pokreta. Kakor rečeno, so najbolj pereča socialna vprašanja, ki se zadirajo v meso ljubljanskega študenta: *skupna menza, podporno društvo in bolniška blagajna*. Tu naj Triglav poseže krepko vmes.

Obenem mora Triglav misliti tudi na svojo bodočnost. Ako hoče korakati z duhom časa in uspešno tekmovali z vsako »socialno-ekonomsko smerjo«, mora svoja načela udejestviti na zunaj in samemu sebi dati socialno-ekonomski temelj — v *Triglavanskem domu*. Akademski dom, kakršnega ima Jadran, seveda ni časoven. Društvo ni svrha samo sebi, akad. dom ni samo pisarnica. Triglavanski dom mora biti kulturna, socialna in higienska institucija. Knjižnica, predavalnica, menza, kopalnica in telovadnica ter stanovanja za revne tovariše so deli resničnega ak. doma. Plesišče in klubski fotelji spadajo vse kam drugam. Glej, da zopet oživi delo za Triglavanski dom. Po mojem načrtu naj bi se ideja uresničila s temi sredstvi: parcela, stavbni načrt, stavbna zadruha, triglavanski plesi, državne in samoupravne podpore, kuluk aktivnih Triglavanov, ev. drugi dohodki. Parcela je z oz. na zadnje občinske volitve menda več kot gotova. Vložite nemudoma utemeljeno (t. j. natančno naj bo opisan namen stavbe) prošnjo na občinski svet ljubljanski, sopolpisano po starešinski zvezi. Ko bo parcela določena, bode gotovo ljubljanska univerza (Plečnik ali Vurnik) rada izdelala brezplačen načrt. Nato bi se v smislu sklepa obč. zbora starešinske zveze v Laškem ustanovila zadruga »Trigla-

vanski dom« (glej pravila stavbne zadruga Stan in dom). Daj zadevo kot posebno točko na dnevni red prihodnjega občnega zbora!

Širšega pomena sta sledeči dve vprašanji: sociološka stolica na ljubljanski univerzi in ženska volilna pravica. O pomenu *sociološke stolice* za Slovenstvo ni treba mnogo dokazovati. Opozarjam samo, da je sociološka stolica v Pragi dala Čehoslovaški njenega prvega predsednika. Sedaj je stvar še mnogo aktualnejša, ker imamo Slovenci ministra za socialno politiko. Klerikalci imajo torej priliko, da se res izkažejo kot krščanski socialci v tem vprašanju. Profesor Baš je obljubil, da bo o tem predmetu napisal članek za »Mladino«. Opozorite ga. O *ženski volilni pravici* se zadnje čase pri nas mnogo razpravlja. Na vsak način gre ženi enako pravo glasovanja. Jaz sem že svoj čas predlagal, da Triglav na svoji listi za SSLU postavi ugledno kandidatino na tako mesto, da bo s pomočjo vseh slušateljic imela izgled na izvolitev (t. j. drugo mesto). Tako bi Triglav dejansko manifestiral za resnično enakopravnost žene ter ji dal vsaj na akademskih tleh enakovredno pozicijo.

III. Stanovska vprašanja.

(STANOVSKA VPRAŠANJA)

Ni dvoma, da smo študenti poseben stan in to po pretežni večini stan nemanjšičev, socialno šibkejši stan. Ekonomsko zatirani stanovi so se v vseh časih organizirali zoper svoje zatiralce. Danes je obramba zoper moderni kapitalizem, *sindikalizem* ali stanovske organizacije gospodarsko najbolj zatiranega delavskega stanu. Študenti smo po svoji socialni poziciji najbližje temu gibanju. Nekaj početkov imamo tudi že na ljubljanski univerzi: *SSLU, strokovna društva*, razpuščena organizacija štipendistov itd. Mnogo seveda nam še manjka kakor n. pr. razne nabavne zadruga, oblačilnice, razni stanovski privilegiji itd. Zlasti nam manjka *zastopstvo v upravi univerze*, kakršnega poznajo n. pr. avstrijske univerze. Taka institucija bi morala biti predvidena v vseučiliškem zakonu. Forsirati jo moramo študenti sami, ker smo edino mi neposredno zainteresirani. Nimamo pa še kompetentnega predstavništva vseh naših univerz. Vobče se o naših stanovskih vprašanjih v primeri z drugimi narodi (vzemimo n. pr. Čeha) v naši javnosti bore malo razpravlja in študenti se sestajamo vsake kvartale enkrat, pa še takrat razpravljamo o vseh drugih stvareh, samo ne o lastnih stanovskih zadevah. Vzrok tej mali *stanovski zavesti* bode pač v tem, da naši študenti premalo posečajo mednarodne študentske kongrese, odkoder bi mogli prinašati izkustva in pobude tudi na naše razmere. Mi živimo takorekoč zaplankani od ostalega sveta in se izgubljam v lastni ozkosrčnosti in nevednosti. Kjerkoli se sestanejo ljudje najrazličnejših svetovnih naziranj, narodnosti, držav, tam padajo malenkostni predsodki v nič. Ostane samo še človek napram človeku, obsežajoč s svojim duhom cel svet, z eno besedo človek postane pri takem neposrednem stiku resnični kozmopolit. Notranje doživljenega kozmopolitizma manjka naši inteligenci. Zato bi moral naš študent zahajati tudi na take *mednarodne kongrese*, ki so samo posredno v zvezi s študentskim življenjem n. pr. abstinenčni, feministični, pacifistični (Panevropa, Liga za društvo narodov), pa tudi razni strokovni kongresi etc. etc. Za našo državo je nad vse aktualen *kongres jugoslovanskega študentstva* (vštevši *Bolgare*), ki naj bi pripravljaj pot za vseslovanski študentski pokret pod idejnim vodstvom Rusije. Tja v Ženevo vabijo mogotci tega sveta Rusijo k zeleni mizi, ker se je boje, mi študenti pa, ki se nam ni bati ničesar, ne damo duška svojim srčnim nagnenjem, marveč se ogibamo

Rusije kakor hudega vraga. Kadar se bode slovanska mladina zopet sestala in spregovorila odkrito in pošteno besedo, bode tudi našemu rodoljubu in zapečnjaku jasno, kar si sedaj prikriva: da je slovanska bodočnost v Rusiji, kakor je to napovedal Dostojevski. Jasno mu bode, da ogromna Rusija ne bode slekla boljševizma kakor umazano perilo ter se spokorno vrnila k našemu purgarju, marveč da bode v novi socialistični družbi prednjačila vsemu ostalemu svetu. Rusija bode v bodočnosti stožer, okoli katerega se bode sukalo kulturno življenje ljudi. To spoznanje, ki ga pripovedujejo veliki duhovi (Spengler, Tagore, Romain Rolland, Ferrero itd.) sodobnega človeštva, mora prežeti mladino bodočnosti in jo nagniti na nova pota in k novim stremljenjem. Vsi dosedanji dijaški vseslovanski kongresi so hirali na sterilnosti, ker na njih ni bilo sodobne ruske mladine. To se mora v bodočnosti popraviti. Mi Slovenci smo že po naravi predestinirani za posrednike med slovanskimi vejami, ker nimamo nikjer spornih meja. To se je videlo zlasti ob priliki turneje Kostova. Ljubljana tvori najprikladnejša neutralna tla za vseslovanski študentski kongres, slovenski študentje pa imamo gotovo toliko organizatorskega smisla, da bi taka akcija nedvomno uspela. Triglav naj obnovi parolo: *vseslovanski študentski kongres v Ljubljano!* Osnuje naj se meddržaven odbor, ki ga bodo gotovo podprle vse struje na ljubljanski univerzi in med srednješolci. Naša slovenska mladina bi se s takim kongresom duhovno obogatila in pobudila.

S tem sem nanizal nekaj misli o nalogah našega društva, kakor sem jih že svoječasno izpovedoval. Ti jih akceptiraj po svojem prevdarku in jih skušaj realizirati v svoje zadovoljstvo in prospeh Triglava. Prosim Te, da mi o društvenem življenju večkrat poročaš. Zlasti me zanima potek občnega zbora Triglava, Maroltovo delo v pevskem zboru, bolniška blagajna, volitve v SSLU (tu naj Triglav prevzame socialni odsek!), vprašanje medicinske fakultete etc. etc.

Pismo sem pisal v raznih presledkih, ker mi res primanjkuje časa za resnejšo koncentracijo. (začetek stavka nečitljiv), tako da tekom tedna niti nimaš volje, da bi vzel duševno delo v roke. Hrani pismo in stavi ga na razpolago ev. novemu predsedniku (četudi stilistično ne zasluži tega).

Prisrčno Te pozdravlja Tvoj brat

Kaj delajo naši prvaki Šijavec, Jurančič, Tajnik, Maister, Brumen itd? Pozdravi jih vse!

Ciril*

Sarajevo, 25. X. 1927.

Potrdi mi prejem pisma!

Ko je Triglav v svojih prvih časih imel za svoj program misli iz pisma pesnika Josipa Stritarja, strnjena v geslo »od slovenstva, preko slovanstva do človečanstva«, geslo, ki ga je v umetniški obliki izvesil v društvenih prostorih v Kazini, tako je to geslo z novo vsebino obdržal, kot priča vsebina pisma Cirila Špindlerja, tudi pozneje, vse to takrat, ko je skoraj v celoti sprejel partijski program.

Za panslavizmom Triglava se ne skriva nič drugega kot pozitiven odnos do največje slovanske (v resnici ne samo slovanske!) države Sovjetske zveze (Rusije). Sicer pa se je tudi vlada SZ med vojno 1941—1945 oprijela ideje

* Ciril Špindler je takrat v Sarajevu služil vojaški rok. (Op. I. K.)

panslavizma, da bi v tako imenovani domovinski vojni mobilizirala vse slovanske sile proti fašističnim agresorjem, ki so hoteli uničiti Sovjetsko zvezo in slovanstvo sploh. Veslovanski komite v Moskvi, v katerem je Slovence predstavljali Ivan Regant, je bil ustanovljen prav z nalogo, da tudi po liniji slovanstva doseže enotnost v boju proti germanskim fašističnim agresorjem. Citati iz govorov na velikem slovanskem mitingu v Moskvi bi potrdili, da je bila v vojnem času ponovljena marsikatera misel, ki jo je vseboval dvajset let starejši triglavanski program. Če se ob ta del programa ne kaže spotikati, je spotikanje toliko manj umestno ob programu iz prvega časa preusmerjanja Triglava v progresivne tokove, to pa je bil tisti del programa, ki je bil postal osnova za linijo enotne študentske fronte v boju proti vojaško fašistični diktaturi. To linijo so vodili študenti komunisti v letih po 6. januarju 1929.

Toliko o »Triglavu« v letih 1925—1927, ko je opustil svojo liberalno tradicijo in se vključil v progresivno mladinsko gibanje. Razvoj »Njive« je bil podoben. Njeno delovanje je opisal Jože Kerenčič v članku Akademski agrarni klub Njiva v mladinski reviji Obzorja — Ljubljana 1935, oziroma v ponatisu »Domačija« (Obzorja, Maribor 1967).

Kerenčičeve podatke bi rad dopolnil v naslednjem. Kot sem že omenil, je prestopilo več Triglavčanov v Njivo takoj ob njeni ustanovitvi. Po podatkih, ki sem jih dobil od Cirila Špindlerja, je bilo med petnajstimi ustanovitelji Njive kar šest njegovih sošolcev iz celjske gimnazije, ki so skupaj maturirali leta 1921, in sicer Ivan Belle (danes sodnik Zveznega vrhovnega sodišča v Beogradu), France Onič, Lojze Šmid, Jernej Stante (nazadnje predsednik višjega gospodarskega sodišča v Ljubljani), Žiga Červinka (nazadnje upravnik vojaške bolnišnice v Mariboru) in Stanko Tomšič, ki je kratko pred osvoboditvijo padel v partizanih na Dolenjskem. Ti tovariši so tudi Cirila Špindlerja povabili, naj prestopi iz »Triglava« v »Njivo«. Imel pa je pomisleke, ker je klub »Njiva« v začetku deloval v okviru SKS. V imenu Samostojne kmetijske stranke ga je na ustanovnem občnem zboru pozdravil Ivan Pucelj, predsednik stranke. Po poročilu »Kmetijskega lista« z dne 16. maja 1923 je bil ta občni zbor na vnebohod 1923.

Kot izhaja iz Kerenčičevega članka, se je tudi »Njiva« začela polagoma otrešati skrbništva SKS in je postajala zatočišče vsem, ki so bili za dosledno rešitev agrarnega in slovenskega nacionalnega vprašanja. Pomoč »Triglava« »Njivi« ni bila več potrebna. Vnaprej sta sodelovala na istih pozicijah in sta se ob petnajstletnici oktobrske revolucije že močno približala zvezi komunistične mladine in partiji.

Ivan Kreft

Lojze Sušmelj: Deklica, litografija

DEBORA VAARANDI

(Estonska)

TABORIŠČNIKI

I

Topoli so se črno vzpenjali v nebo.
Po zemlji so se črno kopičili oblaki.
Pod nogami — kamenje
z votlimi zenicami.

Hiše so se napejale z opečnatimi rilci,
z oglatimi gobci.
Pasji lajež je naraščal nekje v bližini,
oglušujoč in nevzdržen je valovil,
se višal

in iznenada utihnil.

Nastala je praznina.

Na bodeči žici so se dolgočasili listi v trepetu.

Zakaj tolikšna bolečina v nogah?
Počasi se vpija v srca.
In se spet vrača v noge.
In širi in vlačí se za krvjo — bolečine žgejo.

Hladno. Dež krvavi
po trudnem vratu,
po hrbtu
in presušene cape se ovijajo
okoli telesa kot garje.

Taboriščniki smo!

II

Pa še včeraj, v junijskem jutru
sem se zbudila skupaj s soncem,
da bi s prijatelji odhitela k reki Emajgi.
Da bi se šli kopat in žogat
in prepirat o nečem vzvišenem in neoprijemljivem.

Iz reke je vel hlad
in se vdano ovijal okoli telesa.
Mene je osrečil ta hlad.
Zdelo se mi je — da plavam veliko bolje.

Žogali smo se in poteptali mlado travo,
divje kričali in se smejali.
Prsi — napete kot jadro
sem obračala proti plohi udarcev
in bila sem srečna.
Zdelo se mi je — da igram veliko bolje.

Zagrizeni misleci, strastno smo se prepirali
pod visokimi krošnjami na bregu Emajge.
Beli metulji so križarili nad travnikom,
rdeči čolni so drsili po vodi,
črni oblaki dima so plavali nad mestom
in novi hudourni svetovi
so se razgrinjali
nad vsem tem.
In jaz sem bila srečna.

*Zdelo se mi je, da me imajo prijatelji radi,
da mi vračajo ljubezen.*

*In nisem vedela —
»14. junija 1940. leta so prvi vlaki
pripeljali zapornike v Auschwitz.«*

III

*Očala. Name gledajo
zenice slepih stekel.*

*Svojega očeta vidim —
 pod cvetočo slivo stoji
 in oprl se je na lopato.*

*Njegova glava — v sončnem siju.
Lesk očalnih leč.
Pogleduje izpod dlani.
»Glej no, mislil sem, da me sonce ščegeče po temenu,
pa so le zelene sviloprejkje!«
Smeje se kot presenečen otrok.
Mene pa prebada žalost.
Tako blizu je — moj oče
koreninam in travam...
O, ne zapusti me, nikoli me ne zapusti!*

Prazna očetova očala se ozirajo vame.

IV

*Kovčki.
Kovčki, z ostrimi robovi kot križ na poti na Golgoto.
Gora kovčkov se ruši s hruščem
na tisoče šepajočih načinov.*

*Škrtajo zapahi vrat na vagonih,
iz razpok — mrmranje molitev in kletev.
Bližajo se mi
s spuščeniimi, izžetimi rokami.
In velikanske črke napisane s kredo
kričijo s kovčkov:
»To sem jaz. Tukaj so me ubili!«*

*To sem jaz. Moje ime. Moj kovček.
V njem — če bi se ga dalo odpreti —
slika mojega malega sina,
moja obleka v barvi vresja.
Moja stara knjižica najljubših pesmi
z morskimi vetrovi med stranmi.
Moje življenje.*

*...To pa je ime mojega soseda.
Ničesar ne dojemam več.
Z očmi, zazrtimi vase
in v svojce, ki so jih pobili,
je šel mimo gore kovčkov.*

V

*Lasje na moji glavi so vztrepetali.
Moji lasje so se naježili in se zadimili v nebo
kot črne veje drevja.
Moji lasje so se naježili in vztrepetali
kot strani gorečih knjig.
Zogleneli šopi so se premetavali pod oblaki.
In pepel je padel na mojo glavo in trepalnice.*

*Naj le postrijejo z moje glave sive pramene
in vržejo naj jih na goro las.
Moji lasje so zbežali.
Zbežali so za kamenite ograje,
v trnov šipek,
cvetoči, skrotovičeni in bodeči.*

*Sto let se bodo vijugali in poganjali
moji lasje na glavah mojih domačih
in mrščil jih bo veter v primorskih vaseh —
v Kassari in v Emmastu, v Nenu in v Tornimjagi.*

VI

*Cesta je samo iz kamna in gramoza.
Prekleta cesta.
Cesta ne more vstati in se skriti.
Cesta ne more kot zid zapreti pot ubijalcem.*

*Ampak sledovi jo pečejo,
majhne gole stopinje kot plameneči cvetovi
žgejo cesto.*

Kamni ne morejo kričati.

Otroci ne morejo jokati od strahu.

VII

*Taboriščniki smo.
Blodim naokrog kot slepa.
Kaj je ostalo v meni za ljudi?
Morda vsaj ena sama beseda
v tem lajajočem, besnečem jutru?
Morda kakšen topel spomin
kot ognjišče v tem večeru smrtnih peči?
Stisk dveh rok? Skorja kruha?
Bi še znala podpreti človeka ob sebi,
če bi padel prej kot jaz?
Bi ga še znala bodriti z nasmehom?
Bi še zmogla s pogledom
vlti v njegove oči:
da smo — ljudje!
da smo — ljudje!*

(Iz ruščine prevedel France Vurnik)

Prekop

MILKA KOVIČ

Ko se je peščena, bela vozna pot ovila okrog hriba in se pogumneje pogrnala v strmino, so krste začele drseti po deski, položeni sredi lojtrskega voza. Spremljevalci so začeli skakati s parobka ob poti po ilovnatih obpotnih odrgrninah, se nagibali nad voz h krstam in jih z ljubkujočimi dlanmi potiskali na prvotno mesto. Pri tem so na moč pazili, da ne bi poškodovali nežnega, redkega in škrobljenega pajčolana, v katerega so bili vtkani rožni in zobčasti vzorci in je obrobljal krste. Vse tri krste so bile bele, vse tri krste so bile ozke, vse tri krste so bile lahke.

Šele na vrhu pri kapeli so se krste umirile. Vso strmino pa so spremljevalci imeli skrb in delo z njimi. Zdaj so si nekako oddahnili. Tudi konji so se oddahovali s penavo slino na gobcih in zamolklim udarjanjem kopit ob razmočena tla, da so se v tleh poznali globoki odtisi njihove krepke moči. Spremljevalci so hiteli konje pokrivati z debelimi, jedko dišečimi odejami, da se konji ne bi prehladili. Zdaj s potjo ni bilo prav nobenega opravka več. Zdaj je bilo treba tisto... Spremljevalci krst so se s tesnobo ozrli tja za kapelo, kjer jih je čakalo poglavitno, in ko da bi se jim bilo pretežko odločiti, so pogledali raje prej še na svetnico v kapeli. Bila je sv. Marjeta za zamreženimi vrati; s svetniško sramežljivostjo se je smehljala nad zmajem, ki ga je teptala z nežno nožico v ozkem šolenčku. O, ti sv. Marjeta, le kako se moreš smehljati v takem sosodstvu. Nekega zmaja nisi poteptala... Ampak, kaj more tebi človek očitati!

In še niso oči obstale na poglavitnem, temveč so raje prebegnile k vasi, ki je bila na grebenu nekako neskončno oddaljena, nedostopna, zavita v skesan molk in otopelost in katero so ovlažile jesenske redke megle. Da ne bi bilo treba nikdar tukaj stati! Da ne bi bilo treba nikdar tega doživeti! Spremljevalci krst so stlačenih prsi in potlačenega joka poniglavo čakali drug na drugega, kdo bo začel, kar je bilo treba storiti. Toda nihče se ni usodil spregovoriti prave besede. Hermina, oblečena v star rjav plašč, katerega zavihek je bil prevezan s črnim trakom, je brskala po cekarju, Rozača pa je stikala po žepih. Pravzaprav Rozača sploh ni spadala zraven. Pritaknila se je zraven, ker je bila Herminina prijateljica in je žalovala za izgubo žive hčere, ki ji je pobegnila v Italijo z Italijanom. Tretja ženska pa je bila sploh tiho. Neprestano slabo ravnanje, poniževanje moža ji je vzelo še tisto redko besedo, ki jo je njena tiha narav sploh premogla. Zdaj je prišla po najmlajšega sina, ki je bil edini v njeni družini vever, a je sredi mladostne pesmi s svojo harmoniko vred umolknil. Zdaj bi se dalo dognati, ali je bil še poslednji hip svojega obstajanja navihano nasmejan. Med spremljevalci pa je bil tudi mestni človek, v sivem površniku iz boljšega sukna, ki je le prišel pogledat, ali je hči v tem grebenu, visoko nad Savo. Tudi ta ni bil iznajdljiv in si je pepelnatega obraza mel roke, kot bi ga bilo na smrt zeblo. Še najbolj je bil pri sebi Stane, večni potepuh, dobrovoljček in pijanec, bil je neznane narodnosti, spal po hlevih, ki je trezen dobro delal in si nikdar ni dal ukrasti dobre volje in ljubečega pogleda na svet. Tega so vaščani le zato s seboj vzeli, da bi bil za grobarja, ker je bil za pijačo pripravljen prav vse storiti.

»No, bomo začeli, ali bomo kar stali,« je vzpodbudil spremljevalce krst. »Daj no steklenico sem!«

Hermina mu je pomolila pletenko z žganjem in Stane je tekočino krepko potegnil vase, prej pa je pljunil. Nato pa je pomolil steklenico še mestnemu človeku, navajen starega recepta, da pijača marsikaj odplakne. Ta se je v zadregi nasmehnil, potegnil pa je le. Potem so spremljevalci krst potegovali iz pletenke vsi po vrsti in si dali poguma. Stane je ta čas zmetal lopate in krampe z voza in se približal lepo zeleno obraščeni gomili za kapelo z okretnostjo praktičnega človeka. S ploskimi vrezi z lopato je začel odstranjevati rušino in jo polagati ob stran. Tudi Rozača je prišla za lopato in s srkavo ihtavostjo odmetavala lepljivo ilovico. Obe materi in mestni oče pa so stali ob robu dostojanstveno, kot se spodobi svidenju z otroki, ki jih že dolgo niso videli. Stane je stal že do kolen v ilovici, ko je moral spet spomniti otrpelo Hermino, da se grobarju spodobi pijača. Zdaj je pil sam, nihče ni več pritegnil za njim. Preveč so bili otrpli od čakanja. Stane pa je bil vedno jezen na solze, to ga je lahko naravnost razsrdilo. Besen je potiskal lopato v ilovico in jo metal prek rame, da se je kotalila po strmem naklonu do prvih dreves.

»Kaj bi se to cmeril! Kar je, je. Mislite, da jaz nisem imel otrok?«

»Daj no mir, Stane! Pusti nas v miru!« je rekla Hermina.

»Da jih nisem imel? Imel, dva v Romuniji. Oba sta umrla za škrlatinko. Od takrat nimam nobene skrbi več in vedno pijem in sem dobre volje.«

Rozači je zastala lopata, kajti prvič je slišala, da je imel ta pijani povajlanec in potepuh otroke. Staneju pa se je za malo zdelo, da mu niso čisto verjeli, in ilovica je še večkrat začela leteti čez strmino. Rozača je imela že čisto premočene in blatne čevlje, toda še vedno se je ubadala z ilovico, kot bi morala opraviti pokoro in kot ne bi čisto določeno vedela, ali ji ne bi bilo bolj vsč odkopavati mrtvo hčer, ko da ji je tako čez noč pobegnila z Italijanom. Ko je Stane spet krepko vrgel, je zletel po bregu košček blaga preperele obleke.

»Joj!« je zastokala Hermina, kot bi bil zadel z lopato njo. »Ne vidiš, da si že prišel do njih!«

»Teh ne boli prav nič več!« je togotno odvrnil Stane, ki se je dušil od spominov.

Spet je zasadil lopato in to pot je privzdignil svetlo kito.

»Stran! Zdaj bomo sami! Pojdi stran, Stane. Tamle je pletenka!« je kriknila Hermina in že je bila v jami.

Takoj za njo sta zdrsnila še druga dva — Milanova mati in meščan. Hermina je pozabila, da je poleg nje še kdo na svetu. Hčer je prepoznala po kitah. Luščila ji je z obraza kepe lepljive ilovice in silno žalovala, da se je ilovica prišla tudi las. Počasi je otroka reševala sprijemajoče se ilovice, kot bi ga ji hotela iztrgati, a ilovica ni hotela vedno izpuščati iz svoje gmote, kar je začela počasi usesavati.

»Se si lepa, moja deklica. Nič ne maraj, vso te bom umila! V belo, svilen obleko te bom oblekla kot nevesto. Saj bi tudi ti morala biti nevesta, saj bi morala okusiti sladkosti zemlje, preden bi te ta sprejela v to blatno naročje.«

Dvigala je mrtvi hčeri roke, noge, da bi jo odtrgala. Milanova mati ni bila sposobna reševati sina ilovice. Držala ga je le za roko, kot da čaka, kdaj bo roka oživila. Šolni z višjo peto so se ji zadrli v blato, s črnim plaščem je opletala po njem, da je bila na mah vsa blatna in izgubljena. Mestni oče se najbrž ni zavedal, da kleči v zemlji, ko je odgrebaval mrtvo dekle, v kateri je spoznal svojo hčer. Rozača je bila zdaj zunaj jame in si je brisala roke ob rosno travo.

Takrat se je oglasil nekdo za njihovimi hrbti.

»Ne z rokami! Zastrupili se boste!«

Ta glas je udaril starše, kot bi jih bil kdo z bičem. Nedaleč od jame je stal domačin, kmet iz vasi. Bil je droban in nedeljsko čist. V njegovem pogledu ni bilo niti usmiljenja niti gnusa, samo velika potrnost zaradi opravila, ki si ga je ogledoval. Hermina je skušala sama dvigniti hčer, a je ni mogla do kraja odlepiti iz ilovice.

»Raje mi pomagajte!« je zavpila nad kmeta.

Ta je previdno stopil na rob in poprijel za mrtve noge. Položila sta jo na travo.

»Poznal sem jo. Vse tri sem poznal!« je spregovoril kmet. »Terenski partizani so bili. Umikali so se ofenzivi pa so naleteli ravno na drugo krilo. Prav tu so jih obstrelili. Potem so vsi trije tekli prek našega sadovnjaka in tudi Italijani so se premaknili na vrh. Tam so čakali druge partizane. Zvečer pa so začeli nabijati s topništvom. Ta je umirala vso noč. Strašna noč je to bila. Nabijalo je ves čas in vrtalo luknje po našem sadovnjaku. Kadar ni bilo slišati eksplozij, se je pa slišalo vzdihovanje te deklice! Fant je bil srečnejši, prestrelili so njega in harmoniko in ravno tako tudi drugo dekle.«

»Pa ji nisi mogel pomagati. Je nisi mogel peljati v dolino k zdravniku?« je z zadržanimi solzami planila vanj Hermina.

»Ne, kdo bi v taki noči mogel iz hiše! Saj smo ves čas čakali, kdaj bo vse drobno.«

»Eh, bal si se, bal za svoje stare kosti, za to mladost pa prav nič!«

Hermina je s pritajenim gnevom tikala neznanega kmeta in bilo je videti, da ga v tistem trenutku silno sovraži. Kmet se je otepal njenega sovraštva, miren, prepričan o sebi in sovraštvo se ga ni dotaknilo. Spolzelo je mimo njega kot kaplja po naoljeni površini.

»Kaj ti veš, kako se hodi med padajočimi granatami!« jo je zavrnil z modrostjo izkušenega vojaka.

Hermina je vzdihnila in ni mogla opustiti vseh misli o možnosti, kako bi bili mogli rešiti njeno ranjeno hčer.

»Vsaj skledo vode prinesi in brisačo, da jo bom umila, saj zdaj ne lete granate.«

To njeno zapoved je kmet razumel in takoj odšel v hišo.

»Čisto sama si umirala, ljuba moja!« je tožila Hermina. »Nihče ti ni zastavil krvi, niti blazine ti niso podložili.«

Bila je čisto izmučena. Druga dva mrliča so pomagali potegniti iz jame Stane, Rozača in druga dva starša. Mrliči so ležali na rosni travi in čeznje je ležal veličastni, nepremakljivi mir in pokoj smrti. Ko je kmet prinesel skledo kadeče se tople vode, so starši vanjo pomakali svoje čiste robce in z njimi izmivali blato s svojih otrok. Hermina je s kmetovo pomočjo položila hčer v krsto in ob tem prenašanju je mrtva roka podrsala po rosni travi. Nekaj se je skotalilo, ko da je mrtva roka nekaj izpustila. Bil je prstan, ki je zdrsnil s shujšanega mrtvega prsta. Hermina se je sklonila, ga pobrala in ga zavila v robec.

Kmalu za tem so vsi z mrličmi krenili v dolino...

Janez Weiss-Belač: Skica, glina

Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem 1917—1920

DR. MIRKO STIPLOVŠEK

Že pred začetkom vojne je avstro-ogrška vlada 25. julija 1914 z uredbo uveljavila vojnodajatveni zakon iz 1912. leta, ki je med drugim določal, da delavci do 50. leta starosti v podjetjih, ki so za državo v vojni posebnega pomena, ne smejo odpovedati delovnega razmerja, in da njihovo vodstvo lahko prevzamejo vojaške oblasti, ki morejo glede na potrebe zaposliti v navedenih podjetjih tudi mobilizirane državljane. Z uredbo je bilo v vojnodajatvenih podjetjih prepovedano tudi vsakršno delavsko gibanje, ki bi oviralo obratovanje, in določene so bile hude kazni za kršitev delovne discipline. Ta zakon je bil v zadnjih letih vojne osnova za popolno militarizacijo večine delavstva, ki je bilo zaposleno na železnici, v rudnikih, v težki industriji in v nekaterih drugih obratih, ki so delali za vojaške potrebe. S tem so bili popolnoma podrejeni vojaški, kazenski zakonodaji. Zaradi vojnih razmer je vlada postopoma razveljavila še nekaj določil glede varstva delavstva, predvsem o omejitvi delovnega časa, o nedeljskem počitku, o zaščiti delavk in mladoletnih delavcev. Z začetkom vojne je nastopila tudi kratkotrajna velika brezposelnost v obratih, ki niso izdelovali za vojaške potrebe ali pa so velik del izdelkov izvažali. Z vpoklici in zaposlovanjem v vojaških obratih se je brezposelnost že v drugem letu vojne postopoma končala.

Omejene možnosti delovanja, zlasti pri urejanju mezdnih in delovnih razmer, vpoklici, omejitve zborovanja in združevalne svobode ter prehajanje delavstva v vojaške obrate so povzročili občuten padec članstva v strokovnih organizacijah in precejšnje zmanjšanje njihovega premoženja. 1911 je bilo v socialnodemokratski Strokovni komisiji (SK) na Kranjskem organiziranih 2554 delavcev, konec 1916 pa le še 1700, v krščanskosocialni Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ) je bilo na vsem slovenskem ozemlju neposredno pred začetkom vojne vpisanih 4876 članov, konec 1915 pa le še 1045. Narodnim strokovnim organizacijam (Narodna delavska organizacija na Primorskem, Zveza jugoslovanskih železničarjev — ZJŽ in Narodna socialna zveza na Kranjskem) so oblasti prepovedale delovanje ali pa so same prenehale delovati. Strokovne organizacije v prvih mesecih vojne niso mogle sklicevati niti sej niti shodov. Vsa njihova dejavnost se je omejila na dajanje skromnih podpor brezposelnim in invalidnim članom ter družinam vpoklicanih in padlih članov. Vojaške oblasti so za ohromitev strokovnih organizacij poskrbele tudi z vpoklicem strokovnih funkcionarjev. Strah pred vpoklicem k vojakom in pred kaznimi je bil močnejši od volje delavstva, da si z mezdnimi gibanji izboljša svoj ekonomski položaj, ki se je zaradi velike draginje od začetka 1915 naglo slabšal. V revirjih so rudarje za najmanjšo upornost vodili uklenjene v zapor. Delavstvo je bilo dejansko na milost in nemilost prepuščeno delodajalcem in obrat-

V Ljubljani je bil 2., 3. in 4. novembra 1967 simpozij ob 50. obletnici oktobrske revolucije in 30. obletnici ustanovnega kongresa KP Slovenije. Posvetovanje so na pobudo pripravljalnega odbora za proslavo oktobrske revolucije in ustanovnega kongresa KPS pripravili Univerza v Ljubljani, Visoka šola za politične vede, Institut za zgodovino delavskega gibanja in Zgodovinsko društvo za Slovenijo.

Revija Borec v tej številki objavlja referat dr. Mirka Stiplovška z naslovom Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem 1917—1920 in pa referat Milice Kacin-Wohinc Revolucionarna preusmeritev socialistov v Julijski krajini po prvi svetovni vojni (1918—1921). Nekaj referatov bomo objavili v 12. številki.

nim vojaškim poveljstvom. Vojno gospodarstvo se je razvilo v najhujše izkoriščanje.

Šele 1916 je strokovnim organizacijam uspelo priboriti za delavstvo skoraj vseh panog draginjske doklade. Pravi razmah delavskega gibanja v Avstro-Ogrski pa se je začel po buržoazno-demokratski revoluciji v Rusiji spomladi 1917. Podobno kot v vseh velikih industrijskih središčih monarhije je tudi na Slovenskem socialistično delavstvo v tem letu prvič v vojnem času praznovalo 1. maj z ustavitvijo dela in z množičnimi zborovanji. Na prvomajskih shodih, ki se jih je delavstvo udeležilo v velikem številu, v Ljubljani in Trbovljah celo po 3000, so sprejeli resolucijo, v kateri so se zborovalci odločno zavzemali »za takojšen mir brez osvojitve in ponižanja katerekoli vojujoče se države«. Na shodih je delavstvo »s strastnim sočustvovanjem«¹ pozdravljalo junaški boj in uspeh delavstva v Rusiji. Prvomajskim proslavam je proti volji socialnodemokratskih stranknih in strokovnih funkcionarjev v času do avgusta 1917 sledil val stavk desetisočev delavstva v Wiener Neustadtu, v Gradcu, v Pragi, v Brnu, v Moravski Ostravi, v škodovih tovarnah in drugod. To stavkovno gibanje je bilo spodbuda delavstvu na Slovenskem, da je začelo odločneje terjati ustrezno povečanje draginjskih doklad in izboljšanje preskrbe. Na porast dejavnosti strokovnih organizacij je ugodno vplival tudi zakon o pritožbenih komisijah z dne 21. 3. 1917, ki je omogočal mezdna gibanja tudi v militariziranih podjetjih. 28. junija 1917 se je delavstvo železniških delavnic in kurilnice v Mariboru, prvo na Slovenskem po začetku vojne, opogumilo za stavko. Okrog 1700 delavcev je spontano prenehalo z delom in odšlo demonstrirat pred okrajno glavarstvo za izboljšanje prehrane in zvečanje draginjskih doklad. Neposreden povod za stavko je bilo razdeljevanje neužitne moke železničarjem. Ko so delavski deputaciji na okrajnem glavarstvu obljubili, da se bodo delavske zahteve ugodno rešile, so se železničarji še isto popoldne vrnili na delo. Namesto zagotovljenega izboljšanja prehrane pa so v začetku julija železniškim delavcem zmanjšali obrok kruha. Zato so 4. julija zjutraj delavci v železniških delavnicah in v kurilnici znova začeli stavkati. Pridružili so se jim tudi delavci v skladišču in delavci za vzdrževanje prog. Delavska deputacija je izročila železniški upravi in vojaškemu poveljstvu zahteve za ureditev preskrbe in zvečanje mezd ter določila rok za odgovor. Opoldne se je delavstvo spet vrnilo na delo. Isti dan so stavkali tudi železničarji na postaji na Teznem. S stavko so protestirali proti obtožbam, da so kradli iz vagonov. Hišne preiskave orožnikov so pokazale, da so bile obtožbe neutemeljene. Marburger Zeitung piše, da so se tezenski železničarji solidarizirali z zahtevami mariborskih železniških delavcev, v drugem članku pa zanika kakršnokoli zvezo med obema stavkama. 6. julija opoldne je potekel rok, ki so ga železničarji določili za odgovor na svoje zahteve. Ker se ob določeni uri pogajanja niso končala, je delavstvo prenehalo delati. Na pogajanjih so nato delavski zaupniki dosegli izboljšanje preskrbe. Glede izenačenja mezd z dunajskimi železničarji pa so dobili zagotovilo, da bo o njem razpravljal upravni odbor južne železnice na prvi seji. Popoldne se je delavstvo vrnilo na delo. Ker pa železniška uprava ni izpolnila mezdnih zahtev, je 25. julija 1700 delavcev znova začelo stavkati. 28. julija popoldne je graško poveljstvo izdalo ukaz o militarizaciji stavkujočega delavstva, ki je bilo že dotlej podrejeno vojnodajatvenemu zakonu. Delavci so morali svoje dotedanje delo opravljati kot vojaki. Na vojaški ukaz so se 30. julija vrnili na delo. Tako so oblasti z militarizacijo zatrle stavkovno gibanje mariborskih železničarjev. Kljub militarizaciji pa so železničarji v kurilnici in delavnicah 21. novembra 1917 znova stavkali. Spet je bil vzrok stavke nezadostna preskrba. Ko so jim obljubili dobavo živil, so se popoldne vrnili na delo. Poleti in jeseni 1917 je delavstvo v vojnodajtenih ali militariziranih obratih doseglo pred pritožbenimi komisijami po-

membna izboljšanja zaslužkov. Novo spodbudo je razvoju delavskega gibanja v Avstro-Ogrski dala oktobrska revolucija. Že novembra in decembra 1917 so začeli pod vodstvom levo radikalnih socialnih demokratov v nekaterih velikih dunajskih podjetjih delavski komiteji pripravljati politično stavko proti nadaljevanju imperialistične vojne. V začetku januarja 1918 so med delavstvom, ki je zahtevalo takojšnjo sklenitev miru s Sovjetsko Rusijo, povzročile veliko ogorčenje zahteve nemških in avstrijskih diplomatov kot odgovor na mirovne predloge sovjetskega zastopstva v Brestu Litovskem. Ko so oblasti še objavile, da bo s 14. januarjem zmanjšan obrok kruha, je delavstvo Wiener Neustadta tega dne začelo stavkati. 14. januarja so se zmanjšanju obroka kruha na komaj 14 dkg za osebo na dan uprli s stavko in demonstracijami delavci ladjedelnice in drugih večjih industrijskih obratov v Trstu. Delavsko zastopstvo je na tržaškem namestništvu zahtevalo dotedanji obrok kruha in zboljšanje prehrane. Določili so osemdnevni rok za izpolnitev svojih zahtev in se naslednji dan vrnili na delo. Iz Wiener Neustadta pa se je stavka že naslednji dan spontano razširila v industrijska središča na Nižjem Avstrijskem, 16. januarja je zajela dunajske tovarne, nato pa se ji je pridružilo še delavstvo v Zgornji Avstriji in na Zgornjem Štajerskem, v Krakovu in v Budimpešti, na češkem severu pa le do Brna. Češko delavstvo se je množično vključilo v stavkovno gibanje le z enodnevno splošno stavko 22. januarja.

Socialnodemokratsko strokovno in sindikalno vodstvo je spočetka poskušalo stavkovno gibanje omejiti, da prepreči preteči spopad z oboroženo silo države. Ker pa v tem prizadevanju ni uspelo, je tretji dan aktivno poseglo v organizacijo stavke. Doseglo je, da so v svetih delavskih odposlancev, ki jih je na Dunaju in drugod izvolilo delavstvo, prevladali funkcionarji socialnodemokratske stranke in SK. Do nesoglasij je nato prišlo med socialnodemokratskim vodstvom in stavkujočimi delavci pri formuliranju stavkovnih zahtev. Voditeljem so se zdele zahteve pobudnika stavke, delavstva Wiener Neustadta za takojšnjo sklenitev miru brez aneksij in kontribucij nã podlagi pravic narodov do samoodločbe, odprava cenzure in vojaških zakonov, amnestija za politične zapornike, uvedba osemurnega delavnika, ureditev prehrane ob sodelovanju delavskih zaupnikov, preradikalne. Niso sicer uspeli, da bi omejili zahteve stavkujočih na zgolj ekonomske cilje, zato pa so uspeli omiliti politične cilje stavke in bolj poudariti ekonomske. Na pogajanjih z vlado, ki so se začela 18. januarja, je socialnodemokratska delegacija zahtevala, da vlada informira delavstvo o mirovnih pogajanjih in mu zagotovi primeren vpliv na njihov potek ter izjavi, da se zaradi njenih ozemeljskih zahtev ne bodo pogajanja v Brestu Litovskem razbila. Dalje, da vlada preosnuje prehrabeni sistem, da demokratizira občinske zastoje z uvedbo splošne, enake in neposredne volilne pravice ter odpravi militarizacije delavstva. Ko je na te svoje zahteve dobila meglene obljube in zagotovila, je pozvala delavstvo, da se 21. januarja vrne na delo. Poziv je naletel na ogorčen odpor delavstva in na Dunaju se je šele 25. januarja delavstvo pokorilo temu sklepu. Dne 22. januarja so začeli stavkati delavci v arsenalu in drugih podjetjih v Pulju, 28. januarja, ko so se na prigovarjanje slovenskih, italijanskih in nemških socialnodemokratskih voditeljev uklonili ukazu vojaških oblasti o vrnitvi na delo, pa je v Trstu in Miljah izbruhnila splošna politična stavka pod geslom mir in kruh. V Trstu so govorniki na shodih poudarjali, da je gibanje rezultat dogodkov v Rusiji, ki so »naravnost električno prešinili dušo proletarcev«. Tudi tržaški delavci so izvolili delavski svet, ki z vladnim odgovorom na svojo resolucijo ni bil zadovoljen. Kljub temu pa je »priznavajoč, da je stavka dosegla svoj smoter, da odločno protestira proti vojni in neznosnim življenjskim razmeram...«, pozval delavstvo, da se 2. februarja vrne na delo. V po-

zivu je poudaril, da bo delavstvo uporabilo »še energičnejša sredstva, če vlada ne izpolni svojih obljub«.

Veliko stavkovno gibanje je aktiviralo delavstvo tudi v drugih industrijskih središčih na Slovenskem. V Ljubljani je bil 20. januarja velik shod, na katerem je okrog 5000 ljudi manifestiralo »svojo neomajno voljo proti nadaljevanju vojne« in zahtevalo ureditev prehrane. Zanimivo je, da so ljubljanski socialni demokrati v svoji resoluciji spremenili vrstni red zahtev osrednjega stavkovnega vodstva s tem, da so na prvo mesto postavili vprašanje prehrane in nazadnje problem miru. Naprej je tudi »z zadoščenjem in ponosom« ugotavljal, da je vodstvu shoda uspelo preprečiti demonstracijski obhod po mestu. Dne 22. januarja bi se morala začeti stavka ljubljanskega delavstva, ker pa so prišle v Ljubljano vesti o »uspešnem« zaključku pogajanj z vlado, so zaupniki JSDS sklicali shod za 21. januar popoldne. Na tem shodu so zaupniki delavstvo seznanili s potekom pogajanj na Dunaju in s sklepom o koncu stavke. Anton Kristan je uspel s pozivom, naj delavstvo odloži »puške sedaj le na tla« in naj bo pripravljeno na nov boj. Vodstvo shoda je tudi doseglo, da je delavstvo v resoluciji priznalo vladni odgovor na zahteve stavkujočih kot »znaten napredek«. Udeleženci shoda so še sklenili, da se iz zaupnikov tovarniškega delavstva in železničarjev v Ljubljani in okolici tako konstituira delavski odbor, »ki bo v permanenci, dokler vlada ne izpolni svojih ... obljub in zagotovil«. O velikem razpoloženju delavstva za stavko pričata shoda 27. januarja v Idriji in na Jesenicah. Idrijski rudarji so na shodu poudarjali, da ne bodo šli prej na delo, dokler ne dosežejo sklenitve miru, ureditve prehrane in zvišanja mezd. Zastopnik Unije avstrijskih rudarjev je le s težavo uspel prepričati zborovalce, da za stavko ni primeren čas, ker se je drugod že končala in da jo je treba temeljito organizirati, če hočejo z njo uspeti. V resoluciji so zahtevali izboljšanje prehrane, zvišanje temeljnih plač, odpravo brezpravnosti delavstva zaradi militarizacije, razpis občinskih volitev v Idriji, vlado pa so pozvali, naj odstrani vse ovire za sklenitev miru s tem. »da prizna nepotvorjeno demokratično pravico samoodločevanja narodov v vseh deželah«. Tudi na Jesenicah so morali strokovni zaupniki pozivati delavce, »da se ne dajo zapeljati v kaka nepremišljena dejanja...« Zaupniki JSDS so torej uspešno izpolnili navodila dunajskega vodstva in preprečili, da bi se to stavkovno gibanje razširilo tudi na Slovenskem. Omenimo naj še, da se je 28. januarja začelo veliko stavkovno gibanje tudi v Nemčiji. Tudi upor mornarjev v Boki Kotorski, ki je izbruhnil na peti dan stavke v tamkajšnjem arzenalu 1. februarja, je v novejši literaturi označen kot nadaljevanje in del velikega političnega stavkovnega gibanja.

Januarska stavka je »politično pomenila predvsem solidarnostno akcijo z rusko boljševiško revolucijo, ki je proletariatu ostale Evrope obetala konec vojne, če jo z lastno akcijo podpre«. Posebno značilno zanjo je zadržanje češkega delavstva, ki ga je vodstvo češke socialne demokracije uspelo zadržati, da ni stavkalo v času viška stavkovnega gibanja. Češko socialnodemokratsko vodstvo je namreč pričakovalo rešitev vprašanja češke samostojnosti od antante, od katere pa se je Sovjetska Rusija ločila, in se zato ni ogrevala za revolucionarne akcije. Socialni demokrati so torej omogočili vladi, da je svoj težak položaj rešila z meglenimi obljubami. Tako se je veliko stavkovno gibanje v Avstro-Ogrski končalo dejansko brez uspeha, njegovi cilji pa so ostali aktualni v nadaljnjih delavskih bojih.

Delavstvo Avstro-Ogrske je po odločnem nastopu januarja 1918 vedno pogosteje poskušalo s stavkami uveljavljati svoje politične in ekonomske zahteve. Že marca je prišlo do stavke in demonstracij v Gradcu, v aprilu je bila polurna generalna stavka budimpeštanskega delavstva s povsem političnimi zahtevami, nato pa so zlasti po zmanjšanju obroka kruha sredi junija in po velikem porastu draginje

*Franjo Golob:
Sem púebič
rastov tam ...
(ilustracija iz
N'mav čriez
izaro), 1938,
lesorez*

v začetku jeseni izbruhnile številne stavke po industrijskih središčih Avstro-Ogrske. Vlada jih je dušila s pošiljanjem stavkujočih na fronto, obsodbami pred vojaškimi sodišči, in še nadalje tudi s streljanjem na stavkujoče ter z majhnimi ekonomskimi ugodnostmi, a stavkovnega vala ni uspela zajezi. V stavkah je delavstvo zahtevalo izboljšanje prehrane, zvišanje mezd, skrajšanje delovnega časa, predvsem pa konec imperialistične vojne. Proti koncu vojne so vedno bolj prevladovali politični motivi za stavko.

Tudi delavstvo na Slovenskem se je v tem obdobju pogosteje s stavkami bojevalo za svoje zahteve. »Naprej« je 30. marca 1918 poročal, da je bila pretekli teden v tovarni P. Kozine et Co v Trziču stavka, s katero je delavstvo doseglo delno izboljšanje mezd. Dopisnik iz Trziča, ki je poročal o težkih aprovizacijskih in mezd-nih razmerah tamkajšnjega delavstva, politično in sindikalno neorganiziranega, je tudi lepo odgovoril na vprašanje, zakaj si delavstvo bolj ne prizadeva za izboljšanje svojega položaja: »Tisti, ki delamo v podjetjih pod vojnodajatveno postavo, se ne upamo niti pritožiti zaradi prenizkih mezd. Saj veste — ‚einrücken machen‘, to je strah, pred katerim celo žegen ne pomaga. Človek raje spi doma lačen, kot drugod tudi — lačen.« 11. aprila se je 80 šivalk slamnikov v Ladstätterjevi tovarni v Domžalah zaradi majhnih mezd odločilo za stavko, ki se je končala šele 6. maja. Podjetnikom je uspelo zaradi zadostne delovne sile — slamnikarska industrija je bila

v vojnem času v hudi krizi — ter zaradi neorganiziranega in neenotnega nastopa delavk stavko zlomiti. Dne 21. aprila so se idrijski rudarji s stavko uprli ukazu, da morajo nositi vojaške čepice. V Idrijo je prišla stotnija vojakov z dvema generacijama, da bi jih prisilili k pokorščini. Spričo nastopa delavstva je šlo vojaško poveljstvo na pogajanja z delavskimi delegati. 23. aprila je delavstvo na shodu sklenilo popustiti. Zahtevali so tudi izboljšanje preskrbe in zvišanje osnovnih plač. Dne 17. junija je prišlo do stavke v dveh obratih trboveljskega premogovnika. Povod zanjo je bil način razdeljevanja kontrolnih znamk, zaradi katerega so morali rudarji po pol ure in več čakati. Naslednji dan so rudarji na shodu zahtevali tudi več živil, obleke in obutve ter zvečanje mezd. Po shodu so predložili svoje zahteve in pritožbe rudniški upravi, popoldne pa so vrnili na delo. Dne 26. junija je začelo stavkati okrog 1300 rudarjev v Mežici in Črni, ker niso dobili živil. Zahtevali so tudi zvišanje mezd. Dne 30. junija je poveljstvo delavskega oddelka zagrozilo s strogimi kaznimi, če se rudarji naslednji dan ne vrnejo na delo. Ukazu se je pokorilo le nekaj rudarjev v Črni, večina pa je stavkala do 4. julija. Delavstvo je odklonilo ponudbo rudniške uprave za zvišanje plač za eno tretjino in sklenilo, da bo zahtevalo razsodbo pritožbene komisije. Dne 8. julija so začeli »zaradi obupnih in naravnost neznosnih razmer« stavkati rudarji v Idriji. Na shodu so zahtevali zvečanje osnovnih plač, izboljšanje preskrbe, nastavitev takega uradništva, ki bo znalo tudi slovensko, 14-dnevni plačani dopust, takojšnjo odpravo militarizacije rudnika in razpis občinskih volitev. Rudarji so za vodstvo stavke izvolili delavski svet, ki se je začel pogajati z zastopniki rudniške uprave, ministrstva za javna dela in okrajnega glavarstva. V Idrijo so prišli močni vojaški oddelki. Delavski svet je dosegel nekaj izboljšanja v preskrbi in oblubo, da se bodo mezde zvečale. Vojaško poveljstvo je ukazalo, da se mora delavstvo vrniti na delo, v nasprotnem primeru pa bo postopalo po vojaških zakonih. Del rudarjev je bil nezadovoljen z odločitvijo delavskega sveta, da se 11. julija stavka konča. »Slovenec« je v svojem poročilu o stavki posebej poudaril, da sta M. Čobal in J. Petejan »z vso silo pritiskala na delavstvo, naj gre delat«. Delavstvo pa se je branilo iti na delo, dokler ne dobi zagotovil za izpolnitev svojih zahtev. Pred začetkom dela so rudarji sklenili, da bodo čez 8 dni ponovno stavkali, če nadaljnja pogajanja ne bodo uspešna. Delavski svet je v določenem roku dosegel le 15 % povešek draginjskih doklad in nabavni prispevek. Izjavil je, da pogajanja s tem niso končana, in pozval delavstvo, naj ne stavka. »Naprej« je poudaril, da je dolžnost delavstva, da se temu navodilu pokori. Rudarska delegacija je nato konec julija dosegla na Dunaju novo zvečanje draginjskih doklad. Oblasti so se v tem času bale novih akcij delavstva in so na Jesenicah celo prepovedale shod. Dne 15. julija opoldne so začeli stavkati železničarji v mariborskih delavnicah. S stavko je delavstvo nastopilo proti nepravilnostim v preskrbi in samovolji vodje delavnic in še enega uradnika. Ker so bili militarizirani, je vodstvo stavke zahtevalo, da morajo biti med delovnim časom vsi v delavnicah. »Naprej« je pisal, da je delavstvo zahtevalo tudi takojšnjo sklenitev miru. 17. julija so se začela pogajanja med delavskimi zaupniki in zastopniki direkcije ter vojaškega poveljstva, naslednji dan pa so se železničarji vrnili na delo. »Slovenec« je poročal, da so se železničarji vrnili na delo šele potem, ko so dosegli odstavek vodje delavnic. Dne 5. avgusta so zaradi slabe preskrbe začeli stavkati rudarji v Plajberku, naslednji dan pa si je s stavko delavstvo arzenala v Miljah priborilo enako preskrbo, kot so jo imeli tržaški delavci. Sredi avgusta je prišlo do velikega razburjenja zaradi slabe preskrbe med delavstvom na Jesenicah. Vojaški poveljnik je zagrozil z vojaškim posredovanjem, če bi prišlo do stavke. Delavski zaupniki so pa 16. avgusta le s težavo preprečili začetek stavke. Ker so 20. septembra dobili delavski zaupniki pri vojaškem vodju tovarne le obljube glede dobave živil, je de-

lavstvo zapustilo obrate in se zbralo pred upravnimi prostori. Le težko so delavstvo, ki je bilo še posebej razburjeno zaradi prihoda orožnikov, pomirili. Od 15. do 19. septembra so v Trstu kljub nasprotovanju vodstev strokovnih organizacij stavkali občinski uslužbenci, delavci komunalnih podjetij in učitelji na Primorskem ter uspeli z večino svojih zahtev. Zadnjo stavko pred koncem vojne so 27. septembra izvedli železničarji v mariborskih delavnicah, ki so šli tudi demonstrirat pred okrajno glavarstvo. Zahtevali so več živil.

Med številne posredne in neposredne posledice buržoaznodemokratske revolucije v Rusiji moremo uvrstiti stavkovno gibanje za izboljšanje ekonomskega položaja delavstva. Pod vplivom oktobrske revolucije pa se je stavkovno gibanje v Avstro-Ogrski razmahnilo še močnejše in delavstvo je vedno bolj poudarjalo politične zahteve. »Delavec« je že ob januarski stavki 1918 zapisal: »Nehote moramo priznati, da delavstvo zahteva v prvi vrsti splošen mir, ker ve, da druge poti ni iz teh razmer.« Na Slovenskem stavkovno gibanje ni bilo tako razgibano in tako burno kot v nekaterih drugih industrijskih središčih Avstro-Ogrske. To je v glavnem posledica velikih prizadevanj vodstva JSDS in SK, da bi do stavk ne prišlo, ob stavkah pa so zaupniki izvajali na delavstvo pritisk, naj se vrne na delo. Poudariti moramo, da je večji razmah januarskega političnega stavkovnega gibanja na Slovenskem zavrnil sklep vodstva avstrijske socialne demokracije o koncu stavke. Skupna značilnost vseh stavk je njihov spontan izbruh. Strokovne organizacije niso sodelovale v pripravah stavke, ker so se bale prepovedi svojega delovanja, so pa vodile pogajanja za zahteve stavkujočih. Njeni funkcionarji so se tudi pustili izvoliti v delavske svete. Poudariti moramo, da je delavstvo na Slovenskem v večini stavk postavljalo zgolj ekonomske zahteve, v čemer ni sledilo zgledu številnih političnih stavk v drugih predelih Avstro-Ogrske. Kljub temu pa moramo stavke označiti kot ekonomsko-politične, ker so zaradi spopadov z vojaškimi oblastmi dobile tudi določen politični značaj. V pogojih vojnodajatvenega zakona in militarizacije pa je tudi zgolj ekonomska stavka pomenila tveganje, saj so vojaške oblasti stavko militariziranih delavcev lahko razglasile za vojaški upor.

V letu 1918 je znatno poraslo tudi število mezdnih gibanj, ki so se končala z neposrednimi pogajanjmi med delavstvom in delodajalci ali pa pred pritožbenimi komisijami. Z oživitvijo mezdnih bojev so strokovne organizacije znova prevzele svojo pomembno funkcijo, kar je ugodno vplivalo na povečanje števila njihovih članov. Posebej velja ta ugotovitev za organizacije SK, ki so imele v začetku septembra 1918 na Slovenskem že okrog 10.000 članov. Sredi 1917 je znova začela delovati ZJŽ, poleti naslednjega leta pa so oblasti dovolile delovanje tudi Narodni socialni zvezi. Ob razpadu Avstro-Ogrske so si strokovne organizacije že več ali manj opomogle od udarca, ki jim ga je prizadejal izbruh svetovne vojne, in pripravljene so bile na boje v novih razmerah.

II.

Narodna vlada SHS v Ljubljani si je takoj po prevzemu oblasti prizadevala z ukrepi proti druginji in z urejanjem prehrane zajezi razmah mezdnih gibanj. Iz strahu pred nemirji je izboljšala preskrbo predvsem v večjih industrijskih središčih, kjer je iz istih razlogov obdržala vojaške posadke. Narodna vlada je še posebej poskušala doseči s svojimi posredovanji, da bi se mezdni in delovni spori ne razreševali s stavkami.

Prvi neuspeh svojih prizadevanj je doživela v Mariboru, kjer so nemške železničarske strokovne organizacije takoj po prevratu s stavkami aktivno posegle v boj za usodo južne Štajerske. Sporazumno z nemškimi meščanskimi strankami so

po odstranitvi nemških sodnikov in upraviteljev poštnih uradov 29. novembra 1918 železničarji že petič v tem mesecu začeli stavkati! Narodni vladi pa je uspelo že po dveh dneh s slovenskimi železničarji, ki so spoznali, »da nima smisla štrajkati v ta namen, da bi nemškim delavcem pomagali izsiliti, da Maribor postane nemško-avstrijsko ozemlje«, delno vzpostaviti promet. Medtem ko je narodna vlada z odpuisti in namestitvijo slovenskih uslužbencev že 30. novembra končala stavko poštnih in sodnih uslužbencev, so pa železničarji vztrajali do 14. decembra, ko so končno njihovi zaupniki pristali tudi na zahteve ljubljanske vlade, da mora ravnateljstvo južne železnice imenovati vodilne uslužbence po njenih predlogih in da morajo vsi železničarji priseči jugoslovanski državi. S tem je nemška nacionalistična birokracija izgubila dominanten položaj na železnicah na slovenskem Štajerskem in pospešilo se je slovensko uradovanje. Zaradi stavke pa je bilo nekoliko oteženo vojaško zasedanje severne meje. Stavke mariborskih železničarjev so imele ne glede na dejstvo, da so v njih postavljali tudi ekonomsko-socialne zahteve (izboljšanje preskrbe, zvečanje mezd, priznanje delovnih zaupnikov), sredi boja za utrditev slovenske oblasti na južnem Štajerskem izrazit političen pomen.

S preskrbo pa tudi delavstvo drugod ni bilo zadovoljno. 16. decembra je izbruhnila spontana stavka rudarjev v Trbovljah, s katero so po treh dneh pogajanj dosegli dobavo novih živil, znižanje cen nekaterim živilom in nadzorstvo v rudniškem konzumu. Narodna vlada je v začetku stavke poslala trboveljski vojaški posadki okrepitev. »Naprej« je pohvalil takojšnje posredovanje Unije slovenskih rudarjev, »da je vzpostavila red, ker sicer bi se bilo utegnilo dogoditi marsikaj neljubega.« Zaradi slabe preskrbe je prišlo 10. januarja 1919 do hudih neredov tudi v Sevnici. Delavstvo je zapustilo delo in si na železniški postaji razdelilo en vagon moke. Okrajni glavar je poudaril, da so na nastop delavstva vplivali boljševiški izgredi v Rajhenburgu, v Šmihelu-Stopičah in v Krškem. Zaradi teh nemirov je bilo aretiranih 50 ljudi. 15. januarja je delavstvo ljubljanske tobačne tovarne prenehalo delati in protestiralo pred tovarniško pisarno ter pred vladno palačo proti nizkim prejemkom. Dne 27. januarja so v mariborskih delavnicah in kurilnici ponovno prenehali delati, ko so se nemški železničarji pridružili demonstracijam ob prihodu ameriškega izvedenca Shermana Milesa.

Sredi razprav o krivdi za tragičen razplet mariborskih pronemških demonstracij je med slovenskim delavstvom močno odmeval potek stavke železničarjev na Primorskem. 1. februarja so železničarji južne železnice o polnoči začeli stavkati iz protesta proti italijanski železniški upravi, ki bi morala s prvim januarjem začeti izplačevati nove draginjske doklade, a se je temu upirala. Ker so bili med stavkujočimi večinoma slovenski železničarji, so italijanski meščanski listi stavko takoj označili kot izraz sovražnosti do novih oblasti. Policija je začela takoj z aretacijami, tržaški guverner pa je potrdil kolektivni odpust stavkujočih železničarjev in kazensko postopanje proti zaprtim železničarjem. Kljub protestom zoper podtikanje o politično-narodnostnem značaju stavke in kljub dvodnevni splošni stavki 9. in 10. februarja v Trstu je vojaško sodišče obsodilo 56 železničarjev, med njimi večina Slovencev, zaradi oškodovanja italijanske države in zvez z Jugoslavijo, na zaporne kazni od 2 do 5 let. V Ljubljani je bil 22. februarja velik protestni shod socialističnih železničarjev, ki so obsodili nasilje italijanskih oblasti in zahtevali, da se o takem ravnanju s slovenskim življem obvesti pariška mirovna konferenca. Med tem so italijanske oblasti z železničarji iz notranjosti vzpostavile promet. Dne 26. februarja je bil buren shod, na katerem je 1600 železničarjev zahtevalo ponovno zaposlitev. Na prizadevanje železničarskega sindikata iz Torina je ravnateljstvo obljubilo, da bo reševalo prošnje odpuščenih železničarjev. Obsojeni železničarji so bili tudi izpuščeni iz zaporov. Italijanske oblasti so torej prav tako odločno

reagirale na stavkovno gibanje na zasedenem ozemlju kot slovenska vlada v Mariboru.

Pomemben prelom v ekonomskih bojih delavstva na Slovenskem je bila uvedba svobodne trgovine konec februarja 1919. Dotlej so bile strokovne organizacije deželni vladi dober zaveznik v omejevanju delavskih bojev. Po zaslugi strokovnih organizacij se je delavstvo prve mesece po prevratu v veliki meri zadovoljevalo z resolucijami in v redkih mezdnih gibanjih ni s stavkami uveljavljalo svojih zahtev. Zaradi odprave preskrbovalnih uredb je zacvetela špekulacija in cene so naglo porasle. Marca 1919 je bila cena enega kg pšenične moke 2,20 K, julija 4 K, junija 1920 pa že 8 K, mast se je v istem obdobju podražila od 18 K na 40 K, sladkor od 3,20 K na 12,40 K itd. Nesorazmerje med mezdami in cenami se je naglo povečalo. Delavstvo je že prve mesece po uvedbi svobodne trgovine pokazalo, da ne misli mirno prenesti občutnega poslabšanja svojega položaja. V vsem obdobju inflacije do 1923 so se vrstila mezdna gibanja, ki so le ob krajših ustalitvah cen nekoliko ponehala. Obrtno nadzorništvo v Ljubljani je 1919 registriralo 38 mezdnih gibanj v 323 obratih, ki so se v osmih primerih končala s popolnim uspehom, 25 je bilo delno uspešnih, petkrat pa delavstvo ni uspelo. Naslednje leto so inšpektorji dela na ljubljanskem in na celjskem območju posredovali v 96 mezdnih gibanjih v 552 obratih z 20.519 delavci, od katerih se jih je 18 končalo s popolnim uspehom, 57 z delnim, ostala pa niso bila uspešna. Ti podatki pa ne kažejo prave slike pogostih ekonomskih bojev v tem obdobju. Organizacije SK so npr. 1919 izvedle samo v Celju in okolici 49 mezdnih gibanj. Osrednje društvo kovinarjev pa je v 11 mesecih 1919 leta vodilo 35 mezdnih gibanj, v katerih so kovinarji dosegli povečanje svojih prejemkov skupaj za 7 milijonov K. Velika večina mezdnih gibanj se je končala s pogajanjem in podpisom kolektivne pogodbe. Medtem ko so ob začetku razmaha mezdnih gibanj mnogi delodajalci popustili že pred grožnjami s stavko, so se sredi 1919 boji že toliko zaostрили, da je moralo delavstvo večkrat uveljavljati svoje zahteve s stavkami, delodajalci pa so se nekajkrat uprli delavskim zahtevam s kolektivnimi odpusti — izpori. »Narodni socialista« je zapisal, da so strokovne organizacije neposredno po vojni dosegle uspehe zato, »ker je bil kapitalizem brez moči in pripravljen na vsako koncesijo, samo da se reši in ohrani. Kar je popustil, ni popustil v spoznanju, da se mora delež produkcije deliti z delavskim ljudstvom, ampak izključno le zato, ker je bil prisiljen.« Spomladi 1919 so se oblasti bale, da bi zaradi splošnega nezadovoljstva prišlo do večjih nemirov delavstva z namenom »polastiti se vlade in važnih industrijskih objektov.« Komandant dravske divizijske oblasti je poslal vsem enotam nadrobna navodila za nastop vojske ob večjih nemirih.

7. maja je prišlo do hudih nemirov v Velenju, od koder so zaradi katastrofe na koroški fronti začeli seliti urade. Ko so ponoči rudarji zvedeli, da hočeta dva rudniška uslužbenca odnesti tudi denar, ki naj bi bil pripravljen za izplačilo draginjskih doklad, so zapustili delo, si nasilno vzeli denar in odpeljali s seboj oba uslužbenca. Naslednji dan je proti rudarjem nastopila vojska in prišlo je tudi do streljanja. Po posredovanju funkcionarjev Unije slovenskih rudarjev in po doseženem povišku mezd so se rudarji 12. maja vrnili na delo. Deželna vlada je zadnji dan stavke prosila komando dravske divizije, da pošlje v Velenje vojaštvo, 12. maja pa je razglasila v okrajnih glavarstvih Slovenj Gradec, Celje, Maribor in Radovljica nagli sod, s čimer je hotela preprečiti podobne dogodke tudi v drugih industrijskih središčih.

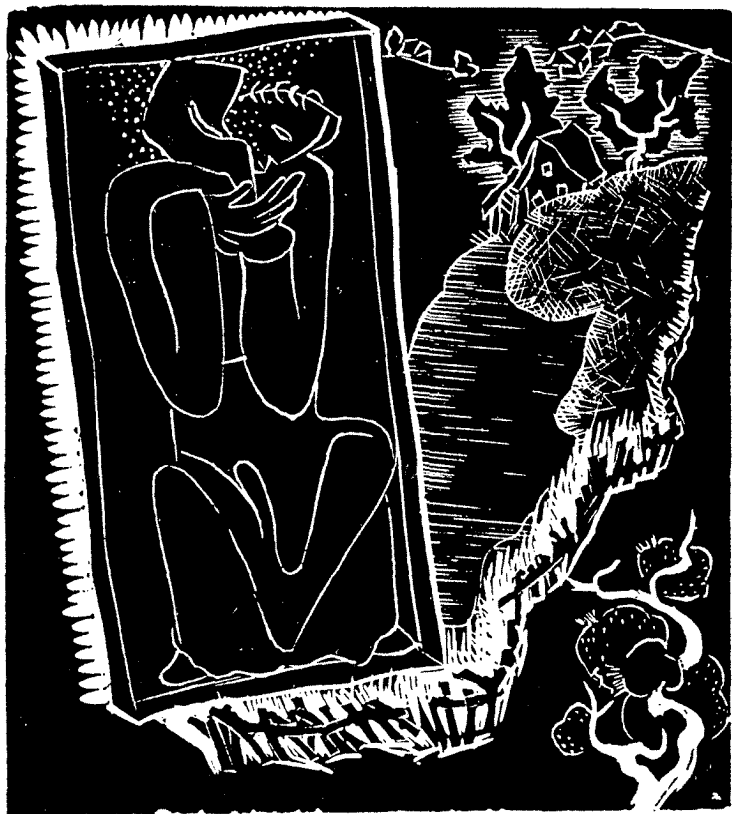
Julija 1919 je stavkovno gibanje v tem letu doseglo višek. Tega meseca so iz ekonomsko-socialnih vzrokov stavkali dvakrat železničarji v delavnicah in kurilnici v Mariboru, rudarji v Šentjanžu, delavstvo elektrarne v Fali, notarski in odvetniški

uradniki v Celju, usnjarji v Konjicah, višek pa je bila dvodnevna politična stavka 21. in 22. julija, s katero se je tudi slovensko delavstvo odzvalo pozivu amsterdamske sindikalne internacionale, da protestira proti kontrarevolucionarni vojaški intervenciji v Rusiji in na Madžarskem. Ta skupna akcija evropskega delavstva je imela v Jugoslaviji glede na nevarnost, da bi jugoslovanska vojska sodelovala v dušitvi madžarske revolucije, še poseben pomen. »Naprej« je zapisal, naj bo stavka tudi protest proti načinu dela pariške mirovne konference in podpora zahtevam za izvajanje priborjenih političnih in socialnih svoboščin v Jugoslaviji. Deželna vlada se je bala izgredov in je 21. in 22. julija prepovedala vsa zborovanja na prostem in manifestacije po ulicah, komanda dravske divizije pa je v zvezi s stavko ukazala pripravljenost svojih enot. Ojačala je vojaške posadke v Kamniku, Hrastniku in Zagorju ter določila čete za Jesenice, za Velenje in za Celje. Iz poročil policijskih komisarjev in okrajnih glavarjev vidimo, da je stavkalo v industrijskih podjetjih in rudnikih skoraj vse delavstvo, na železnici pa je bil uspeh le delen. Enoten nastop delavstva sta preprečili predvsem vodstvi ZJŽ in JSZ, ki sta pozvali svoje člane, naj ne stavkajo. »Narodni« železničarji so uspeli delno vzpostaviti promet. Zaradi tega je prišlo v Ljubljani do spopada s socialističnimi železničarji, ki so hoteli preprečiti odhode vlakov. Enota 150 srbskih vojakov je njihov poskus preprečila. Delavstvo se ni oziralo na prepoved zborovanja na prostem in prišlo je do demonstracij, na katerih je vzklikalo Beli Kunu, internacionali itd. V Ljubljani se je 21. julija zbralo na shodu nad 5000 železničarjev in drugih delavcev, ki jih je pozdravila tudi zastopnica beograjske socialistične mladine Živkovičeva. V svojem govoru je poudarila privrženost srbske mladine komunističnim načelom, zaključila pa ga je z vzklikom boljševiški republiki in III. internacionali, kar je izzvalo »nepopisno navdušenje in vzklikanju ni bilo ne konca ne kraja.«

Naslednja politična stavka konec oktobra 1919 v revirjih je pokazala, da se nasprotja med levico in desnico v JSDS in SK poglobljajo. 29. oktobra so iz protesta proti aretaciji komunističnega agitatorja Nina Furlana začeli stavkati rudarji v Trbovljah, naslednji dan pa so se jim pridružili še v Zagorju in v Hrastniku. Zahtevali so izpustitev Furlana. Deželna vlada je sklenila, da se mora stavkujočim energično pokazati državna avtoriteta. Že pred začetkom stavke je poslala v revirje 400 vojakov in okrepitev orožniškim postojankam. V primeru sabotaž je pripravljala uvedbo naglega sode. Ker je kljub tem preventivnim ukrepom stavka izbruhnila, je še sklenila, da se rudarji vpokličejo na orožne vaje, konzumu pa je prepovedala prodajati živila na kredit. Uradno poročilo o začetku stavke poudarja, da je delavstvo v Trbovljah nagnjeno k levemu krilu socialne demokracije in da vse kaže, da socialno-demokratični voditelji nimajo nanje več vpliva. Stavkujoče je prišel mirit sam minister za gozdove in rude Anton Kristan; ki je s svojimi obljubami uspel doseči, da so rudarji 5. in 6. novembra »divjo« stavko končali, ne da bi bili s svojo zahtevo uspeli.

Najdaljšo stavko v 1919. letu je začelo 13. oktobra 544 grafičnih delavcev in jo uspešno končalo šele 8. decembra. Lastniki tiskarn so sprva zavrnili mezdne zahteve in vse delavstvo izprli. Šele po posredovanju deželne vlade so delodajalci popustili. Boj najstarejše slovenske strokovne organizacije, Društva grafičnih delavcev, je bil še posebno težak zato, ker so se delodajalci srdito upirali. Stavka je pokazala, kako nujno je, da si strokovne organizacije ustvarijo močne stavkovne fonde, ker bi brez njih delavstvo ne moglo vzdržati tako dolgotrajnih bojev. Decembra je prišlo do velike zaostritve tudi v meznem gibanju državnih uslužbencev. Demonstrativna stavka 18. decembra pa je zaradi nasprotij med nižjimi in višjimi uslužbenci le delno uspela.

Franjo Golob:
 Da bi dečle prišle
 trgat je...
 (ilustracija
 iz *N'mav čriez*
izaro), 1938,
 lesorez

Sredi januarja 1920 so začeli rudarji v Trbovljah in Hrastniku s pasivno rezistenco. Poglavitni vzrok za nezadovoljstvo je bilo naglo zviševanje cen po kolokovanju kron in slaba preskrba rudarjev z živili, z obleko in z obutvijo. »Naprej« je poudaril, da je prišlo do gibanja nenadoma, brez sporazuma s strokovnimi organizacijami. Od deležne vlade je zahteval, naj skliče pogajanja, rudarje pa je opozoril, naj se ne pustijo razburjati niti od deželne vlade niti od »neodgovornih elementov«. Dne 19. januarja je poslala deželna vlada v Hrastnik in Trbovlje orožnike ter nato še vojsko, ravnateljstvo TPD pa je rudarje 22. januarja izprlo. Rudarji so obsodili ravnanje deželne vlade in poudarili, da se njihov položaj ne da rešiti z razglasitvijo meznega gibanja za politično. Ker so se razmere v revirjih hudo zaostrele, so rudarski zaupniki posredovali pri TPD, da je po enem dnevu preklcala izpor, deželna vlada pa je obljubila, da bo posebna komisija proučila preskrbo rudarjev in razmer v rudnikih. Dne 12. februarja so nato rudarski zaupniki dosegli znatno zvišanje minimalnih plač, povečanje družinskih doklad in nabavnih prispevkov.

V zgodnji spomladi 1920 je stavkovno gibanje v Jugoslaviji doseglo največji razmah. »Radničke novine« so v začetku aprila poročale, da je bilo v Srbiji in Vojvodini tedaj okrog 50 stavk, v vsej Jugoslaviji pa vsaj dvakrat toliko. Aprila 1920 je stavkovno gibanje v Sloveniji doseglo višek z železničarsko in splošno

stavko. Zveza prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije (ZPTDUJ) je 28. oktobra 1919 sklenilo kolektivno pogodbo z ministrstvom za železnice, ki se je glede velikih ugodnosti za železničarje razlikovalo od običajnih sporazumov strokovnih organizacij z delodajalci, da bi vlada in železniške direkcije ne uporabile vseh sredstev za njeno razveljavitev. ŽPTDUJ se je morala po podpisu Protokola sporazuma neprestano boriti za njegovo izvajanje. Minister za promet dr. A. Korošec pa je ob podpori Udruženja jugoslovanskih narodnih železničarjev izdal Začasni pravilnik in s tem razveljavil Protokol sporazuma. List »Ujedinjenje« je zapisal, »da se železničarje izziva z najvišjega mesta v državi v usodopolne korake.« ZPTDUJ je začela pripravljati stavko. Na shodih 15. aprila so železničarji sklenili začeti s stavko opolnoči. Slovenec je takoj po začetku stavke zapisal, da so komunisti politični stavki spretno nadeli videz meznega gibanja in da gre z njo »prva bojna četa komunistov na delo, da omaje temelje reda in države.« Poudaril je tudi, da je s stavko prizadeta avtoriteta države in zato nikdar »nobena vlada, ne ta ne druga, ne bo smela dopustiti, da ji njeni uslužbenci diktirajo svojo voljo z grožnjo s stavko, ki ogroža državo, prehrano, gospodarstvo, vse ljudstvo in slednjič delavstvo samo.« Meščanski tisk je bil poln alarmantnih vesti, da nameravajo Italijani in Madžari izkoristiti stavko za vdor na jugoslovansko ozemlje. Z lažnimi podatki so poskušali tudi pokazati gmotni položaj železničarjev kot izredno ugoden. S tem je meščanski tisk skušal nahujskati javno mnenje proti železničarjem in opravičiti vladne ukrepe proti stavkujočim železničarjem. Deželna vlada je poskušala zlomiti stavko z vpoklicem železničarjev na orožne vaje, s prepovedjo shodov, z odpravo preskrbe z živili itd., hkrati pa si je prizadevala razbiti enotnost železničarjev. Dosegla je, da je vodstvo ZJŽ pozvalo svoje člane, naj se vrnejo na delo. Temu pozivu pa se je odzval le del »narodnih« železničarjev. Medtem pa so 21. aprila začeli iz solidarnosti do železničarjev stavkati rudarji v revirjih. Naslednji dan je odbor SK sklenil, da se 24. aprila začne tridnevna splošna stavka vsega delavstva v znak protesta proti nasilju vlade in v dokaz solidarnosti z železničarji. ZJŽ in JSZ pa sta posebno govor F. Perdana na shodu 22. aprila, na katerem je izrazil simpatije Sovjetski Rusiji in omenil, da bi bilo treba slediti zgledu ruskih revolucionarjev, spretno izkoristili za dokazovanje političnega značaja stavke in za odvrčanje svojih članov od sodelovanja v generalni stavki. Na večer pred generalno stavko je bila na predsedstvu deželne vlade konferenca z zastopniki dravske divizije, policije in orožništva, na kateri so sklenili, »da se v interesu varnosti in prestiža države ter glede na nasilnosti, javljene iz trboveljskega revirja, zborovanje stavkujočih in obhod po mestu prepreči.« V Zagorju, v Hrastniku in Trbovljah so namreč rudarji zasedli železniške postaje in poškodovali telefonsko napeljavo, trboveljski rudarji pa so imeli v svojih rokah tudi pošto. Naslednji dan so orožniki in policisti na Zaloški cesti preprečili s streljanjem prihod okrog 3000 demonstrantov v mesto. Smrtno je bilo zadetih 13 oseb, laže ali težje pa je bilo ranjenih nad 30 demonstrantov. Vsi delavci in delavke, ki so bili neposredno pred kordonom, so na zaslišanju zanikali, da bi videli demonstranta, ki je grozil in streljal s samokresom, kar je bilo po uradni izjavi povod za streljanje orožnikov. Po spopadu se je okrog 500 demonstrantov zbralo pred hotelom Slon, kjer jih je govornik po poročilu, da pogajanja v Beogradu ugodno potekajo, pozval, naj se razidejo. Deželna vlada je po teh dogodkih odklonila vsakršno pogajanje z zastopniki stavkujočih, ker bi s tem »poraz, ki so ga komunistični voditelji danes doživeli, znatno omilili.« Zahtevala je, da se morajo železničarji brezpogojno vrniti na delo. Sledile so množične aretacije članov stavkovnih odborov in železničarjev, ki se niso odzvali pozivu na orožne vaje.

Samo v Mariboru je bilo aretiranih 220 železničarjev. Dne 27. aprila je bil v Ljubljani zadnji shod stavkujočih železničarjev in z njim je bila stavka dejansko končana.

Iz poročil okrajnih glavarjev vidimo, da je generalna stavka zavzela velik obseg in da so jo oblasti uspele zatreti ponekod šele prvi teden maja. Poročali so o stavkah v zasavskem revirju, v Rajhenburgu, v Šentjanžu, v Radečah, v Kočevju, v Ribnici, v Medvodah, v Kranju, v Trzinu, kjer niso stavkali člani JSZ, v Šoštanju, v Kamniku, v Mariboru in na Duplici. Poleg rudarjev v revirjih je posebno odločno nastopilo delavstvo v Kočevju, kjer je na shodih vzklikalo Leninu in Sovjetski Rusiji, ter republiki in v Kamniku, kjer so bile demonstracije. V obeh krajih so akcije delavstva preprečili šele z vojsko in orožniki.

Socialni demokrati so krivdo za potek železničarske stavke in njene posledice naprtili komunistom. Poudarjali so, da se stavkajoči niso držali navodil SK. Polemika med komunisti in socialnimi demokrati po stavki je pokazala, da je v sicer na zunaj enotnih strokovnih organizacijah vladalo veliko nezaupanje med levico in desnico. O Prepeluhovi kritiki komunistov glede njihove težnje za socialnim prevratom je dr. Dušan Kermavner zapisal: »Ta težnja je izven doma, a prav gotovo je, da ni šlo, kakor je med dogodki in po njih zatrjevalo vse meščansko časopisje, za noben prevrat, ampak le za vero — v bistvu reformistično — da bo država pred strnjenim nastopom delavstva popustila. Ta vera je bila plod želja in ne političnega računa... Vodstvo stavke je storilo veliko napako, ker ni domelo, da generalni štrajk, zlasti mnogodnevni, časovno neomejeni, pomeni vrhunec delavske moči in prizadevanj in more bodisi prerasti v politični boj za oblast, ali pa ga je treba ob smotni organizaciji pravočasno ustaviti, da se ne bi spremenil v prisilen umik ali hud poraz.« Stavkovno vodstvo pa je vztrajno zaničevalo očitni politični značaj stavke in je sila napačno ravnalo, da je ni pravočasno končalo. Socialni demokrati so poskušali stavko izkoristiti za odvrnitev delavstva od »nesposobnih« komunistov. Železničarska in splošna stavka ter drugi boji »so pripeljali k zmagi revolucionarno usmerjenost v delavskem gibanju Slovenije« in pomenijo »prelomnico v pogledu osvoboditve delavskega razreda izpod vpliva reformističnih iluzij«. Slovensko delavstvo je poleti in jeseni 1920 odločno zahtevalo, da vodstvo SK preneha sabotirati sporazum o vključitvi slovenskih razrednih strokovnih organizacij v Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije. Ker se funkcionarji SK niso uklonili pritisku »od spodaj«, so avgusta 1920 začeli rudarji v revirjih ustanavljati podružnice komunistične Zveze rudarskih delavcev Jugoslavije. Tako je SK za železničarje, ki so se že 1. januarja 1920 vključili v komunistično sindikalno centralo, izgubila še večino rudarjev. Za vključitev v CDSSJ so se odločili tudi kovinarji in stavbinski delavci, toda izvedbo sklepa jim je preprečila Obznana. Tako je Obznana rešila SK pred nadaljnjim razpadanjem, onemogočila pa je dejavnost najmočnejšim strokovnim organizacijam v Sloveniji.

Aprilska stavka je pomembna prelomnica v delavskem gibanju na Slovenskem. Po njej je samozvest delavstva začela upadati, neposredno pa je imela usodne posledice za gmotni položaj železničarjev in njihove strokovne organizacije. Takoj po aprilski stavki je ostrina mezdskih bojov splahnela, od avgusta dalje pa je delavstvo spet nastopalo odločneje in izvedlo do konca leta nekaj manjših stavk. Dne 17. decembra so zaradi odklanjanja mezdskih zahtev začeli stavkati rudarji v revirju, v Kočevju, v Rajhenburgu, naslednji dan pa še v Šentjanžu. Dne 28. decembra so se jim pridružili tudi rudarji v Mirni. Zgledu okrog 10.000 slovenskih rudarjev so sledili tudi rudarji v Bosni. Beograjska vlada je sklenila z izjemnimi uredbami preprečiti velika stavkovna gibanja rudarjev in

tudi železničarjev. Dne 15. decembra je bila izdana uredba o militarizaciji železničarjev v primeru stavke, 24. decembra pa uredba o ukrepih za primer neredov, stavk in uporov v rudnikih. Vlada je razdvojila gibanje rudarjev s tem, da je bosanske rudarje militarizirala in stavko z vojaško silo ter delavskimi žrtvami zadušila, TPD pa je ukazala, naj začne pogajanja z zastopniki strokovnih organizacij. Ko je bila z Obznano prepovedana dejavnost Zveze rudarskih delavcev Jugoslavije, je nastopila vlada še odločnejše. Od TPD je zahtevala, da zveča plače rudarjev na višino prejemkov v državnih rudnikih, rudarjem pa je zagrozila z militarizacijo in odpusti ter jih prisilila, da so se 10. in 11. januarja 1921 vrnili na delo. Komanda dravske divizije je že takoj po začetku stavke poslala v revirje dve enoti vojakov. Na pogajanjih s TPD so zastopniki rudarjev dosegli celo nekoliko višje prejemke, kot so jih imeli rudarji v državnih rudnikih. »Novi čas« je po stavki zapisal: »Trboveljska stavka, katero je vlada končala s surovim ukazom, potem ko je uničila najmočnejše orožje delavstva — zborovalno in združevalno svobodo — trboveljska stavka je pokazala, kako se je jugoslovanski kapital v vsej tišini organiziral in razvil v moč.« Rudarska stavka je pomembna prelomnica v stavkovnem gibanju, ki se je v dveh najpomembnejših panogah odslej odvijalo pod pretnjo izjemnih uredb. Z njimi je bila okrnjena pravica delavstva do stavke.

Obrtno nadzorništvo v Ljubljani je 1919 posredovalo ali dobilo poročila o 11 stavkah z 2028 stavkujočimi, od katerih so se tri končale s popolnim uspehom, 8 pa z delnim. V naslednjem letu navajata inšpekciji dela v Ljubljani in Celju v svojih poročilih 17 stavk s 1518 stavkujočimi, od katerih je bilo 7 popolnoma uspešnih, 9 delno, v eni stavki pa so se morali delavci brez uspeha vrniti na delo. Po drugih virih smo ugotovili, da je bilo stavkovno gibanje precej bolj razgibano, kot ga prikazuje statistika inšpekcije dela. Leta 1919 je bilo poleg političnih stavk mariborskih železničarjev in rudarjev zasavskega revirja ter velike dvodnevne politične stavke, še 35 stavk oziroma izporov, od katerih jih je 14 zajelo več obratov. Naslednje leto je bilo poleg železničarske in splošne stavke še 43 stavk oziroma izporov, od teh 16 v več obratih. Višek je stavkovno gibanje doseglo v obdobju od maja 1919 do aprila 1920, ko je bilo skupaj 53 ekonomskih stavk. Žal ni o vseh teh stavkah nadrobnejših podatkov o organizatorju stavk, njihovem poteku in končnem uspehu. Po razpoložljivih virih smo ugotovili, da je bilo leta 1919 v 25 stavkah glavni vzrok zahteva za izboljšanje mezd, naslednje leto pa v 28 stavkah. Nekaj stavk je bilo solidarnostnih, v nekaj primerih pa se je delavstvo z njo uprlo delodajalcem, da bi odpustili delavske zaupnike ali druge delavce. V nekaterih stavkah je delavstvo poleg zahtev po zvečanju prejemkov v obliki temeljnih ali akordnih plač, draginjskih in družinskih doklad ter nabavnih prispevkov uveljavljalo še zahteve za skrajšanje delovnega časa, priznanje strokovnih organizacij in delavskih zaupnikov, pravice do plačanih dopustov in praznovanja prvega maja, urejalo način sprejema in odpusta delavcev, plačevanje nadurnega in nedeljskega dela, vprašanje boljših varnostnih in higienskih razmer v obratih itd. V tem obdobju so strokovne organizacije uspele v nekaterih podjetjih uveljaviti indeksni sistem prilagajanja mezd porastu cen. V kolektivnih pogodbah so določili količino živil, obleke in obutve, ki je bila osnova za izračunavanje draginjskih doklad in ob zvišanju cen je komisija iz zastopnikov delavcev in delodajalcev ustrezno zvišala tudi draginjske doklade. Delavstvo se je moralo pogosto bojevati tudi za izvajanje socialne zakonodaje.

Obdobje 1918—1920 je zelo pisano glede oblik in vrste stavk: delavstvo je izvedlo največ ekonomskih, nekaj pa je bilo ekonomsko-političnih in povsem političnih, večina stavk je bila napadalnih, manj je bilo obrambnih, nekaj tudi solidarnostnih, ki so izraz visoke delavske zavesti, izvedli pa so tudi eno splošno in

eno mednarodno stavko, vse druge pa so bile delne. Kakršna je bila oblika stavke, tako so oblasti tudi ravnale: reševanje manjših ekonomskih stavk je vlada prepuščala inšpektorjem dela, v vseh velikih stavkah, za katere se je bala, da bi prerasle v večje nemire, pa je posredovala s pošiljanjem vojske in orožnikov ter z izjemnimi ukrepi. Pomirjevalnim posredovanjem predvsem socialno-demokratskih funkcionarjev pa se je imela zahvaliti, da ji ni bilo treba z oboroženo silo večkrat nastopiti. Značilnost stavkovnega gibanja v povojnem obdobju pa ni le v njegovi raznovrstnosti oblik in ciljev, temveč tudi v razširjenosti iz industrijskih središč tudi v manjše kraje.

Velika večina ekonomskih oziroma ekonomsko-političnih stavk se je končala v prvih dveh letih po vojni z delnim uspehom, nekaj s popolnim, zelo malokdaj pa delavstvo do konca 1920 v stavkah ni uspelo. Kljub temu pa zaradi naglega porasta cen ni doseglo predvojne življenjske ravni, znatno pa si je seveda izboljšalo svoje ekonomske in delovne razmere v primerjavi z vojnim časom. Prve povojne stavke so večkrat izbruhnile brez večjih priprav, tudi proti volji strokovnih funkcionarjev, že kmalu pa so vodstva strokovnih organizacij posvečala pripravam veliko pozornost in šele po pretehtanju različnih dejavnikov (slabo ali dobro gospodarsko stanje podjetja, zaloge izdelkov, število organiziranega delavstva, možnost zasilne zaposlitve med stavko, premoženje podružnice, konkurenčnost ali vzajemnost med delodajalci, brezposelnost itd.) so dovolile članom, da so glasovali o stavki. Stavko pa so lahko razglasili le v primeru, če se je zanjo odločila velika večina delavstva. Ta vprašanja so natančno določali s pravilniki in šele če je delavstvo izpolnilo vse pogoje, je bilo upravičeno do stavkovnih podpor iz osrednje blagajne. Ti pogoji pa so se zaradi naraščajočega odpora delodajalcev proti koncu obravnavanega obdobja stalno zaostrovali. Kongres ŽPTDUJ je junija 1920 npr. sklenil, da so stavke prometnega osebja lahko le splošne, proglasijo pa se lahko le v primeru, če je organiziranega 80 % vsega delavstva, v najvažnejših kategorijah celo 95 %, dalje, da je delavstvo, ki namerava stavkati, preskrbljeno z živili vsaj za 20 dni in pripravljeno prenesti vse žrtve, ki bi jih povzročila državna oblast med stavko in po njej. Strokovne organizacije so se dobro zavedale, da ima uspešna stavka za posledico njihovo okrepitev, neuspešna stavka pa lahko povzroči izstopanje članstva. Skrbeti so morale tudi, da so v svojih stavkovnih fondih zbrale dovolj sredstev za podpiranje stavkujočih delavcev tudi za daljše obdobje. Prizadevnost strokovnih organizacij v mezdni in stavkovni gibanjih se je zrcalila v njihovi številčni moči in zato se je največ delavstva organiziralo v razrednih strokovnih organizacijah. Veliki uspehi delavstva v bojih z delodajalci so rezultat moči delavskega razreda v revolucionarnem povojnem obdobju, predvsem pa posledica izredne okrepitve delavskih političnih in strokovnih organizacij. Povojno razpoloženje delavstva se lepo kaže pri njegovi odločitvi za ustrezno strokovno organizacijo. Zanj je bil najbolj privlačen razredni program komunističnih strokovnih organizacij, za njimi je bila po številu članov reformistična SK, še manj pa se je delavstvo navduševalo za krščanskosocialni in narodnosocialni program. Medtem ko se je v velikih industrijskih središčih po vojni velika večina delavstva organizirala, pa na podeželju še vedno visok procent delavstva ni vstopil v strokovne organizacije. To je bila velika ovira, da se splošni položaj delavstva ni še bolj izboljšal. Drugi vzrok za delne uspehe ali neuspehe v mezdni gibanjih in stavkah pa je bila velika razcepljenost strokovnih organizacij. V obravnavanem obdobju so delovale na Slovenskem naslednje pomembne strokovne organizacije: socialistične (SK), komunistične (Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije), JSZ, Narodna socialna zveza, ZJŽ, Društvo grafičnega delavstva, Društvo državnih uslužbencev kraljestva SHS na slovenskem ozemlju, oziroma Osrednja zveza javnih

nameščencev, Društvo zasebnega uradništva na slovenskem ozemlju oziroma Društvo zasebnih nameščencev itd. Dejanska razcepljenost pa je bila še večja, ker so tudi znotraj organizacij, posebno uradniških in tudi v SK, vladala huda nasprotja ter so osrednje organizacije združevale zelo avtonomna društva posameznih kategorij delavstva. Konkurenčnost med strokovnimi organizacijami je prišla do izraza tudi v nekaterih stavkah, v katerih so med seboj obračunavale z namenom, da bi druga drugi izpodkopale moč in ji odvzele članstvo. V medsebojnem boju so se posluževale stavkolomstev, v enem primeru pa celo stavke. Ta nasprotja so spretno izrabili delodajalci, škodo pa je trpelo delavstvo. Posebno v nekaterih kategorijah (železničarji, rudarji, uslužbenci) lokalne akcije niso mogle biti uspešne. Pogoj za uspeh so bila široka mezdna oziroma stavkovna gibanja v jugoslovanskem okviru. Tega se je delavstvo zavedalo in zahtevalo povezavo slovenskih strokovnih organizacij s sorodnimi v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Vodstvo SK je oškodovalo delavske interese, ker je sabotiralo vključitev v Centralni delavski svet Jugoslavije in s tem oviralo tudi, da bi se stavkovno gibanje na Slovenskem bolj razmahnilo. Med dejavniki, ki so negativno vplivali na rezultat delavskih bojev, je tudi vse tesnejše sodelovanje delodajalcev v Zvezi industrijcev in njihovo medsebojno podpiranje v stavkah. Zlasti manjši delodajalci so se zelo upirali usklajevanju mezd s porastom draginje in izvajanju zakonskih določil za varstvo delavstva, predvsem glede delavnega časa. Zato so bili boji obrtniških delavcev zelo številni, saj so v letih 1919—1920 vodili kar 26 stavk, največ v Mariboru in Ljubljani, ki so praviloma zajele več obratov. To je terjala od organizatorjev še več napora za uspešen konec stavke kot pri tovarniškem delavstvu. Doseči so morali sporazum z več delodajalci in skrbeti, da ne bi prišlo do stavkolomstev. Končno naj omenim, da je proti koncu 1920 nekoliko popustila tudi gospodarska konjunktura, kar je tudi odsevalo v rezultatih delavskih ekonomskih bojev.

Za komunistične strokovne organizacije je značilno, da so težile za stavkami velikega obsega, ki so največkrat dobile tudi politično oznako. SK je propagirala delne stavke in je med vsemi strokovnimi organizacijami dobila v tem obdobju največ stavk. Preostale strokovne organizacije so se običajno izogibale odločnejšim spopadom. Ob koncu naj poudarimo še, da v obdobju do Obznane stavke niso bile delavstvu le najpomembnejše orožje za doseg ekonomskih ciljev, temveč tudi važno sredstvo za uveljavljanje političnih zahtev, ki so ga imele oblasti za nevarnega državni ureditvi, in da je v velikih stavkah tudi slovensko delavstvo izražalo svojo privrženost in podporo idejam oktobrske revolucije.

Revolucionarna preusmeritev socialialistov v Julijski krajini po prvi svetovni vojni (1918—1921)

MILICA KACIN-WOHINZ

Na ozemlju tako imenovane Julijske krajine, ki ga je po razpadu Avstro-Ogrske monarhije zasedla italijanska vojska in je bilo novembra 1920 priključeno Italiji, je prebivalo po italijanskih statistikah iz leta 1921 okrog 350 000 Slovencev in Hrvatov (38,7 %) in okrog 450 000 (51,8 %) Italijanov.¹ Le-ti so prebivali večinoma v Trstu, v zahodnih mestih Istre ter v goriškem delu Furlanije, kjer so bili pomešani s furlansko govorečim prebivalstvom. Na ozemlju vzhodno od Gorice, Tržiča in Trsta do rapalske meje med Italijo in Jugoslavijo so bili strnjeno naseljeni Slovenci v veliki večini kmečkega rodu.

Ozemlje Julijske krajine je postalo med prvo svetovno vojno italijansko-avstrijska fronta, ki je preobrazila gospodarsko-socialne razmere. Večina prebivalcev, zlasti Slovencev, je bila izseljena, njihove domove je vojna vihra porušila, zemljo pa opustošila. Z italijansko okupacijo so se razmere še poslabšale zaradi pretrganih zvez s podonavskim zaledjem in izgubo trga za kmetijske pridelke.²

Središče gospodarskega in političnega življenja Julijske krajine je bil Trst, pred vojno glavno avstrijsko пристanišče in pomembno prometno-trgovsko središče za vso srednjo Evropo. V Trstu je živela dobra četrtina vsega prebivalstva Julijske krajine. Že med vojno je gospodarska dejavnost Trsta kot izrazito prometno-trgovskega vozla upadala, po italijanski zasedbi novembra 1918 pa je mesto čez noč izgubilo zvezo z zaledjem, ki mu je pred vojno omogočilo gospodarski vzpon.

Politične in gospodarske spremembe, ki jih je povzročila vojna po vsej Evropi, zastoj v trgovini, industriji in kmetijstvu, brezposelnost in beda ter dezorientiranost prebivalstva v Julijski krajini zaradi nejasne prihodnosti v sklopu italijanske države so v letih 1919—1920 vplivale na pregrupacijo političnih sil v deželi, zlasti pa v Trstu.

I

Pred vojno je med italijanskim prebivalstvom Julijske krajine imela odločilno vlogo italijanska liberalno nacionalna stranka. Združevala je različne politične struje iz različnih socialnih plasti: od industrijsko-trgovskih krogov, vezanih na avstrijske gospodarske privilegije, prek inteligence in mladine, več ali manj prežete z gorečim nacionalizmom in iredentizmom, do obrtnikov in rokodelcev. Geslo o obrambi italijanstva pred slovensko-hrvaškim narodnim gibanjem in pred socialnodemokratskim internacionalizmom je združevalo te heterogene tendence, zlasti v obdobju volitev v avstrijske oblastne in upravne organe. Med vojno je zlasti od leta 1915 delovanje stranke zastalo tako zaradi policijskih preganjanj kakor zaradi številnih prebegov voditeljev na italijansko stran. Po vojni se razpršene sile niso mogle več združiti, ker je s priključitvijo k Italiji odpadla njihova skupna potreba po ohranitvi italijanske nadvlade v deželi. Iz prejšnjega liberalnonacionalnega tabora so do leta 1921 izšle tri italijanske liberalne stranke, iz skrajne desnice je nastala še italijanska nacionalistična zveza, iz levega krila pa republikanska stranka. Italijanska klerikalno usmerjena ljudska stranka (Partito popolare), ki je leta 1919 razširila svojo organizacijo iz Italije v Julijsko krajino, se na tem ozemlju nikdar ni močneje zakoreninila. Sicer pa so bile vse naštete meščanske stranke šibke in za množice nepriljubljene; to je izkoristila fašistična organizacija in z nasilnimi dejanji »branila italijanstvo dežele« ter do leta 1922 absorbirala veliko večino privrženecv italijanskih nacionalno-liberalnih struj.

Med Slovenci v Trstu je pred vojno prevladoval slovenski liberalni tabor s političnim društvom Edinost, na Goriškem pa so bili liberalci in klerikalci ločeni v dve stranki. Po italijanski okupaciji so se vse meščanske politične struje med Slovenci in Hrvati združile v enotno politično društvo Edinost; to je usmerilo svoje delovanje v obrambo narodnih pravic slovensko-hrvaške manjšine v Italiji.

II

V nasprotju z obema meščanskima blokoma, italijanskim in slovensko-hrvaškim, se je razvijalo delavsko gibanje pod vodstvom italijanske in jugoslovanske socialnodemokratske stranke.

Italijanska socialistična stranka (Partito operaio socialista in Austria) se je že pred vojno razvila v trdno organizacijo. Posebno močna je bila v Trstu, saj je bil tu delavski razred najbolj številen. V dobrih dveh desetletjih so italijanski socialisti organizirali v narodno mešanih krajih gosto mrežo delavskih in socialnih ustanov, kot so strokovne zveze, gospodarske zadruge, mladinski krožki, krožki za socialni študij, bolniške blagajne in podobno. Delavske strokovne in gospodarske organizacije so bile enotne, vanje so se vključevali delavci italijanske, slovenske, hrvaške, nemške in drugih narodnosti.

V zadnjih mesecih pred razpadom Avstro-Ogrske je delavske množice v Trstu zajel val protivojnega razpoloženja, ki ga je povzročila lakota, in val revolucionarnosti, ki je po zmagi oktobrske revolucije v Rusiji preplaval vso srednjo Evropo.³

V letu 1918 so italijansko socialistično stranko vodili reformisti avstro-marksiističnega kova z Valentinom Pittonijem na čelu. Bilj so internacionalistični kakor vsa avstrijska socialna demokracija, zastopali so stališče o samoodločbi narodov in o neodvisnosti Trsta, vendar so zavračali revolucionarno perspektivo za uresničenje teh zahtev. V tej vodilni skupini je proti koncu vojne nastopila *podskupina nacionalno usmerjenih socialistov* z dr. Edmondом Puecherjem, ki se je razhajala z večino pri vprašanju pripadnosti Trsta: prisojala ga je namreč z zaledjem vred k Italiji. Med članstvom stranke in množičnih organizacij, *zlasti med mladimi*, ki so pristopali med vojno in niso bili obremenjeni z oportunizmom avstrijske socialne demokracije, je prevladovalo revolucionarno razpoloženje in nasprotovalo tako Pittonijevemu oportunizmu kakor Puecherjevemu nacionalizmu. Vendar v dneh prevrata ta revolucionarno razpoložena množica ni imela organizirane subjektivne sile, da bi se postavila po robu reformistično-nacionalističnemu vodstvu Pittonijeve in Puecherjeve smeri, ki je sproti zatrla vsakršen revolucionarni poskus.⁴

Na zborovanju tržaške socialistične skupine 21. novembra 1918 je to vodstvo še prodrlo s predlogom o vključitvi italijanskih socialistov v Julijski krajini v Italijansko socialistično stranko. S takojšnjo popolno združitvijo politične in strokovnih organizacij s tistimi v Italiji so italijanski socialisti v Julijski krajini v nekem smislu prejudicirali pripadnost Trsta in zaledja k Italiji ter s tem opustili dotedanjo zahtevo po neodvisnosti tega ozemlja. Ta poteza vodilnih italijanskih socialistov je bila naperjena proti političnim težnjam Slovencev in Hrvatov, ki so zagovarjali priključitev Trsta k Jugoslaviji, posebej pa proti levi opoziciji v sami italijanski socialistični organizaciji, ki je zastopala revolucionarno rešitev narodnega vprašanja. Še na istem zborovanju pa je levica stopila v protiofenzivo, ko je njen najvidnejši predstavnik Tuntar predlagal resolucijo o narodnem vprašanju, ki jo je sprejela velika večina prisotnih. V resoluciji je rečeno, naj si vsi organi in predstavniki stranke prizadevajo vplivati v skladu z obljubami o pravici do samoodločbe, »da bo pri nacionalno političnem urejevanju naših krajev aplicirano... načelo homogenosti in etnične nepretrganosti.«⁵

Milena Dolgan: Žanjici, 1940, žgana glina

S tem je torej začel odkrit spopad s Puecherjem, v njem se je revolucionarna internacionalistična struja čedalje bolj uveljavljala. K njeni hitri krepitvi pa je še posebej pripomogla združitev z Italijansko socialistično stranko, saj je v tej stranki nezadržno napredovala leвица, tako imenovana »maksimalistična« ali »revolucionarno-integralistična« struja, s stališči o razpadajočem buržoaznem redu, ki ga bo zamenjala diktatura proletariata.

Na deželnem kongresu 26. januarja 1919 so italijanski socialisti v Julijski krajini poleg predloga o združitvi z italijansko socialistično stranko izglasovali še resolucijo, ki jo je predložila revolucionarna struja. V resoluciji je rečeno, da je zaradi nevarnega prebujanja imperialističnih interesov v zmagovitih državah mogoče doseči pravi mir samo z enotno akcijo vseh delovnih množic v Evropi in v svetu, ki bodo zrušile kapitalistični družbeni red. Za vzpostavitev vsaj začasnega miru pa je neobhodno potrebno, da dobe vsa ljudstva pravico do samoodločbe, tudi kar zadeva izbiro notranje politične ureditve. Hkrati je leвица predlagala še združitev vodilnih odborov italijanske socialistične stranke in JSDS v Julijski krajini, »ker ni več razlogov za ločeno delovanje«. Ker je kongres sprejel oba gornja predloga, je to pomenilo pravo zmago revolucionarne maksimalistične struje nad reformističnim rodoljubno usmerjenim vodstvom.

Dne 21. marca 1919 je centralno vodstvo Italijanske socialistične stranke, v kateri so bili vključeni italijanski socialisti iz Julijske krajine, sklenilo, da stopijo iz druge internacionale, in se izreklo za tretjo, *komunistično internacionalo*, kar je sprejel kongres v Bologni oktobra 1919. Odklonilo je tudi vsakršno sodelovanje socialistov v meščanskih ustanovah in se ponovno izreklo za samoodločbo vseh pri-zadetih narodov v skladu s sklepi, sprejetimi v Zimmerwaldu.

Tržaška sekcija italijanskih socialistov, ki je bila daleč najmočnejša v Julijski krajini, je na sestanku 3. aprila 1919 z večino glasov odobrila pristop italijanske stranke k tretji internacionali in sprejela za temeljno geslo diktaturo proletariata in ustanovitev »socialistično komunistične republike«. Stališče tržaškega političnega odbora oziroma njegovega glavnega predstavnika Valentina Pittonija o širši in bolj elastični politiki, prilagojeni okoliščinam v deželi ter o nujnosti priprav z vzgojo razredne zavesti, kar bo samo po sebi pripeljalo v nov družbeni red, je naletelo med zborovalci na ostre proteste. Sledila je ostavka predsednika Pittonija in celotnega političnega odbora tržaške socialistične organizacije. Vodstvo organizacije je prevzela leвица. Za revolucionarno pot v socializem in za vstop v tretjo internacionalo se je odločila tudi italijanska mladinska socialistična organizacija na deželni konferenci 14. aprila 1919. Revolucionarno razpoloženje množic je potegnilo s seboj del voditeljev, drugi, ki so ostali na socialnodemokratskih reformističnih pozicijah (Pittoni, Puecher, Oberdorfer), so izgubili vpliv v stranki.

Leta 1919 je bila Italijanska socialistična stranka v Trstu edina organizirana politična sila, ki je imela vse možnosti, da odloča o splošni politiki v deželi. Nepri-vlačnost italijanskega liberalno-nacionalističnega tabora, razcepljenega v strančice, hude socialno-gospodarske razmere in zgled revolucionarnih gibanj po Evropi so vplivale, da je pristopalo čedalje več ljudi iz delavskega in srednjega sloja v stranko in njene organizacije.⁷ Delovanje teh vsestransko organiziranih množic je bilo usmerjeno zlasti v zahteve socialnogospodarske narave, vendar zaradi okupacijskega režima v prvih povojnih mesecih ni bilo mnogo stavk. Sindikati so dosegali uspehe z neposrednimi pogajanjmi z delodajalci in oblastmi; pri tem so jih podpirale javne demonstracije in zborovanja.⁸

Neposredna posledica revolucionarne preusmeritve italijanskih socialistov so bili sklepi o nesodelovanju z meščanskimi strankami. Iz tega je izvirala kriza v tržaškem občinskem svetu, ta je trajala do julija 1919. Ko so iz občinskega sveta

stopili socialisti, predstavniki velike večine tržaškega prebivalstva, je postal svet in njegov odbor nemočen. Po množičnih demonstracijah proti odločitvam okrnjenega sveta je le-ta konec junija 1919 odstopil. Tudi predlog italijanske republikanske stranke v Trstu o enotnem delovanju republikancev in socialistov kot protiutež italijanskemu nacionalno-liberalnemu gibanju so socialisti odklonili. Zanje je republikanska stranka bila še vedno meščanska, čeprav najbolj demokratična in levičarska.

III

Poleg italijanske socialistične stranke je na ozemlju Julijske krajine delovala še Jugoslovanska socialno demokratska stranka in povezovala delavce slovenske in hrvaške narodnosti. Pred vojno je bila JSDS močna v Trstu, šibkejša pa na Goriškem in v Istri. V narodno mešanih krajih, zlasti v Trstu, je v skladu z internacionalističnimi načeli avstro-marksizma tesno sodelovala z italijanskimi socialisti, zlasti pri pomembnejših delavskih akcijah in v volilnem boju. V začetku vojne se je preselilo iz Ljubljane v Trst tudi osrednje vodstvo JSDS in tu ostalo do leta 1917. Vendar je politično delo med vojno zamrlo, saj je bila večina delavcev in voditeljev mobilizirana, prebivalstvo Goriške pa izseljeno.

Proti koncu vojne je v tržaškem vodstvu JSDS prevladala narodno usmerjena »socialistična mladina« (Rudolf Golouh, dr. Ferfolja) in se zavzemala za priključitev Trsta k Jugoslaviji; s to tezo je stopila v Narodni svet skupno s slovenskimi meščanskimi strankami. Med vojno in po italijanski zasedbi so se nekateri vodilni slovenski socialni demokrati umaknili v Jugoslavijo, tu so nadaljevali proteste proti zasedbi Julijske krajine, agitirali za plebiscit in se zanašali na Wilsonovo posredovanje za pravično rešitev jadranskega vprašanja.⁹

Člani JSDS, ki so ostali na zasedenem ozemlju, so se morali najprej odločiti, kam usmeriti dejavnost stranke, potem ko jo je demarkacijska črta ločila od izvršnega odbora v Ljubljani. Hkrati jih je gnal tok revolucionarnega razpoloženja, ki je zajel delovne množice, na nova pota. Iz pisma dr. Henrika Tume z dne 6. novembra 1918 Ivanu Regentu razberemo, da je bil hitro po italijanski okupaciji sklican sestanek slovensko-hrvatskih »neodvisnih socialistov« v Julijski krajini. Po spominih Ivana Regenta so se na tem sestanku odločili za ustanovitev samostojne »Socialistične stranke Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini« in obsodili JSDS, ker je sodelovala z meščanskimi strankami v narodnih svetih.¹⁰

Do aprila 1919, ko je bila sklicana deželna konferenca slovensko-hrvatskih socialistov, o dejavnosti slovenskih socialistov ni ničesar znanega. Edini vir, Il Lavoratore, nima podatkov o razvoju stranke med Slovenci, bodisi da dejavnosti ni bilo ali pa se italijanski socialisti niso zanimali za slovenske tovariše. V poročilu o deželni konferenci je rečeno, da so se slovenski socialisti ob okupaciji zamejili z opreznim molkom, ki so jim ga vsilile posebne okoliščine, izvirajoče iz prejšnjih narodnih bojev. Ta zadržanost pa po mnenju poročevalca ni smela dlje trajati, saj »slovenski proletariat Julijske krajine ne želi... pobirati sadov, ki jih bodo izbojevali njegovi neslovenski tovariši, temveč želi in hoče deliti s proletariatom vse, tudi težave, ki nastajajo v boju za splošno dobrobit.« To je po mnenju italijanskih socialistov napotilo tržaški slovenski odbor, da je sklical konferenco.¹¹

Na konferenci 6. aprila 1919 so člani JSDS v Julijski krajini dokončno obračunali s socialno demokracijo. Obsodili so vodstvo JSDS in vodstvo tržaške organizacije, ker je ob koncu vojne sodelovalo z meščanskimi strankami, in ponovno izvolili *začasni odbor*, ki je z vključitvijo predstavnikov s podeželja postal *osrednje vodilno telo*. V soglasno sprejeti resoluciji so ugotavljali, da vojna in mirovna pogajanja kažejo na popolno razsulo kapitalističnega reda in buržoazne ideologije,

iz tega sledi, da je vsa vprašanja, politična, gospodarska, kulturna in socialna mogoče reševati le z diktaturo proletariata. Zato slovenski proletariat »sprejema načela in taktiko ruske proletarske revolucije ob strani italijanskih sodrugov in sodrugov vseh drugih narodov... poziva politične organizacije, da strnejo vse moči slovenskega delavstva v smeri in po poti revolucionarnega proletariata, da bo pripravljeno uporabiti odločilne trenutke; poziva vse strokovne gospodarske in kulturne organizacije, da napno vse svoje sile za združitev slovenskega delavstva... ter ga pripravijo za združenje z enakimi organizacijami drugih narodov, da se skupno polaste v odločilnem trenutku vodstva in uprave vseh gospodarskih in kulturnih institucij.«¹² Želja Henrika Tume, naj se mala četa slovenskih socialistov, ki je ostala zvesta svojim načelom, konstituira v neodvisno socialistično stranko, in njegovo prepričanje, da mora ta akcija izhajati iz proletariata, ki bo tudi obsodil osebe, ki so izdale socializem, se je na zasedenem slovenskem ozemlju popolnoma izpolnila. Podatki v časopisu Naprej o »prizadetih osebah«, ki so dale pobudo za konferenco in resolucijo, pričajo o pritisku od spodaj, o revolucionarnem razpoloženju delavstva, ki je potegnilo za seboj tudi vodilne socialne demokrate, ki niso gojili revolucionarne perspektive. *V slovenski delavski stranki je torej spomladi 1919 nastala enaka preusmeritev kakor v italijanski, vendar s to razliko, da med Slovenci nihče ni zaviral prehoda na nove, popolnoma revolucionarne pozicije.*

Kolikšen je bil leta 1919 dotok Slovencev in Hrvatov v socialistično stranko in v enotne strokovne zveze ter gospodarske ustanove, je težko ugotoviti. Do konca leta 1920 je bilo samo med Slovenci na Goriškem razdeljenih 2943 članskih izkaznic. Po večjih podeželskih krajih, kot so Bovec, Kobarid in Čepovan, se je število članov socialistične stranke gibalo med 80 do 300.¹³ Delavsko gibanje je postajalo vse bolj privlačno tako za Italijane kakor za Slovence in Hrvate, ne samo za delavce, temveč tudi za pripadnike kmečkega in srednjega stanu. Italijanski zgodovinarji pravijo, da je bil socializem v Julijski krajini po vojni zatočišče vseh nezadovoljnih, zlasti pa Slovencev in Hrvatov, ki so pričakovali, da bo zadostil tako socialnim kot narodnostnim koristim.

V tej zvezi so značilne ocene sodobnikov; naj omenim samo tedanjega civilnega komisarja Antonia Mosconija in Alda Oberdorferja, ki je v italijanski socialistični stranki pripadal desnemu, reformističnemu krilu. Oba trdita, da je glavni dotok v socializem izviral iz slovanskega življa, iz vrst delavcev, kmetov in slovensko-hrvatske inteligence. S tem pa je socializem po njunem mnenju dobival »nevarne in tuje« elemente, ki so ga potiskali v revolucionarno smer, ne toliko zaradi zadostitve socialnim zahtevam kolikor zaradi jugoslovanskih nacionalističnih teženj.¹⁴ Ocene o prikitem jugoslovanskem nacionalizmu v vrstah delavskih organizacij so bile za italijanske nacionaliste in fašiste odlična preteveza za napade na socialistično in slovensko narodno gibanje hkrati. Z združitvijo obeh »nasprotnikov« pod skupnim vzdevkom »slavo-bolsceviči« (pozneje je bil v rabi izraz »slavo-komunisti«) so si fašisti olajšali boj za obrambo italijanstva pred »slovansko« in »komunistično« nevarnostjo. Italijanski nacionalisti so italijanskim socialistom očitali, da so protiitalijanski in celo projugoslovanski, ker sprejemajo v delavske množične organizacije člane druge narodnosti. Ostre tovrstne napade srečamo že januarja 1919 ob železničarski stavki. To so sprožili železničarji, večinoma slovenske narodnosti, z zahtevo po zvišanju mezd, podprli pa sta jo delavska zbornica v Trstu z razglasitvijo splošne solidarnostne stavke ter osrednji vodstvi Italijanske socialistične stranke in Generalne konfederacije dela. Nacionalistični tisk je stavki pripisoval politično-nacionalno naravo, češ da je bila naročena iz Jugoslavije v podporo jugoslovanskim aneksionističnim težnjam.

Milena Dolgan: Mati z otrokom, 1938, glina

V nasprotju z gornjimi ocenami sta obe socialistični stranki v Julijski krajini poudarjali internacionalistično možnost, in sicer: združiti proletariat obeh narodnosti, da se bo skupno borił proti obema nacionalizmoma, italijanskemu in jugoslovanskemu, ker samo združen proletariat zmore z revolucijo rešiti tako socialno kot narodno vprašanje v narodno mešanih krajih.

Kakšne okoliščine so dejansko vplivale na dotok slovensko-hrvaških množic v socialistične organizacije? Ali so bili socialisti posebno po prevladi maksimalizma zato privlačni, ker so bili dosledno v opoziciji do režima, ki je nasilno ločil pol milijona Slovencev in Hrvatov od matičnega ozemlja? Kaj jih je bolj privlačilo, ali stališče socialistov o popolni enakopravnosti narodne manjšine v Italiji in pravic do samoodločbe ali pa geslo o takojšnji revoluciji in diktaturi proletariata, ki bo z rešitvijo socialnega vprašanja avtomatično rešila tudi narodnostni problem?

Gospodarsko-socialne razmere so bile po vojni slabe. Osrednja italijanska vlada in nova lokalna oblast v Julijski krajini nista mogli hitro reševati gospodarskega vprašanja, saj je postajalo tembolj zapleteno zaradi zavračevanja priključitve tega ozemlja k Italiji. Vlado so hromile slabe gospodarske razmere in pritisk delovnih množic za revolucionarno rešitev teh vprašanj. Revolucionarni val, ki je zajel vse osnovne plasti italijanskega prebivalstva, pa je bil pomemben zgled za Julijsko krajino, kjer je oster okupacijski režim zaviral vsakršno svobodno dejavnost in prizadel zlasti Slovence in Hrvate.

Slovenska meščanska organizacija Edinost je bila za množice neprivlačna. Po okupaciji se je umaknila v čakanje na pravično določitev mejá in ni imela ne političnega ne gospodarskega programa, ki bi ga ponudila množicam. Krščansko-socialna struja v društvu Edinost se je zato vztrajno borila za program, ki bi bil protitež socialističnemu.¹⁵ Po drugi strani pa je bilo zaradi italijanskega okupacijskega režima in slabe organizacijske strukture prav slovenskim narodnjakom politično delovanje najbolj otežkočeno.

Delu socialističnih voditeljev med podeželskim prebivalstvom je bila torej odprta pot. Slonelo je tudi na predvojnih stališčih o odnosu do kmečkega vprašanja, ki je bilo za Goriško odločilno. Od leta 1912 so prav goriški socialni demokratje (Tuma, Srebrnič) poudarjali potrebo po delu med kmeti in združevanju industrijskega proletariata s kmečkim razredom. Ni naključje, da se je spomladi 1919 na pobudo slovenskih kmetov ustanovila prva socialistična kmečko-vrtnarska zadruga, ki je bila izrazito slovenska gospodarska ustanova in je povezovala neposredno kmeta-producenta z delavcem-potrošnikom.

Izkušenim političnim delavcem, kot so bili Henrik Tuma, Ivan Regent in Jože Srebrnič, se je naglo pridružila vrsta mlajših somišljenikov; ti so po posameznih naseljih vztrajno širili organizacijo in utrjevali razredno zavest. K temu, da je postajalo razpoloženje vse bolj revolucionarno, so pripomogli povratniki s fronte, izmed katerih so mnogi od blizu spoznali oktobrsko revolucijo. Po vrnitvi na opustošeno domačo zemljo so vneto propagirali revolucijo po zgledu Rusije, saj bo ta edina sposobna rešiti kompleksno vprašanje, socialno in narodno, slovenskega in hrvaškega življa v Italiji.

Stališče socialistov, italijanskih in slovenskih, o nasilni spremembi družbenega reda, ki bo avtomatično privedla do sožitja dveh narodov in rešila vsa sporna vprašanja, je nedvomno bilo za izkoriščane sloje odločilnega pomena. Zaradi izoliranosti, pasivnosti in oportunitizma narodnjaške Edinosti pa je bila vsestranska dejavnost socialistov najbrž privlačna tudi za nacionalno usmerjene tokove, zlasti za aktivnosti željno inteligenco. Proces, ko so se začeli ti tokovi usmerjati v socialistično gibanje ali sodelovati narodnjaški elementi s socialisti, je bil najbolj opazen na kulturno-prosvetnem področju.

V marcu 1919 so slovenski socialisti ustanovili višji kulturni svet za slovenski proletariat in povabili k sodelovanju vso napredno slovensko inteligenco. Prek revije višjega kulturnega sveta Njiva so poskušali ustvariti temelje za enotno kulturno dejavnost Slovencev pod Italijo. V reviji in tudi v delavskih kulturno-prosvetnih društvih Ljudski oder so dejansko sodelovali slovenski kulturniki vseh političnih nazorov. Vendar je hegemonija slovenske socialistične stranke, ki se je čedalje bolj naslanjala na italijansko revolucionarno gibanje, nad slovensko kulturno dejavnostjo postala kmalu nesprejemljiva za narodnjaške elemente. Časopis Edinost je višjemu kulturnemu svetu očital, da ni nadstrankarski, kulturni reviji Njiva pa, da se ne bi smela ukvarjati z gospodarsko-socialnimi in združniškimi vprašanji. Revija je že oktobra 1919 prenehala izhajati in poskus, da bi se združili slovenski kulturniki, ni uspel, čemur ni bila nazadnje kriva septembrska odločitev slovensko-hrvaške socialistične stranke, da se vključi v italijansko socialistično stranko. Vidnejša diferenciacija je nastala še julija 1920, ko je skupina narodno usmerjenih kulturnih delavcev na občem zboru Ljudskega odra odklonila vstop v enoten slovensko-italijanski višji kulturni svet.¹⁶

Vedno močnejša usmeritev delavskega gibanja v revolucionarno akcijo, odklanjanje vsakršnega stika z nedelavskimi organizacijami ter odlaganje rešitve narodnega vprašanja na čas po revoluciji je postopoma odbilo posameznike, ki so nameravali sodelovati s socialisti iz narodnostnih nagibov. Prepad med slovenskim narodnim gibanjem in slovenskimi socialisti je postajal vse globlji po vključitvi drugih v italijansko socialistično stranko.

Dne 14. septembra 1919 so se sestali italijanski socialisti v Julijski krajini na deželni konferenci. Razpravljali so o reorganizaciji stranke v deželi, kakor jo je narekoval statut italijanske socialistične stranke. V resoluciji so odločili, da sme obstajati v vsakem kraju le ena sekcija socialistične stranke, v kateri so vključeni vsi socialisti ne glede na narodnost in spol. Ustanovili so še *Socialistično zvezo Julijske krajine*, ki naj poveže vse sekcije po deželi in usmerja njihovo dejavnost. Tesnejšo povezanost podeželja z mestom in s tem v zvezi enotno deželno organizacijo so predlagali furlanski socialisti, ki jih je podprl dr. Tuma, slovenski gost na konferenci, s temile besedami: »Za nas Slovence predstavlja Julijska krajina zemljepisno gospodarsko in tudi narodnostno enoto kljub narodnostnim razlikam.« Hkrati je napovedal skorajšnjo vključitev slovensko-hrvaške socialistične stranke v italijansko socialistično stranko.

Teden dni pozneje, 21. septembra 1919, so se sestali na deželni konferenci slovensko-hrvatski socialisti in sprejeli resolucijo o »pristopu organizacij slovenskega proletariata v *komunistično* organizacijo delavstva v Italiji« s pojasnilom, da to »nima nikakršnega stika s političnimi, državnimi in nacionalističnimi vprašanji«. Resolucijo so sprejeli z 58 glasovi, en delegat je glasoval proti, trije pa so se vzdržali.¹⁷

Kako naj gledamo na pristop slovensko-hrvatskih socialistov v italijansko stranko septembra 1919, dobro leto pred formalno priključitvijo Julijske krajine k Italiji? Odgovor moremo iskati v revolucionarni preusmeritvi slovenskega delavstva, ki je gledalo v italijanskem delavskem gibanju pravo revolucionarno silo, sposobno speljati revolucijo in z njo rešiti vsa vprašanja hkrati, tudi narodnega. V poročilu na konferenci 21. septembra 1919 je dr. Tuma takole formuliral politični cilj slovenskih in hrvatskih socialistov: »Od italijanskega in slovensko-hrvatskega proletariata in njegovega skupnega nastopa in dela bo odvisno, ali ostane Julijska Benečija (krajina) nevarno torišče nacionalističnih šovinističnih bojov, ali pa naredimo iz Julijske Benečije politično skupino, ki bo tvorila prijateljsko vez med dvema velikima skupinama italijanske in jugoslovanske kulture, ekonomije in

političnega sožitja.«¹⁸ Narodnjaški Edinosti, ki je slovenskim socialistom očitala narodno izdajstvo, pa je Tuma odgovarjal, da je bil korak socialistov zavesten. Narekovala so ga izkušnje iz preteklosti, ko je delitev avstrijske socialne demokracije po narodni pripadnosti pripeljala Čehe in Poljake v separatizem in s tem razbila internacionalno delavsko združenje. Ivan Regent pa v svojih spominih pravi, da so se slovenski socialisti združili z italijanskimi v enotno organizacijo predvsem zaradi načela, da naj v vsaki državi obstaja le ena delavska stranka, k temu pa so tudi levičarji v Jugoslaviji prav tedaj težili. Ta delavska stranka v Italiji je bila povrh še članica tretje internacionale in zato še posebej privlačna za komunistično usmerjene slovenske delavce.

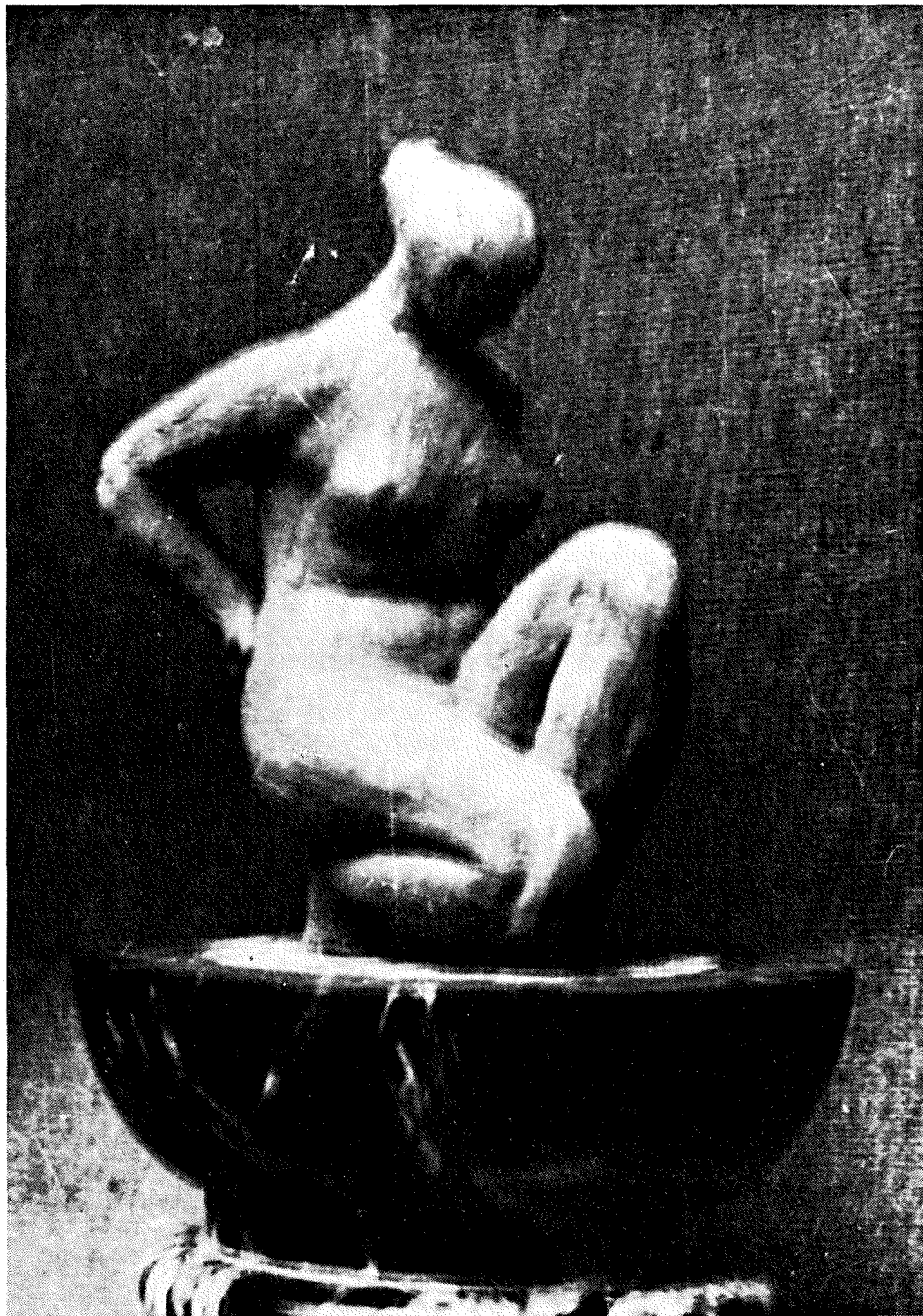
Prepričanje o skorajšnji revoluciji v Italiji je bilo tolikšno, da je zameglilo takó obsodbo slovenskih nacionalistov kakor pričakovanja italijanskih nacionalistov, ki so v priključitvi slovenske organizacije k italijanski stranki iskali potrditev o pripadnosti Julijske krajine k Italiji.

Obojni socialisti, italijanski in slovensko-hrvaški, so namreč na deželnih konferencah sprejeli program levega krila v italijanski stranki, in sicer taktiko »maksimalistično-elekcionistične« struje.¹⁹ V resoluciji o taktiki stranke so slovenski socialisti napovedali solidarnost z revolucionarnim delavstvom vsega sveta, zlasti pa s socialističnim režimom novih sovjetskih republik, in odobrili taktiko delavskih sovjetov. Pozvali so revolucionarno delavstvo, naj podpre proletarske republike, ne samo moralno, temveč naj tudi dejansko pomaga vsem novim revolucionarnim tvorbam, da se obdrže. Glede na to, da se v Italiji pripravljajo volitve, je rečeno v resoluciji, da slovenski socialisti sprejemajo volilno metodo, vendar samo »kot uspešno sredstvo za pregled delavskih vrst«. Hkrati pa zahtevajo najmočnejšo revolucionarno propagando, »kajti le proletarska diktatura more strmoglaviti današnje družbene forme ter zagotoviti... izkoriščanim človeško ekzistenco«.²⁰

Stališče o »maksimalistično elekcionistični« taktiki je prevladalo tudi na državnem kongresu *Italijanske socialistične stranke* v dneh 5. do 8. oktobra 1919 v Bologni. Kongres je v posebni resoluciji protestiral proti nasilni priključitvi ozemlja, naseljenega z neitalijanskim prebivalstvom (Gornje Poadižje in Julijska krajina) ter zahteval za to prebivalstvo najširšo pravico do samoodločbe. Hkrati je dokončno potrdil vstop slovensko-hrvatskih socialistov v italijansko stranko. V pristopni izjavi, ki jo je prebral dr. Tuma v imenu Slovencev, je med drugim rečeno: »Jugoslovanski proletarci so imeli doslej neodvisno avtonomno organizacijo, toda so se odpovedali tej avtonomiji, da bi izrazili polno solidarnost s proletariatom, ne samo italijanskim, temveč s proletariatom celega sveta... Vstopamo v vaše vrste, ker vemo, da more edino proletarska solidarnost napovedati vojno vojni, vojno buržoaziji, naj bo ta francoska, italijanska, angleška ali jugoslovanska... Vstopamo v vaše vrste brez pridržkov... pripravljeni podrediti se vaši disciplini in pripravljeni boriti se ob vaših sovjetih za popolno svobodo na svetu.« V dopolnilni izjavi predstavnika tržaskih italijanskih socialistov pa je rečeno, da je Julijska krajina prvi zgled »prave internacionale«, saj tako slovenski tovariši kot italijanski ponavljajo »veliko herezijo: najprej socialisti, potem Slovenci — najprej socialisti, potem Italijani«.²¹

IV

V letu 1920 je socialistično gibanje v Julijski krajini še vedno napredovalo. Obstajala je organizacijska enotnost na političnem in gospodarsko-strokovnem področju. Dejavnost *socialistične zveze Julijske krajine*, ki je bila ustanovljena v septembru 1919, je vodil deželni izvršni odbor, v katerem so bili trije Slovenci (Tuma, Regent, Jernejčič). V centralnem vodstvu italijanske socialistične stranke sta za-

Janez Weiss-Belač: Skica, glina

stopala Julijsko krajino Giuseppe Tuntar in Ivan Regent. Delavskim časopisom v italijanščini, *Il Lavoratore*, mladinskemu *La Riscossa* in istrskemu *Il Proletario* se je februarja 1920 pridružil delavski časopis v slovenščini, *Delo*. Slovensko glasilo je bilo tembolj pomembno, ker je bilo namenjeno zlasti slovensko-hrvaškemu podeželju in je zato posvečalo pozornost kmečkemu vprašanju. Italijanskemu podeželskemu prebivalstvu v Furlaniji in zahodni Istri pa je bila namenjena posebna izdaja lista *Il Lavoratore*.

Postopna zamenjava vojaškega režima s civilnim, čeprav še vedno v mejah izrednega stanja, je odprla možnost za javne delavske nastope, za stavke in demonstracije. Težišče dejavnosti na zunanje-političnem področju je bilo v demonstracijah proti belemu terorju na Madžarskem in proti intervenciji v Rusiji ter v zahtevah po priznanju sovjetske republike. Te množične demonstracije so trajale vse leto 1920, hkrati so delovali še odbori za pomoč preganjanim ogrskim komunistom in za bojkotiranje naročil intervencionističnim državam. To dejavnost, ki je bila hkratna z akcijami proletariata po vsej Italiji, je spremljala še druga, namenjena urejevanju notranjih razmer v deželi. Delavstvo je zahtevalo odpravo izrednega režima, vzpostavitev splošnih svoboščin, ohranitev avstrijske delavske socialne zakonodaje, občinsko in deželno avtonomijo; na gospodarskem področju pa predvsem obnovo dežele, povezavo z zaledjem, svobodno tržaško luko in podobno.

Glede odnosa do slovensko-hrvaške narodne manjšine je italijanska socialistična stranka zagovarjala načelo popolne enakopravnosti in zavarovanja narodnih pravic. V konkretnem primeru, ko so fašisti 13. julija 1920 zažgali slovenski Narodni dom v Trstu, so tržaški socialisti sprejeli protestno resolucijo »proti ponovnim provokacijam, nepremišljenim činom in nasilstvu nacionalistov toli italijanskih kolikor slovenskih, ki ogrožajo s podpihovanjem narodnega sovraštva mirno skupno življenje obeh narodov«. V resoluciji je še rečeno, »da se bodo delavske množice znale upreti z vsemi silami proti vsakemu kaljenju miru« in da je treba hitro preiti na proletarski režim, »ker bodo delavske mase mogle nemoteno izvrševati pravico do samoodločbe le z zmago socializma in bodo tedaj vsi narodni spori definitivno rešeni.«²²

Do jeseni 1920 je delavsko gibanje v Julijski krajini doseglo višek. V prvih dneh septembra je izbruhnila največja splošna stavka, ki je pomenila zadnjo konfrontacijo med socialistično in fašistično-nacionalistično silo. Stavka je bila posledica dveletnih neurejenih razmer v deželi in odgovor na fašistično nasilje proti delavskim ustanovam. Potekala je hkrati z akcijo italijanskega proletariata, ki je zasedal tovarniške obrate po vsej Italiji. Neuspeh gibanja v Italiji in splošne stavke v Julijski krajini pa je bil prej posledica razkroja v delavskih vrstah kot moči fašizma. »Ni fašizem premagal revolucije, pač pa je neizvedena revolucija porodila fašizem.«²³

V Italiji so v letu 1919 in prvi polovici leta 1920 obstajale objektivne revolucionarne možnosti, toda socialistična stranka ni bila pripravljena, da bi jih izkoristila. Maksimalizem je leta 1919 zmagal, vendar je v stranki še ostalo reformistično krilo, ki je zaviralo revolucionarne nastope. Maksimalizem je bil sad trenutnih objektivno revolucionarnih razmer, težil je k najvišjemu cilju, k prevratu družbenega reda. Za uresničenje tega pa ni storil ničesar, odlagal je trenutek za sprožitev upora na najugodnejši čas v upanju, da bo razsulo buržoaznega reda samo od sebe pripeljalo proletariat na oblast. V aprilu 1920, ko je torinsko delavstvo prek svojih tovarniških svetov prevzemalo upravljanje tovarn, je vodstvo italijanske stranke razpravljalo o načrtih za ustanovitev delavsko-kmečko-vojaških sovjetov, namesto da bi bilo podprlo in razširilo torinsko akcijo.

Načrt o »sovjetih v predrevolucionarni dobi« je predvideval, da v določenem kraju, kjer so razmere ugodne, izvolijo delavci iz svoje srede poseben odbor-sovjet, ki bo zarodek bodočih delavskih oblastnih organov. V vmesni dobi, pred revolucijo, naj bi sovjeti pripravili vsa sredstva za prevzem oblasti. Vzgojiti bi morali množice v komunističnem duhu, izpolniti in utrditi strokovne, gospodarske in kulturne ustanove ter jih psihološko pripraviti, da bodo sposobne nadomestiti buržoazne upravne organizme. Te priprave naj bi hkrati preprečevale poskuse socialnodemokratskih reform in pospeševale razsulo buržoazne državne ureditve. Tudi tržaška socialistična sekcija je dne 29. marca 1920 sklenila poskusiti z volitvami v sovjete. Vendar načrt ne v Trstu ne drugje po Italiji ni bil uresničen, ostal je na papirju tako kot »vojaško-tehnične priprave« za revolucijo. V opoziciji do reformizma in neodločnega maksimalizma so se v stranki porajale skupine komunistov, ki so težile k disciplinirani revolucionarni stranki, ki bo sposobna izpeljati revolucijo. Dokončni spopad med temi strujami je sprožila komunistična internacionala, ko je poleti 1920 zahtevala od svojih članic upoštevanje pogojev, določenih v 21 točkah. Italijansko socialistično stranko sta zadevali predvsem 7. in 17. točka, in sicer zahteva po izključitvi vseh reformistov iz stranke in preimenovanje stranke v komunistično. V jeseni 1920 so se uradno konstituirale v italijanski socialistični stranki struje in določile svoje programe glede na zahteve III. internacionale. Na konferenci dne 10. in 11. oktobra v Reggio Emiliji je *reformistična struja* pod imenom »socialistična koncentracija« sprejela program: čas za revolucijo še ni dozorel, potrebno je nadaljevati priprave zanjo in vzgojo; socialistična stranka se mora prilagajati razmeram v Italiji, zato mora ohraniti avtonomijo. Dne 15. oktobra se je v Milanu ustanovila *komunistična struja*, vanjo so se vključile dotedanje skupine: astenzionisti z Bordigo, ordinovisti (imenujejo se po torinskem časopisu Ordine Nuovo) z Gramscijem in levo krilo maksimalistov z Marabiniem. Komunistična struja je na konferenci v Imoli 28. in 29. novembra sprejela moskovske teze brez pridržkov in zahtevala izključitev reformistov iz stranke. Dne 20. novembra 1920 se je v Firencah sestala »*unitarna socialistično-komunistična*« *frakcija*, ki je združevala večino dotedanjih maksimalistov. Privolila je v pogoje tretje internacionale s pridržkom, da ostane stranka enotna in sme prilagajati programske točke italijanskim razmeram.

V enotni socialistični organizaciji v Julijski krajini je v začetku leta 1920 že obstajala struja komunistov »astenzionistov«, ki je pozivala socialiste, ki se strinjajo s »čistim komunizmom« brez reformističnih in socialnodemokratskih elementov, naj se konstituirajo in skupine znotraj socialističnih sekcij. Take skupine so februarja delovale v Trstu, Gradiški, Sv. Križu in drugih krajih. Deželni izvršni odbor je marca 1920 prepovedal ustanavljanje komunističnih skupin z utemeljitvijo, da je italijanska socialistična stranka komunistična, ker je vključena v tretjo internacionalo. To pojmovanje je prevladovalo med slovenskimi člani socialistične stranke, ki so od vsega začetka sami sebe imenovali komuniste.²⁴ Odločilno vlogo pri usmerjanju slovenskih socialističnih sekcij v komunističnem duhu je imel časopis Delo, saj je posvečal posebno pozornost dogajanju v Sovjetski Rusiji, tezam tretje internacionale in komunističnih skupin v italijanski socialistični stranki.²⁵ Na deželnem kongresu septembra 1920 je Ivan Regent poročal, da med slovenskim proletariatom vlada predkomunistično razpoloženje, saj se slovenski tovariši imenujejo komuniste, še preden se povežejo v organizacijo. Hkrati pa njihovo število narašča; »od vseh strani prihajajo na nas (voditelje — op. M. K. W.) prošnje za ustanovitev komunistične organizacije. Mi ne moremo niti ugoditi vsem prošnjam, ne zadostiti vsem tem zahtevam. Kongres je dal vse priznanje slovenskemu časopisu Delo, ker je zastopal pravilna internacionalistična stališča in ker priča o preusmeritvi slo-

venskih delavcev iz »nacionalizma v komunizem«. Glede organizacijske rasti stranke v deželi pa je ugotovil, da se je število sekcij povečalo v enem letu od 34 na 73, število članov pa od 5000 na 9000. Na kongresu je komunistična struja v Julijski krajini že nastopila z zahtevo po čiščenju stranke v skladu z zahtevami tretje internacionale.

V naslednjih mesecih, od oktobra 1920 do januarja 1921, se je tudi v Julijski krajini bil tako imenovan »boj za tendence«, ki ga je sprožila ustanovitev treh struj v italijanski socialistični stranki. V tej kampanji so se morali člani stranke opredeliti za posamezno strujo oziroma za nadaljnji razvoj socializma v Italiji, kar naj bi dokončno odločil državni kongres v Livornu.

Reformistična struja je bila v Julijski krajini šibka, omejena na peščico socialnih demokratov (Puecher, Oberdorfer — Pittonija ni bilo več v Trstu), ki jih je maksimalistična večina spomladi 1919 odrinila z vodilnih mest v stranki. Skupina je sestavila program v skladu z načeli, sprejetimi v Reggio Emiliji, vendar se boja za tendence ni udeležila, ker ni imela upanja za uspeh med članstvom.

Struja »unitarcev« je v začetku novembra 1920 s posebno deklaracijo pozvala socialiste v deželi, naj se ji pridružijo. V njej je rečeno, da žele unitarci ohraniti enotnost stranke in delavskega gibanja, kar je za Julijsko krajino še posebej pomembno, ker bi razkol stranke odprl prosto pot nacionalnemu boju. Glede taktike v boju z buržoazijo so unitarci zagovarjali uporabo vseh sredstev, od parlamentarnih delavskih zastopstev do nasilne poulične akcije. Odklanjali so reformistične metode in želeli ostati v tretji internacionali, vendar so zahtevali avtonomijo stranke in možnost prilagajanja razmeram v državi.²⁶

Komunistična struja se je v Julijski krajini konstituirala 18. novembra 1920, ko sta se združili skupina skrajnih levičarjev — »astenzionistov« in skupina levih maksimalistov — »elekcionistov«, po zgledu združevanja komunističnih skupin po Italiji. Njen program je slonel na tezah, sprejetih v Imoli, in sicer: izključitev iz stranke vseh reformistov in oportunistov ter takojšnje priprave za revolucionarno akcijo.

Članj socialistične stranke v Trstu, Italijani in Slovenci, so se zadnjič sestali skupno v dneh 7. do 9. decembra 1920. *Unitarna in komunistična struja* sta predložili svoji resoluciji, medtem ko so se *reformisti* odrekli svojemu lastnemu programu in podprli unitarce. Unitarna struja je tako dobila 224, komunistična pa 223 glasov. Značilno za tržaško sekcijo je še to, da je kljub fuziji »astenzionistov« in »elekcionistov« in kljub enotnemu deželnemu odboru komunistične struje, astenzionistična skupina še vedno delovala ločeno. Po zgoraj omenjenem sestanku je izdala resolucijo o »revolucionarnem parlamentarizmu«, ki je bila naperjena proti tistim komunistom v frakciji, ki so še vedno računali s čiščenjem stranke, ne pa tudi z razkolom in ustanovitvijo nove komunistične stranke. Šlo je torej tudi za odcepitev od unitarne struje, zlasti ko se je izkazalo, da unitarci reformistov ne bodo odbili. Delo je v komentarju k resoluciji pripisalo: »Resolucija vsebuje kvintesenca komunistične taktike ne samo v volilnem in parlamentarnem boju, ampak v delovanju... komunistov na političnem polju sploh... Upamo, da bo sprejeta z odobravanjem in da si jo naši sodrugi (slovenski — op. M. K. W.) osvojijo z nje-nim duhom vred.«²⁷

Iz tega je mogoče sklepati, da je bilo Bordigovo sektaško stališče o bojkotiranju volitev in absolutni nepopustljivosti komunistov močno zakoreninjeno v Trstu in so bile te teze tudi za Slovence sprejemljive. V prid temu sklepu je to, da se je idrijska sekcija komunistične stranke edina v Italiji vzdržala parlamentarnih volitev maja 1921 in prekršila sklep tedaj že obstoječe komunistične stranke, ki je volilni boj sprejela. Ivan Regent pa v svojih spominih pravi, da med Slovenci

ni bilo »bordigovstva«, da so bili Slovenci in Hrvatje nekaka posebna komunistična skupina, ki se je vezala že prej na torinsko, Gramscijevo skupino kot na Bordigovo.

Dne 31. oktobra 1920 so se sestali zastopniki socialističnih sekcij iz slovenskega dela Goriške. V poročilih je bilo poudarjeno, da so socialistične sekcije po slovenskih krajih strogo komunistične in »odklanjajo vsak oportunistem pa tudi pretirani radikalizem«. Ker so v Julijski krajini posebne razmere, bi se morali socialisti izogniti vsakršnemu »problematičnemu manevriranju«, tembolj ker so okoliščine za revolucionarni nastop vse prej kot ugodne. Po mnenju dr. Tume je torej osnovna naloga slovenskih komunistov, da pridobe vse delavce v strokovne organizacije in vse kmete v gospodarske ustanove in povežejo oba sloja prek konzumnih zadrug. Utrditev teh organizmov bo privedla v gospodarsko revolucijo, ki bo izpodkopala temelje kapitalizmu, čemur bo sledil politični prevrat.

Glede opredelitve za posamezno strujo med slovenskimi socialisti v italijanski socialistični stranki ni bilo ostrejših obravnav. V časopisu Delo so se sicer spoprijeli duhovi, vendar samo v vrščiku. Dr. Tuma, ideolog in najbolj agilen strankin delavec med goriškimi Slovenci, ni zagovarjal reformizma pa tudi ne unitarizma. S komunistično strujo se je razhajal, ker je realno ocenjeval položaj, ki po njegovem ni bil več goden za revolucijo. Želel je enotnost delavskega gibanja, ker je predvideval, da bo razkol v dobi upadanja revolucionarnega poleta odprl fašizmu pot za dokončen obračun z delavskim gibanjem. Sicer pa po mnenju Tume med Slovenci ni reformizma, pa tudi ne »ekstremizma, maksimalizma in boljše vizma«, ker so Slovenci komunisti na podlagi Karla Marxa. »Naš proletariat je prav iskreno komunističen. Kdor deželo in ljudstvo pozna, sme trditi, da je slovenski proletariat bolj komunistično vzgojen neko laški v Italiji... Komunistem naš je na sebi enoten, ni treba posebnega unitarianstva.«²⁸ Ivan Regent, urednik Dela in ena izmed odločilnih osebnosti pri usmerjanju slovenskih delovnih množic, se je zavzemal za čisti komunizem, vendar ni vnaprej težil po razkolu, temveč le po izčiščenju stranke. Skrajno levo krilo (astenzionistično) in tezo o prelomu z reformisti in unitarci je zastopal Drago Godina, ki je ob volitvah leta 1920 organiziral bojkot v Idriji. Na skrajni desnici so bili prav redki Slovenci, večinoma starejši socialni demokrati, ki novih razmer niso mogli razumeti. Reformistične teze je v Delu zagovarjal Josip Petejan. Sicer so pa vsi reformisti v Julijski krajini podpirali unitarno strujo.

V posameznih slovenskih sekcijah je »boj za tendence« potekal mirno, brez medsebojnih spopadov, kakršni so bili značilni za sekcije v italijanskih oziroma narodno mešanih krajih. Tudi pojmi o strujah in različnih programih so bili večinoma nejasni. Člani so se opredeljevali nekako instinktivno za komunistično strujo, kar je bilo odvisno od prepričljivosti agitatorjev, ki so večinoma pripadali komunistični frakciji.

Do konca decembra 1920 se je socialistična organizacija v Julijski krajini opredelila za dve struji: *komunistično* in *unitarno*. Dne 1. januarja 1921 so se sestali v Trstu zastopniki *komunistične struje* in med drugim ugotovili, da je v deželi zagotovljena komunistična večina, ker so za to strujo glasovale skoraj vse sekcije na slovensko-hrvatskem podežlju. Obsodili so časopis Il Lavoratore, ker se je odkimal od internacionalističnih stališč in se nagibal k propagiranju unitarno-reformističnih teženj. Izvolili so deželni izvršni odbor komunistične frakcije, kjer sta Slovence zastopala Jože Srebrnič in Kocijančič.

Dne 6. januarja 1921 je zborovala *unitarna struja*. Iz poročila je razvidno, da sta v Istri, podobno kot Trstu, komunistična in unitarna struja dobili enako število glasov, v goriški Furlaniji pa so unitarci zmagali s 5000 glasovi večine. Neuspeh unitarcev na slovensko-hrvaškem podežlju, ki je glasovalo za komuniste, so opravičevali z obtožbo o nelojalnosti komunističnih propagatorjev. Očitati so slovenskim

političnim delavcem, da so preprečili agitacijo za unitarno frakcijo pod pretvezo, da se bodo slovenske sekcije vzdržale glasovanja, ker so komaj ustanovljene. Medtem pa so komunisti izpeljali glasovanje v svoj prid.

Na izrednem kongresu italijanske socialistične stranke v Livornu dne 15. do 21. januarja 1921 je dobila unitarna struja 98.028 glasov, komunistična 58.783, reformistična pa 14.695 glasov. Ker unitarci niso hoteli izključiti reformistov, so se komunisti odcepili in ustanovili Komunistično stranko Italije. Zastopniki Julijske krajine so oddali 4462 glasov komunistom, 3286 unitarcem in 30 glasov reformistom.

Julijska krajina je bila edina dežela v Italiji, ki je dala večino glasov komunistični struji. Časopis Delo je avtomatično postal glasilo novoustanovljene komunistične stranke, italijanski časopis Il Lavoratore pa so komunisti kot večinska stranka v deželi s silo zavzeli. Spopad s socialisti, ki je naraščal vso dobo agitacije za struje, se je ob tem primeru silovito zaostрил. In spet je vzniknilo vprašanje o vlogi Slovencev in Hrvatov v delavskem gibanju v deželi, ki so ga italijanski nacionalisti neprestano podtikali: Slovenci in Hrvatje so krivi, da je socializem v Julijski krajini zajadral v komunistične vode, ker hočejo z revolucijo zadostiti svojim zakrinkanim nacionalističnim težnjam.²⁹ Italijanski socialisti so s takimi ocenami, prevzetimi od italijanskih nacionalistov, opravičevali svoj lastni poraz, hkrati pa so zato izgubljali še zadnje simpatije delovnih množic.

Socialistična stranka se v Julijski krajini ni nikdar več uveljavila, o čemer pričajo rezultati dvojnih parlamentarnih volitev. Na volitvah maja 1921 je komunistična stranka dobila na Goriškem 17 % glasov, socialistična pa 7 %; v Trstu 20 %, socialistična 12 %, v Istri pa vsaka po 7 %. Komunistična stranka je bila v Julijski krajini na tretjem mestu, dobila je 20 474 glasov in dva mandata, socialistična pa 12 147 glasov in nobenega poslanskega mesta. Še bolj značilni so rezultati iz leta 1924, posebno če upoštevamo že takratni fašistični režim in temu prilagojeno volilno geometrijo. Tedaj so komunisti dobili na Goriškem 15 % glasov, socialisti 2 %, v Trstu 15 %, socialisti 4,5 %, v Istri 5 %, socialisti pa 1 % glasov. Razmerje glasov v vsej deželi je bilo 16 454 za komuniste (dva mandata) in 3268 za socialiste. Socialistični glasovi so bili razdeljeni: 1964 za maksimalistično in 1304 za reformistično unitarno stranko.

Julijska krajina je bila edina dežela v Italiji, kjer je na obeh volitvah komunistična stranka premagala socialiste. Na drugih volitvah (1924) so socialisti še posebej nazadovali zaradi nadaljnega razvoja, ki je sledil Livornu. Leta 1922 je bila iz socialistične stranke izključena reformistična struja, ki se je konstituirala v samostojno unitarno socialistično stranko, dve leti pozneje je iz čiste socialistične stranke stopila struja »tretje internacionalcev«, ki se je »vključila v komunistično stranko. Ob trikratnem razkolu delavske stranke v Italiji se je pokazalo, da je v Julijski krajini nesporno napredovala leva usmeritev, tudi potem ko je fašizem prevzel oblast: ob Livornu je večina stopila v komunistično stranko, od socialistične stranke je po razkolu z reformisti prevladala v deželi maksimalistična struja, v tej stranki pa struja tretje internacionalcev. Ta proces je bil zlasti značilen med Slovenci, saj po prvi svetovni vojni niso nikdar več podlegli socialnodemokratskim vplivom.

OPOMBE

¹ Pri štetju prebivalstva leta 1921 so popisovalci upoštevali pogovorni jezik ne narodne pripadnosti; po cenitvah zgodovinarjev je tedaj prebivalo v Italiji okrog 550 000 Slovencev in Hrvatov. Prim. Lavo Čermelj, Slovenci in Hrvatje pod Italijo, Lj. 1965, str. 15.

² V brošuri *La Venezia Giulia durante la occupazione e l'annessione italiana e sotto il terrore e le violenze del regime fascista*, Paris 1929, str. 16 so tile podatki: 130 občin z okrog 8000 popolnoma porušenih poslopij, 20 000 poslopij močno poškodovanih; v kmetijstvu je bila vojna škoda ocenjena na eno milijardo lir. Prim. še Engelbert Besednjak, *La questione economica della Venezia Giulia*, govor v poslanski zbornici 3. aprila 1925, Gorica 1925.

³ Za predvojno in medvojno delovanje italijanskih socialistov v Julijski krajini prim. Giuseppe Piemontesi, *Il movimento operaio a Trieste, Dalle origini alla fine della prima guerra mondiale*, Udine 1961. Italijanska delavska stranka v Avstriji se je imenovala »socialistična«, da se je razlikovala od socialnodemokratske meščanske stranke v Italiji, sicer pa je bila na enakih pozicijah kot druge delavske stranke v Avstriji.

⁴ Dne 1. novembra 1918 so bile v Trstu delavske demonstracije v odgovor na italijanske nacionalistične manifestacije; dne 3. novembra je skupina revolucionarne mladine zasiedla uredništvo lista *Il Lavoratore*, ker je časopis navdušeno pozdravil italijansko vojsko ob prihodu v Trst. Vodstvo italijanskih socialistov je to akcijo preprečilo in odbilo predlog revolucionarjev o demonstracijah za izplačilo podpore družinam vpoklicanih avstroogrških vojakov. Prim. *Il Lavoratore*, 3. XI. 1918; Aldo Oberdorfer, *Il socialismo del dopoguerra a Trieste*, Firenze 1922, str. 35—38; Piemontesi, n. d., str. 330 in Apih, n. d., str. 29.

⁵ *La Lega delle Nazioni*, zv. IV., str. 203 in sl.; Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Spomini, misli in izpovedi, Ljubljana 1937, dopolnitve Dušana Kermavnerja, str. 472.

⁶ *Il Lavoratore*, 27. I. 1919. O morebitni združitvi odborov italijanske socialistične stranke in JSDS ni podatkov.

⁷ Iz časopisa *Il Lavoratore* iz leta 1919 razberemo, da je tržaška socialistična sekcija tedensko sprejemala po 100, pa tudi več članov. Sindikalne organizacije so samo v Trstu leta 1919 narasle na 118 strokovnih zvez z nad 30 000 člani italijanske in slovensko-hrvaške narodnosti, medtem ko je bilo leta 1914 le 8000 strokovno organiziranih delavcev, prim. *Il Lavoratore* 1. V. 1919. V gospodarske zadruge se je do leta 1920 tudi vključilo nad 30 000 članov; samo v Trstu je poslovalo 80 skladišč, polletni promet pa je porastel na 22 milijonov lir. Prim. Delo, 16. IV. 1920; Elio Apih, *Italia fascismo e antifascismo*, nella Venezia Giulia, 1918—1943, Bari 1966, str. 79.

⁸ V letu 1919 je delavska zbornica v Trstu, ki je vključevala vse strokovne zveze, dosegla osemurni delavnik, izenačenje mezd z delavskimi mezdami v Italiji, ugodno menjavo avstrijskih kron, maksimirane cene živil in stanovanj za delavce, upoštevanje delavske kontrole v podjetjih prek tako imenovanih notranjih komisij, itd. Prim. *Il Lavoratore* leta 1919.

⁹ V decembru 1919 je Josip Kopač, predstavnik JSDS, osebno posredoval pri vodstvu Italijanske socialistične stranke s prošnjo po podpori slovenskim narodnim zahtevam. V svojem poročilu pravi, da so italijanski socialisti pristali, »da store brezpogojno vse, kar je v njihovih močeh« za razpis plebiscita na zasedenem ozemlju (Naprej, 25. XII. 1919). To izjavo pa je demantiral Tuntar, član direktcije ISS in pojasnil, da ISS ni bila pripravljena razpravljati o jadranskem vprašanju s predstavniki beograjske vlade, pač pa bi se dogovarjala s predstavniki »antikolaboracionistične« socialistične stranke v Jugoslaviji, članice III. internazionale (*Il Lavoratore*, 8. II. 1920).

¹⁰ Dokumentov, ki bi pričali o ustanovitvi slovensko-hrvaške »neodvisne socialistične stranke« v Julijski krajini že v novembru 1918, ni na voljo. Tudi v spominskih sestavkih Ivana Regenta se podatki o tem razlikujejo. V sestavkih, objavljenih v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960, št. 2, str. 312 in v knjigi Poglavlja iz boja za socializem, III, Ljubljana 1961, str. 57, pravi, da je bila neodvisna stranka ustanovljena na deželni konferenci aprila 1919, v poznejših publikacijah pa je datum prestavljen na november 1918. Časopisa *Njiva* in *Naprej* pa še vse leto 1919 govorita o »socialni demokraciji« v Julijski krajini, medtem ko je v strankinih dokumentih (resolucijah) govora samo o »slovenskem proletariatu« ali »slovenskih socialistih«. Ker so torej sami sebe nazivali »socialiste« in se je njihova politika dejansko ločila od socialnodemokratske, uporabljam vnaprej ime »socialisti«.

¹¹ *Il Lavoratore*, 8. IV. 1919.

¹² Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, Socialistično gibanje v Sloveniji, 1869—1920, Beograd 1951, str. 370; *Il Lavoratore*, 8. IV. 1919.

¹³ Podatki iz Dela, januar—junij 1920 in 8. XI. 1920. Gibanje na strokovno-gospodarskem in političnem področju je bilo enotno, kljub temu da sta leta 1919 obstajali dve, po narodnosti ločeni delavski stranki. Iz tega izvira enoten pojem »socializem«, ki ga uporabljajo tedanji viri in sedanjí raziskovalci, in ki označuje ves proces dogajanja v delavskem taboru po prvi svetovni vojni v Julijski krajini.

¹⁴ Antonio Mosconi v spominih: I primi anni del governo italiano nella Venezia Giulia, Trieste 1919–1922, Bologna 1924, str. 7–8, pravi: »Pogostoma sem tedanje socialistične voditelje... opozarjal na veliko napako, ker je imel socializem tako izrazito protinarodno (beri protiitalijansko) naravo, in to prav na ozemlju, komaj združenim z Italijo... Pa še drugo napako je storil socializem, ko je z odprtimi rokami sprejel Slovane, ki jim je socialistična barva slabo prekrivala notranji nacionalistični čut in protiitalijanskega duha... Le-ti bodo nedvomno potisnili stranko proti skrajnim nasilnim tendencam, tj. v komunizem.« Oberdorfer v navedenem delu, str. 35–38 pa pravi: »Kaj storiti s to ogromno maso nezadovoljnega naroda (beri slovensko-hrvaškega), ki je prav toliko socialističen kot nacionalističen; in ta masa je vsa na strani socialistične stranke, ker jo privlači predvsem njeno osnovno protestno zadržanje... In če stranka želi revolucijo, nima boljšega pomočnika kot je organizirana množica mož, ki jim je preprečena vsakršna manifestacija svoje lastne politične zavesti in se zato zadovoljujejo z usmerjanjem svojega nezadovoljstva na tuje mlinsko kolo.«

¹⁵ Na seji političnega društva Edoine dne 10. maja 1920 je predstavnik krščanskih socialistov Ivan Rejc med drugim rekel: »Narodna stranka z določenim socialno-organizatoričnim in gospodarskim programom (mora) iti k ljudstvu; eden vzrokov je, da ne smemo boja proti kapitalizmu puščati za monopol socializma... Predvsem mora delo v velikem stilu zastaviti v obrambo naroda in kulture proti internacionalističnim in čisto partikularističnim tendencam komunizma.« MALJ, zbirka Wilfan, fasc. 16.

¹⁶ Delo, 28. VII. 1920. Spomladi leta 1919 sta bila ustanovljena dva višja kulturna sveta, posebej za italijanske in posebej za slovensko-hrvaške delavce. Po združitvi političnih strank sta se v letu 1920 tudi sveta združila v enotno telo.

¹⁷ Njiva, leto I, št. 17; Il Lavoratore, 24. IX. 1919.

¹⁸ Tuma, n. d., dopolnitve Dušana Kermavnerja, str. 473.

¹⁹ V Italijanskih socialistični stranki sta po vojni obstajali desna reformistična in leva maksimalistična struja. Na skrajni levisi je bila še skupina pod vodstvom Amadea Bordige, ki je zagovarjala bojkot volitev v buržoazne ustanove in se je zato imenovala »astenzionistična« (astensione = vzdržanje). Večina maksimalistov pa je taktiko volilnega boja sprejemala, zato je bila »elekcionistična« (elezioni = volitve).

²⁰ Njiva, leto I, št. 17; Zgodovinski arhiv, n. d., str. 393–394.

²¹ Resoconto stenografico del XVI Congresso Nazionale del Partito Socialista Italiano (Bologna 5., 6., 7., 8. ottobre 1919), Roma 1920, str. 18–19 in 331–335. Izjava dr. Tume, ki je objavljena v Zgodovinskem arhivu, n. d., str. 394, ni bila prebrana na kongresu.

²² Delo, 19. VII. 1920. Desnica v socialistični stranki je obsodila to stališče, češ da je splošno in mlačno, da ne vsebuje dovolj tehtnih besed obžalovanja in obtožbe. Krivi so levičarji, maksimalisti, pravi Oberdorfer v navedenem delu, str. 92–95, ker so polni revolucionarnih fraz, hkrati pa ne vidijo realnih razmer. Levičar Tuntar pa je napadel uredništvo časopisa Il Lavoratore z besedami: »Kaže, da je tisti, ki obravnava (v časopisu) narodne probleme, neprestano zaskrbljen, da ne bi izpadel dovolj Italijana« (Il Lavoratore, 28. IX. 1920), kar je bilo očitno naperjeno proti ravnatelju lista Passigliu, ki je pod krinko internacionalizma gojil reformistična in nacionalna čustva.

²³ Angelo Tasca, Nascita e avvento del Fascismo, Firenze 1950, str. 123.

²⁴ Preživel partijski delavci v svojih spominih in izjavah trde, da je ime »komunisti« namesto »socialisti« vpeljal dr. Tuma. Z njim so po Goriškem ustanavljali »prave« komunistične organizacije. Arhiv IZDG, fond razno, izjave Ferda Ferjančiča in drugih. Prim. še terminologijo v časopisu Delo, leta 1920.

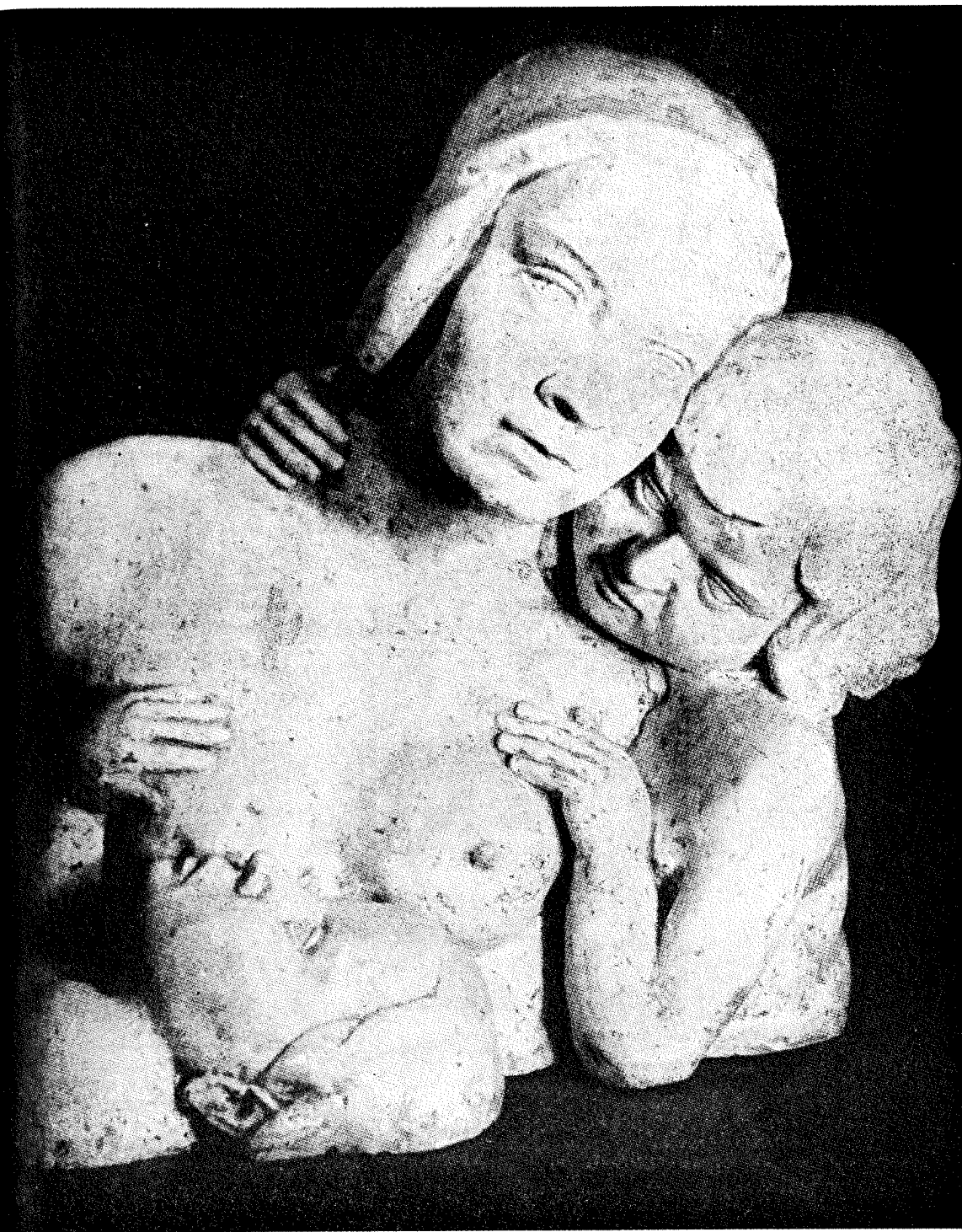
²⁵ V prvi številki Dela, z dne 20. februarja 1920 so objavljene teze astenzionistične skupine v italijanski socialistični stranki, ki jih je med Slovenci propagiral Drago Godina.

²⁶ Delo, 8. XII. 1920. Značilno za unitarno frakcijo v Juljski krajini je to, da je iz uradnega imena spuščala ime »socialistična« in se podpisovala kot »Unitarni komunistični odbor«. Tisk pa je za pripadnike te struje uporabljal imena: »socialisti-komunisti«, »centristi« ali »unitarci«. Sami sebe so imenovali »unitarne komuniste«, da bi se razlikovali od »čistih komunistov«, ki so jim pravili tudi »secesionisti« (razkolniki).

²⁷ Delo, 24. XII. 1920.

²⁸ Delo, 22. XII. 1920; prim. Tuma, n. d., str. 417.

²⁹ Il Lavoratore, posebna izdaja, 27. I. 1921; Oberdorfer, n. d., str. 147–148. V posebni izdaji časopisa Il Lavoratore, ki je izšla že po zasedbi tiskarne, je avtor Oberdorfer očital komunistom, da je njihova večina v deželi ponarejena, in nadaljeval: »Sicer pa pogledjmo pobleže to vašo večino: iz česa izvira: kdo vam jo je zagotovil? Bolje od nas veste, da so vam jo dali vaši Slovani (slavi), ne tisti stari preizkušeni in zvesti tovariši... temveč tisti novi komunisti, ki so pristopili v zadnjem trenutku.«

Franc Kūhar: Materina ljubezen, 1941, mavec

Dve leti gospodarske reforme

KIRO GLIGOROV

Položaj, v kakršnem je zdajle jugoslovansko gospodarstvo, je vsekakor precej zapleten, pa zaradi težav, v katerih je del gospodarstva, niso slučajne različne ocene, kakor tudi niso slučajni pritiski, ki se pojavljajo. Težave in problemi, ki jih moramo reševati, niso samo naš pojav, saj zadeva na take in podobne probleme vsaka država, ki se je po daljšem inflacijskem obdobju in ekstenzivnem razvoju odločila za tak »kirurški rez«. Iz težkega položaja pa je komaj možna drugačna pot do ustatitve, do sprememb v strukturi in do novih odnosov v narodnem dohodku. Razločevanje in odbira, ki sta med izvajanjem gospodarske reforme postali neizogibni, sta odprli številne kakovostno nove probleme, od dolgoročnih strateških in strukturnih do zelo konkretnih, ki posegajo v življenje in delo šibkejših gospodarskih organizacij in prek njih tudi v vse pore družbenega življenja.

Družbena in gospodarska reforma sega veliko dlje kakor denarno-proračunske reforme klasične vrste, čeprav se nekateri njeni smotri ujemajo s tistim, kar mora denarna reforma nujno vsebovati. Poglavitni strateški smoter naše reforme — po obdobju burnega, vendar pretežno ekstenzivnega, nesmotrnega in inflacijskega razvoja priti do stabilizacije, obenem pa ustvariti okoliščine za smotrnejše gospodarjenje, za nujne strukturne prilagoditve, ki bi vodile k hitrejšemu vključevanju jugoslovanskega gospodarstva v mednarodno tržišče, k nadaljnjemu razvoju proizvodnih sil in zvišanju življenjske ravni — zahteva pomembno prevrščanje, če naj dobimo sodobno, visoko storilno, ustaljeno in smotrno tržno gospodarstvo.

Da bi se ta proces lahko začel, so bile potrebne nekatere kratkoročne gospodarske operacije. Tako smo morali: odstraniti žarišče inflacije; uvesti realni tečaj za dinar; na široko poseči na področje cen in odpraviti občutne neenakosti; uvesti enoten devizni tečaj in izločiti velikanske subvencije; prerazdeliti narodni dohodek v korist delovnih organizacij, in to z reformo davčnega sistema in z izločitvijo velikega dela tistih predpisov, ki zajemajo gospodarska sredstva in nadaljnjo preredelitev dohodka.

REZULTATI REFORME

Kratkoročni smotri reforme so bili zadovoljivo izpolnjeni. Dosegli smo že precejšnjo stabilizacijo in v bistvu zatrli inflacijski pritisk, zlasti tistega iz investicijske potrošnje. V dosedanjem obdobju smo precej uskladili odnose v globalni ponudbi in povpraševanju, zmanjšali naraščanje življenjskih stroškov in obdržali stabilen devizni tečaj. Precejšen napredek smo dosegli v liberalizaciji zunanje-trgovinske menjave, kakor tudi na notranjem tržišču — z nadaljnjo sprostitvijo cen. Hkrati pa smo povečali izvoz, zlasti na konvertibilno področje.

Posebej velja poudariti, da smo med izvajanjem reforme prerazdelili dohodek v korist delovnih organizacij, to pa je okrepilo materialno osnovo samoupravljanja.

Na tej močnejši osnovi so začeli gospodarski motivi izraziteje vplivati na sklepe samoupravnih organov in na poslovanje delovnih organizacij. V večini delovnih organizacij je nastalo ugodno ozračje za uresničevanje dolgoročnih ciljev reforme; nekatere gospodarske panoge in področja beležijo zadovoljiv tempo v uresničevanju načrtane dolgoročne politike.

Čeprav je vsakršen poskus povzeti rezultate reforme na podlagi nekaterih pokazalcev nujno nepopoln, pa je vseeno mogoče poudariti nekatere značilnosti, ki jasno pričajo o korenitem preobratu v vsej naši ekonomiki.

Inflacijska stopnja je dve leti pred reformo znašala okoli 7 %. Če jo računamo po cenah na drobno in življenjskih stroških, je presegala celo 10 %. V prvem polletju 1967 pa cene pri proizvajalcu nič več ne rastejo, ustalile pa so se tudi cene na drobno in ustalili so se življenjski stroški.

V preteklih letih je povpraševanje dolgo presegalo ponudbo in s tem spodbujalo inflacijo. V prvem polletju 1967 se je to obrnilo. Skupno domače povpraševanje je manjše od ponudbe. V zadnjih treh letih pred uvedbo reforme je devizni tečaj dinarja padel za kakih 10 %. Devizni tečaj dinarja na svobodnem tržišču v tujini pa je bil približno za polovico pod uradnim. V dveh letih po reformi je ostal devizni tečaj stabilen, svobodni tečaj dinarja v tujini pa se v glavnem suče enako z uradnim.

Subvencije za izvoz so znašale v letu pred reformo blizu 500 milijard starih dinarjev. Zdaj jih je velika večina, zlasti tisti del, ki je bil namenjen izvozu, odpadla.

Primanjkljaj v plačilni bilanci je bil pred reformo blizu 250 milijonov dolarjev. V dveh letih po reformi je tekoča plačilna bilanca v glavnem izravnana ali kaže malenkosten primanjkljaj v primerjavi s skupno zunanjetrgovinsko menjavo. V primerjavi z letom 1964 so se izvozni dohodki povečali za več kakor 30 %. Pred reformo so znašale devizne rezerve okoli 90 milijonov dolarjev, pri tem pa je bilo zaradi pomanjkanja deviz zadržanih za kakih 70 milijonov dolarjev plačilnih nalogov. Sedanje devizne rezerve znašajo blizu 170 milijonov dolarjev v konvertibilnih valutah in okoli 130 milijonov dolarjev v kliringu, vtem ko zadržanih nalogov ni, ker so vsa izplačila redna kljub precejšnji liberalizaciji.

NEUGODNI FAKTORJI IN OBETI ZA LETO 1968

Toda nobena resna analiza ne more danes upati, da bo popolnoma natančno ocenila vse dosežene rezultate reforme, ker pač mnogi pojavi in procesi še tečejo. Toda če ocenjujemo položaj celovito, lahko ugotovimo tudi nekatere faktorje, ki neugodno vplivajo na gibanje gospodarstva. Izvajanje reforme je razkrilo veliko pomanjkljivosti, ki so leta in leta ostale prikriti, pa tudi zelo zapletene probleme, ki jih bo treba reševati v prihodnjem obdobju.

Dinamika gospodarstva, še posebej pa industrijske proizvodnje, je znatno počasnejša. Čeprav so tudi v tem precejšnje razlike med posameznimi dejavnostmi, skupinami in celo v isti vrsti proizvodnje, drži, da splošno počasnejše povečevanje zaostreje težave in otežuje splošni hitrejši razvoj. Počasnejše naraščanje je predvsem posledica tega, ker so izostali tisti impulzi, ki so ga prej, v razmerah inflacije, pospeševali z ekstenzivnimi metodami.

Nemogoče je pričakovati, da bo povečanje prišlo čez noč in da se bomo zlahka izmotali iz sedanjih težav. En sam recept in en sam ukrep ne peljeta rešitvi naproti, ampak samo usklajeno delovanje različnih ukrepov in institucionalnih faktorjev lahko v daljšem procesu zagotovi napredek gospodarstva v stabilnih razmerah.

V gospodarski politiki za leto 1968 nam je izhodišče prav to. Poglavitno načelo je, da še naprej obdržimo in utrdimo stabilne odnose v gospodarstvu, hkrati pa ustvarjamo možnosti za živahnjšo gospodarsko dejavnost, kakršna ustreza jugoslovanskim stvarnim možnostim. Urejanje številnih drugih vprašanj je pogojeno z uspešnim reševanjem teh glavnih problemov. Ob prilagoditvi nekaterih ukrepov gospodarske politike je mogoče v letu 1968 pričakovati majhno pospešitev gospodarske rasti. Toda močnejše je treba odpirati kreditne ventile za izvoz, poleg drugega za pripravo izvoznih kupčij in tudi za izvoz opreme na kredit. S stabilizacijskimi ukrepi in normalizacijo odnosov v delitvi se bo odprl širši prostor za investicije, to pa bo seveda pomnožujoče vplivalo na proizvodnjo. S politiko potrošniških kreditov, kajpak ob poslovnih obrestih, pa bomo vplivali na povečanje povpraševanja.

S smotnejšim varstvom in uvozom bomo prav tako dali več prostora domači proizvodnji. Torej: z raznimi ustreznimi ukrepi bomo nekoliko pospešili gospodarsko rast, pozneje, ko bo gospodarstvo ob družbeni pomoči oživel, pa bo s svojimi notranjimi silami sposobno pospešiti svojo nadaljnjo rast. Vendar pa se vkljub temu lahko zgodi, da bomo morda še nekaj mesecev spremljali pojave zastoja v nekaterih dejavnostih.

STRUKTURNA NESORAZMERJA

V okviru osnovnih strateških vprašanj se srečujemo z odstranjevanjem sedanjih strukturnih nesorazmerij. Čeprav gre za problem, ki ga spremljamo že dolgo vrsto let, ga je delitev družbenega proizvoda in narodnega dohodka, kakršna se zdaj oblikuje, še bolj zaostrila, ker se je akumulacija relativno zmanjšala. Na to sta vplivala dva glavna faktorja: skladi delovnih organizacij so se zmanjšali zato, ker so se osebni dohodki povečali bolj kakor storilnost; na zmanjšanje akumulacije pa so vplivale tudi visoke obresti, zavarovanje itd. oziroma prispevki, ki jih daje gospodarstvo za druge družbene potrebe (proračuni, socialno zavarovanje).

Strukturne neusklajenosti in odnosi v delitvi so potencialna nevarnost in lahko pripeljejo do tega, da bi se začela sedanja stabilizacija majati. Povečanje, ki so ga v zadnji dobi zabeležili osebni dohodki, presega rezultate, dosežene pri povečevanju storilnosti. To razhajanje spremlja v našem sistemu neposredno še druga negativna posledica: vzporedno s povečevanjem osebnih dohodkov se povečujejo tudi sredstva, iz katerih se financirajo proračuni, tako da se povečuje nevarnost, da bi ta vrsta potrošnje spet lahko dobila inflacijske težnje.

Sedanjemu gospodarskemu sistemu manjka eden izmed ključnih členov — jasneje oblikovana in izdelana politika delitve. Ne spremljajo je trdni predpisi in skupna merila. V delitvi dohodka predvsem ni rešen odnos med osebnimi dohodki in akumulacijo, pa sedanje gibanje teh dveh ni v popolnem skladu z reformnimi postavkami. Prekoračitev meje, do katere je mogoče popraviti stopnjo akumulacije, bi nujno vnesla v celotno gospodarjenje elemente zastoja. Posledice neugodnih odnosov v delitvi dohodka je zdaj že mogoče čutiti v možnostih in tempu modernizacije in rekonstrukcije gospodarstva. Taki odnosi pa negativno vplivajo tudi na proizvodne stroške in pačijo posamezne vidike in merila v delitvi dohodka.

JUGOSLAVIJA IN TUJA GOSPODARSTVA

Dobri gospodarski stiki s tujino so bistvena sestavina jugoslovanske politike na mednarodnem prizorišču; ta politika temelji na aktivnem sožitju in vsestranskem sodelovanju z vsemi državami, ki spoštujejo to načelo. Gospodarska reforma

je povezala nadaljnji napredek jugoslovanskega gospodarstva z vsestransko krepitvijo gospodarskih odnosov s tujino, s širšim prodorom na mednarodno tržišče. Krepitev teh stikov bi morala zajeti vse oblike sodelovanja: trgovino, izmenjavo storitev, pa tudi proizvodno-finančno sodelovanje naših delovnih organizacij s tujimi partnerji.

Širše odpiranje proti tujini, proti tujim gospodarstvom, nalaga jugoslovanskim gospodarstvenikom, da bolje spoznavajo stvarnost današnjega sveta in poiščejo za naše gospodarstvo ustrežnejše mesto v mednarodnih ekonomskih odnosih. Stvarna slika sodobnega sveta je taka, da so na eni strani velike ekonomske skupine, sestavljene v glavnem iz razvitih držav, na drugi pa so nerazvita gospodarstva, ki se od leta do leta borijo z vedno hujšimi problemi. Jugoslavija, ki je na tem, da pre-raste v razvito državo, mora reševati svoje razvojne probleme tako, da sodeluje z obema stranema. Reforma je postavila v ospredje nujnost čim širših in trajnejših stikov z vsemi gospodarskimi skupinami in širše oblike povezovanja z državami v razvoju. Zdaj je potrebno aktivneje in odločnejše postaviti na dnevni red več perečih problemov v zvezi z evropsko gospodarsko skupnostjo (EGS), z evropskim združenjem za svobodno trgovino (EFTA) in z vzhodno evropskim svetom za vzajemno gospodarsko pomoč (SEV). Potrebno je proučiti vse možnosti za najrazličnejše integracije s temi gospodarskimi skupinami, ugotoviti stične točke, skupne interese in stopnjo sodelovanja, ki jo dovoljuje jugoslovanski politični in družbeno-ekonomski sistem.

V prizadevanjih za tesnejšo povezavo z gospodarskimi skupinami v svetu moramo gospodarstvu pomagati, da bo premostilo carinske in druge pregraje, ki onemogočajo večji izvoz. Hkrati se je treba pripraviti še bolje za utrditev rezultatov, ki smo jih doslej dosegli pri sproščanju uvoza. Potem pa bomo morali v skladu z možnostmi to sproščanje še nadaljevati, ker bo to spodbujalo in usposabljalogo gospodarstvo, da močnejše uvaja sodobno tehniko, tehnologijo in organizacijo dela ter postane tako uspešnejši tekmeč na mednarodnem tržišču. Od tega, kako hitro bomo povečevali konkurenčno sposobnost jugoslovanskega gospodarstva, ga širše vključevali v mednarodno delitev dela, od tega, koliko bomo liberalizirali zunanjetrgovinsko menjavo, bo odvisna tudi krepitev dinarja na poti do popolne konvertibilnosti.

V gospodarskih odnosih z državami članicami SEV so številne neizrabljene možnosti, to pa nakazuje potrebo po iskanju novih, širših oblik sodelovanja. Ta tržišča so sposobna prevzeti še veliko več jugoslovanskega blaga, toda če hočemo povečati izvoz, moramo poprej močnejše povečati tudi uvoz iz držav tega območja.

V okviru zunanjetrgovinskih odnosov Jugoslavije imajo pomembno mesto tudi države v razvoju. Narava in struktura menjave z njimi zahteva, da v možnih mejah razvijamo ustrežnejši kreditni mehanizem, ki bo bolj ustrezal našim partnerjem.

TRGOVINA, INTEGRACIJA IN ZAPOSLENOST

V okviru teh gospodarskih odnosov bi morala dobiti drugačno mesto tudi trgovina. Reforma zahteva, da se z ekonomskimi ukrepi oblikuje enotno tržišče brez področnih in drugih omejitev. Trgovina, kakršno imamo danes, ni sposobna podpreti takih prizadevanj in že postaja njihova zavora. Dobiti mora možnosti, da neha biti pasivni posrednik med proizvodnjo in potrošnjo ter se normalno vključiti v družbeno reprodukcijo. Postati mora akumulativnejša, usposobiti se mora za to, da se bo s svojimi sredstvi vključila v dopolnilno proizvodnjo, da bo kreditirala proizvodnjo, prevzemala njene zaloge, oskrbovala proizvodnjo z reprodukcijskim materialom itd.

Sprostitev v režimu cen zahteva potem postopno ukinitve »zamrznjenih« marž. Prvi korak v tej smeri bi bilo svobodno določanje marž za tiste stvari, katerih cene niso pod administrativnim nadzorstvom. Pozneje bi se vzporedno s postopnim sproščanjem cen širil tudi seznam izdelkov, za katere bo trgovina svobodno določala maržo.

Nadaljnje izvajanje reforme je strogo odvisno tudi od tega, kako hitro in s kakšnim učinkom se bodo združevali proizvajalci in našli skupne interese za oblikovanje sodobnih grupacij, sposobnih za nadaljnjo pospešitev proizvodnje. V dosednji praksi je zelo malo takih oblik združevanja. Prvenstvo je v glavnem dobivalo mehanično združevanje delovnih organizacij in njihovih obratov. Pota učinkovitega sodelovanja pa so veliko širša. Še dolgo na primer ni izkoriščeno združevanje, ki naj zagotovi skupno kupovanje surovin, raziskavo tržišča in prodajo tako doma kot v tujini, pa združevanje zaradi ustanavljanja skupnih razvojnih in raziskovalnih služb. Tako združevanje bo omogočilo hitrejšo spremembo v gospodarski strukturi, močnejši tehnični in tehnološki napredek gospodarstva ter večjo storilnost.

Gospodarska reforma je močnejše postavila vprašanje zaposlovanja, ki ima poleg ekonomskih tudi velike politične posledice. Toda pri reševanju tega vprašanja ni več mogoče hoditi po stari poti, ker bi to pomenilo ostati še naprej pri ekstenzivnem razvoju in nizki storilnosti.

Ta problem je dolgoročen in bo vsekakor pereč vseh prihodnjih deset let. V današnjih razmerah ni stvarno misliti že prav kmalu na popolno zaposlenost, toda že zdaj je mogoče uspešno reševati nekatere najbolj ostre oblike tega problema. Kvalifikacijska sestava zaposlenih v gospodarstvu je še daleč od tiste, kakršno zahteva razvoj visokostorilnega in sodobno organiziranega gospodarstva.

Veliko novih delovnih mest bo mogoče dobiti z razširitvijo turističnega gospodarstva. Potrebe turizma in stopnja standarda v mestih bodo zahtevale občutno izboljšanje najrazličnejših storitvenih dejavnosti, to pa pomeni, da se bo lahko zaposlilo veliko novih delavcev.

Nadalje kaže poudariti, da ne smemo gledati na davčno politiko in davčne predpise kot na sredstvo proračunske politike, marveč kot na faktor za uresničevanje reformnih nalog. Ta element je premalo zastopan. Precej zaostajamo po učinkovitosti davčnega aparata, ki mora v vedno bolj razviti družbi, v vedno bolj razvitem gospodarstvu, ob vedno bolj zapletenih odnosih v delitvi, funkcionirati in imeti svojo vlogo. Zato mora postati davčna politika vedno bolj diferencirana, vedno bolj smotno mora vplivati na delitev.

Na koncu pa je vsekakor prav še posebej naglasiti zaostajanje reforme v bančnem in kreditnem mehanizmu, čeprav ni namen tega sestavka, da bi obravnaval vse probleme in možne rešitve. To zaostajanje se zelo ostro pojavlja tudi v negospodarskih dejavnostih, zlasti v socialnem zavarovanju.

Priprave na leto 1968

Letos smo prej, kot smo bili vajeni vrsto let nazaj, začeli s pripravami na gospodarjenje v prihodnjem poslovnem obdobju — letu 1968. Kot vemo, je navadno novo leto pomenilo za gospodarstvo veliko spremembo razmer v poslovanju. To pred nami ne obeta kaj podobnega. Zato so tudi številne mrzlične govornike, ki jih je pogosto trla bojazen, da bo gospodarstvo spet prepozno zvedelo za spremembe v ekonomskem sistemu, omenjali v glavnem trezno razsodni razpravljalci in ocenjevalci v samih gospodarskih organizacijah in v številnih drugih organih. Zato se tudi vse razprave o letu 1968 zadržujejo predvsem na temeljitih analizah dosedanjega napredovanja po smernicah gospodarske reforme in na tem temelju se tudi oblikujejo predlogi, ocene, sklepi in predvidevanja za naprej.

O dosedanjih dosežkih reforme je bilo na osnovi rezultatov, ne občutkov povedano že toliko, da bi kaj novega res težko rekli. Ker pa gre za osnovo naše nadaljnje gospodarske usmeritve, naj predvsem znova zatrdimo, da se v Sloveniji — bolj kot drugod po državi — že kažejo dejanski kakovostni premiki v gospodarjenju. Najotipljiveje to vidimo v stabilnosti tržišča, v večjem vplivu produktivnosti dela na rast družbenega proizvoda in v dokaj dinamičnem napredovanju izvoza. Ob tem opazamo precejšnje razlike med uspehi podjetij, kar pa nekateri uporabljajo kot vzrok za tožbe o nesocialistični diferenciaciji znotraj delavskega razreda; v bistvu je vsem jasno, da se bodo te razlike še poglobljale, da bodo vedno poslovala boljša in slabša podjetja, kar je pogoj za napredek tako znotraj slovenskega gospodarstva kot v celotnem jugoslovanskem ekonomskem prostoru. Ne smemo naivno verjeti, da zaostrovanje teh razlik ne bo prisililo tudi te ali one tovarne zapreti vrata — seveda za določeno proizvodnjo. Propad podjetja takó pri nas kot v kapitalističnih ekonomijah ne pomeni zrušitve tovarne z zemljo. Ta ali oni boljši kolektiv se bo pojavil, zastavil novo proizvodnjo in oživel gospodarski utrip; pogosto v povsem istih prostorih ali celo z delom tiste strojne opreme, s katero je prejšnja proizvodnja propadla. Rentabilna, na trgu iskana proizvodnja je namreč cilj reforme, ne pa stalna socialna pomoč slabšim kolektivom prek družbenega prerazdeljevanja sredstev.

Dosedanja stabilizacija ekonomskih razmer, povečana vloga produktivnosti dela in večji izvoz so torej tisti najotipljivejši dosedanja gospodarski dosežki — vendar uresničeni predvsem z ukrepi in prijemi kratkoročne narave. Drugo, kar se nam zdi pomembno, je to, da so se začeli snovati novi materialni odnosi dolgoročnega pomena. Kažejo se nove, trajnejše, kakovostno drugačne razmere v naši nacionalni ekonomiji. Čeprav so šele na začetku, vendar oznanjajo dejanski prerod; treba jih je samo prizadevno nadaljevati. Sem lahko štejemo tisti prispevek k stabilizaciji gospodarstva, ki se poraja iz dejanskega prilagajanja stroškov asortimana in kvalitete proizvodnje zahtevam domačega in tujega trga. K temu je prispevala na posameznih proizvodnih področjih tudi trajnejša izvozna usmeritev in poslovno povezovanje s tujimi partnerji. Sem lahko štejemo vse bolj živ splet integracijskih procesov znotraj našega gospodarstva, ki so res da še preskromni, vendar je prizadevanj in dobre volje dovolj. V sedanjem položaju, ko so medsebojna dolgovanja v gospodarstvu sila visoka, vendar ni mogoče pričakovati, da bodo zelo naglo napredovali, čeprav jih nova zakonodaja o možnosti skupne udeležbe raznih podjetij pri skupno ustvarjenem dohodku in o sodelovanju tujega kapitala v našem razvoju močno spodbuja. Morda najmanj opazna, pa — zdi se nam — najbolj pomembna je še ena, komaj porajajoča se značilnost trajnega pomena — to je modernizacija slovenske industrijske proizvodnje. Res lahko na prste preštejemo večje moderni-

zacijske poteze, ki jih zdaj podjetja izvajajo ali ki so že začela dajati prve sadove, vendar je pomembno, da so se v posameznih proizvodnih grupacijah proizvajalci že usedli skupaj za mizo in se odločili za izdelavo daljnoročnih modernizacijskih programov, s katerimi si bodo razdelili delo, s skupnimi močmi in sredstvi modernizirali proizvodnjo, poiskali v tujini interesente, ki so pripravljeni sodelovati s svojim kapitalom — skratka, s katerimi bodo pregrupirali svoje sposobnosti, kadre, sredstva, vse sile, ki lahko zagotovijo kar najuspešnejši napredek in največjo rentabilnost svoje proizvodne veje za dolgo dobo.

Poleg kratkoročnih in porajanja trajnejših materialnih premikov pa ne smemo pozabiti na naslednjo, navadno nazadnje omenjeno ali sploh pozabljeno spremembo, ki jo je do zdaj rodila reforma — na novo, drugačno zavest proizvajalcev znotraj delovnih kolektivov.

Zavest, da je usoda podjetja v rokah samih zaposlenih, da noben prijem države ne more bistveno olajšati gospodarjenja, saj smo si njihovo dolgoročno usmeritev načrtali z reformo in od tega ne odstopamo. Državni organi lahko s to ali ono potezo le spodbujajo ali olajšajo napredna prizadevanja proizvajalcev, vse drugo je odvisno od njihove sposobnosti. Celo v republikah, kjer se ukvarjajo z izrednimi težavami, ta zavest vse bolj prevladuje nad sicer še vedno močnimi težnjami, da naj zasukamo kolo naše ekonomske politike nazaj, na stare, v praksi že tolikokrat škodljivo preizkušene prijeme. V proizvajalskih vrstah naše republike, oboroženih z večjo proletarsko tradicijo, vidnejši gospodarski uspehi niso samo posledica raznolikejše proizvodnje, ki jo je reforma le na posameznih sektorjih bolj prizadela, ampak predvsem plod te nove, višje zavesti proizvajalcev. Prav ta se nam zdi najtrdnjejše zagotovilo za nadaljnje napredovanje na tirnicah reforme in tudi za uresničitev nekaterih najnujnejših nalog, ki nas čakajo v letu 1968.

Najvažnejši moment naše strategije v letu 1968 bo moralo biti nadaljevanje stabilizacije gospodarstva z vsemi močmi in razumnimi sredstvi. Zato, ker je to osnovni pogoj za uspeh vseh drugih prijemov in prizadevanj. Ne smemo dovoliti, da bi znova zagnano stekli stroji v tiskarni denarja. Preteklost nas uči, da bi s tem olajšali posameznim gospodarskim področjem in predelom položaj za leto ali dve, nato bi se znova znašli v recesijskih težavah. Mogoče nekaj zloben, vendar glede na izkušnje upravičen je dvom, če smo sposobni z dozirano inflacijo pospeševati razvoj. Imamo nekako premalo občutka za mero. Sicer pa tudi sedanji položaj na kreditno-monetarnem manevrskem prostoru ni tako črn, kot je mogoče oceniti po glasnih tožbah dela proizvajalnih in drugih podjetij. Dejstvo je, da se je kljub vsem restrikcijam obseg kreditov letos le nekaj povečal, proizvodnja pa pravzaprav ne. To velja v jugoslovanskem merilu.

Nadaljnja naloga je večja skrb za izvoz. Čeprav v Sloveniji dosežki na tem področju niso majhni, moramo prihodnje leto okrepiti izvoz na konvertibilna področja in uspešneje urejati kreditiranje izvoza. S tem bomo namreč počasi spravili v primerne okvire tudi ekonomske odnose z vzhodnimi deželami in z državami v razvoju. Neovrgljivo dejstvo je, da so slovenske proizvodne zmogljivosti glede na našo produktivnost in glede na zdaj dosegljivi tržni prostor doma in v tujini predimenzionirane. Temeljiteje jih bomo lahko uporabili le, če pridobimo nova, širša območja za naše poslovne stike. To bo seveda poleg drugih, poslovnjejših bančnih prijemov poglobilo selektivnost znotraj slovenskega gospodarstva, hkrati pa položaj na trgu narekuje nadaljnje sproščanje cen, kjer je to upravičeno. Totalna liberalizacija seveda ni končni namen tega procesa, saj je ne pozna nobena nacionalna ekonomija na svetu.

Problem, ki nas bo tudi v prihodnjem letu najbolj žulil, vsaj v prvi polovici, pa so zaloge. Ta posebnost letošnjega gospodarjenja — seveda sila neprijetna in

škodljiva — je nekak materialen odsev vseh naših gospodarskih navad iz minulih let. Navad iz časov, ko je vsakdo lahko vse prodal na domačem tržišču, najemal neomejene obratne in visoke investicijske kredite v banki, delil osebne dohodke po občutku, ne po delu itd., kar pa je vse na lepem zaustavil in speljal v mirnejšo strugo ekonomske stabilizacije jez reformnih ukrepov. »Vse za sprostitev zalog« — to geslo bi morali čimprej osvojiti kolektivi, ki imajo z njimi težave. Deloma se to že kaže v razprodaji zalog po nizkih cenah, vendar še vse preveč redko. Številni še kar čakajo na nekak emisijski blagoslov, delež nove kredite, čeprav je slehernemu treznemu ocenjevalcu naših ekonomskih tokov jasno, da ga ne bomo učakali. Zato je edini izhod čim hitrejša razprodaja zalog. Le takó je mogoče dobiti v roke del zamrznjenega kapitala, ga naglo obračati in si zagotoviti ugodnejše poslovne razmere.

Zanimivo je, da je prav v številnih kolektivih, ki jih tarejo naštete in podobne težave, opaziti precejšnjo širokosrčnost pri delitvi osebnih dohodkov, daleč pred doseženo produktivnostjo. Res je ta pojav bolj opazen zunaj naše republike, medtem ko v celotnem gospodarstvu Slovenije skoraj ni bistvenih nesorazmerij. To pa ne pomeni, da v posameznih gospodarskih panogah ne gre tega pojava temeljiteje spremljati in zagotoviti primerno povezavo produktivnosti in osebnih dohodkov: po ocenah gospodarstva, nikakor pa ne z administrativnimi prijemi, saj nam ti do zdaj niso prinesli na področju delitve osebnih dohodkov prav nič koristnega, temveč samo upravičeno negodovanje. Hkrati pa je treba vso zadevo urejati s praviim občutkom za mero, saj moramo vedeti, da je stalna, z višjo produktivnostjo utemeljena rast standarda, pogoj za napredek proizvodnje.

Te in nekatere druge naloge, o katerih so mnenja najvišjih organov v državi vsepovsod v glavnem soglasna, bodo gotovo silile gospodarstvo v nove in trdnjše oblike samoorganiziranja, ki mora uspešno zapolniti opazno praznino, nastalo po odmiranju značilnosti etatistične ekonomije. In te naloge ekonomske strategije v prihodnjem letu bodo nujno pospešile pozitivno kadrovske reforme v gospodarskih organizacijah ter reševanje težav v zvezi z nezaposlenostjo, ki so v Sloveniji bolj strukturne kot številčne narave. Zato moramo te naloge z vsemi močmi uresničevati.

T. K.

Ne pomoč, temveč enakopravno gospodarsko sodelovanje

To geslo je izzvenelo iz zahtev in predlogov, ki jih je oblikovalo 86 (do nedavnega 77) držav v razvoju, ko so se zbrale v prvi polovici oktobra v Alžiru, da se skupaj pripravijo na drugo konferenco Združenih narodov za trgovino in razvoj februarja prihodnjega leta v New Delhiju.

Na sestanku so prav tako skupno ugotovili, da so, žal, vse dobre misli in priporočila, ki so jih sprejeli leta 1964 na prvi konferenci UNCTAD (Konferenca ZN za trgovino in razvoj), ostala v glavnem le besede in neuresničene želje.

Ce vzamemo samo eno teh priporočil, to je, da bi razvite dežele dajale na leto le en odstotek svojega narodnega dohodka za pomoč deželam v razvoju, moramo, žal, ugotoviti, da je bila edina dežela, ki je ta sklep izpolnila, Francija. Vse druge industrijske dežele pa so dale državam v razvoju pomoč v višini od 0,50 do 0,80 %

svojega narodnega dohodka. Skupni delež industrijskih dežel pri tej pomoči, ki je pred nekaj leti dosegel že 0,80 njihovega dohodka, je danes v poprečju padel na 0,68 odstotka, namesto da bi bil naraščal. Če bi dosegli vsi skupaj načrtani en odstotek, bi to omogočilo deželam v razvoju uresničiti njihov predvideni letni porast gospodarstva za 5 odstotkov letno.

Tako pa danes lahko le z razočaranjem primerjamo porast narodnega dohodka v deželah v razvoju, ki doseže 2 do 5 dolarjev na prebivalca na leto, z dohodkom v razvitih državah, kjer pride že na 60 dolarjev. Z drugimi besedami: revni postajajo še revnejši, bogati pa še bogatejši, prepad med razvitimi in nerazvitimi se čedalje bolj pogloblja, hkrati z njim pa naraščajo tudi socialna in politična nasprotja.

Te razlike se namreč še povečujejo s čedalje večjim odpiranjem škarij med cenami kmetijskih pridelkov ter surovin, ki jih izvažajo dežele v razvoju, in cenami industrijskih izdelkov in živil, ki jih morajo le-te kupovati od razvitih držav.

Tako so se po zadnjih podatkih cene nekaterih surovin znižale v zadnjih dveh letih v povprečju kar za 10 odstotkov. Če to spremenimo v denar, znaša to dve milijardi dolarjev izgube za dežele v razvoju, ki velik del teh surovin izvažajo. In če dodamo, da je ta padec cen surovinam nastopil v obdobju vietnamske vojne, ki je pognala ameriško industrijo v doslej nezabeležen »vzpon«, potem lahko le pričakujemo, da stanje po prenehanju vietnamskega spopada ne bo boljše, temveč lahko le slabše.

V deželah v razvoju so iztržki od izvoženih surovin in nekaterih redkih industrijskih izdelkov in polizdelkov edini vir za financiranje prihodnjega gospodarskega razvoja, kajti na svojem notranjem tržišču, ki je v večini dežel za zdaj še zelo skromno, ne morejo ustvariti dovolj akumulacije, da bi lahko iz nje črpali sredstva za investicije.

Tako si lahko pomagajo pri tem v večji meri le s tujimi krediti, katere pa posojilodajalci največkrat vežejo tudi s političnimi in drugimi pogoji.

Oglejmo si zdaj nekaj najvažnejših pridelkov in surovin, katerih cene so se v enem samem letu znižale takole: dežele, ki izvažajo surove kože, bodo letos iztržile kar četrtno manj kot lani. Pri tem bodo najbolj prizadete Indija, Argentina (ki sicer ne spada stoodstotno med nerazvite), Urugvaj in še nekatere druge.

Dežele, ki izvažajo kavčuk, bodo letos dobile zanj kar 15 odstotkov manj kot lani. Pri tem naj dodamo to, da lahko razvite države prav neposredno izsiljujejo nižje cene, ker je danes znanost že tako razvita, da lahko na primer usnje ali kavčuk v večini primerov, kjer ga uporabljajo, že nadomestijo s sintetičnimi sredstvi, pa naj bo to umetno usnje za čevlje ali pa sintetična guma za avtomobilske plašče. In takó sta Malaja ali Indija lahko »srečni«, če lahko sploh prodajata kavčuk ali kože.

Cene kave, ki je življenjsko važno blago Braziliije ter pomembna v zunanji trgovini Kolumbije in nekaterih drugih držav v Latinski Ameriki ali Afriki, so se znižale prav tako v enem samem letu za 10 odstotkov, in to kljub mednarodnemu sporazumu, ki omejuje pridelovanje in izvoz kave, z namenom obdržati cene na svetovnem trgu vsaj na dosedanji ravni.

Sojino olje je letos za 9 odstotkov cenejše, kopra (moka iz kokosovih orehov) za 5 odstotkov, bombaž in sisal pa za 5 do 6 odstotkov. Tudi pri tekstilnih surovinah je čutiti močan prodor sintetičnih vlaken, katerih kakovost in lastnosti se neprestano izboljšujeta.

Cene kakava, na katerem temelji gospodarstvo Gane, so sicer začele nekoliko naraščati (znižanje cen na londonski borzi je bil tudi eden od manevrov, da bi prisilili tega afriškega voditelja na kolena), so danes spet za 5 odstotkov nižje.

Zdaj pa še rude in kovine: cene bakru so padle za desetino in celo za 40 %, če primerjamo današnjo ceno s tisto, ki je veljala ob začetku rodezijske krize, ter ob stavki čilskih rudarjev lani. Za svinec so leta 1966 kupci plačevali 300, letos pa le 260 starih dinarjev za libro (0,45 kg). Bolivija in Malezija bosta močno prizadeti, ker je padla cena kositra za 8 %. Ker temelji skoraj ves izvoz, polovica vrednosti Bolivije in polovica vrednosti izvoza Malezije na tej kovini, si lahko mislimo, kako močno bo prizadeto gospodarstvo teh dveh dežel. (Druga polovica izvoza Malezije pa je kavčuk.)

Sladkor, katerega cena je padla na katastrofalni minimum, se je nekoliko popravil, vendar pa je danes vrednost tega edinega izvoznega blaga Kube in važne postavke v izvozu nekaterih drugih latinskoameriških dežel za četrtno manjša kot lani v prvem četrtletju.

Po drugi strani pa so cene tistih surovin ali kmetijskih pridelkov, ki jih proizvajajo v razvitih državah, ohranile enako raven kot lani ali pa so se celo dvignile. Takó so se nekoliko zvišale cene pšenice, za katero je ameriški kmetijski minister Orville Freeman izjavil, da je to orožje pritiska Združenih držav Amerike. Aluminij in nafta — pri pridobivanju teh je pretežno udeležen zahodni kapital — pa sta obdržala svojo dosedanjo tržno ceno.

Zato pa se razvite dežele niso obotavljale, ko so samo v letu dni povišale cene svojih industrijskih izdelkov in opreme za približno 2 do 3 odstotke in takó bi morale danes dežele v razvoju izvoziti najmanj 5 do 10 odstotkov več blaga, če bi hotele kupiti vsaj enake količine blaga kot lani.

Lani je izvoz blaga iz dežel v razvoju naraščal sicer hitreje kot prejšnja leta, vendar je narasel le za 9,6 odstotka v primerjavi s 5,6 odstotka v letu 1965. Izvoz iz dežel Bližnjega vzhoda so lani povečali za 9,2 odstotka (1965: 7,7). Afriške dežele v razvoju so izvozile nekoliko manj, in sicer le za 6,8, dežele jugovzhodne Azije pa le za 4,9 odstotka. Dežel v razvoju, katerih izvoz je nižji v primerjavi z letom 1965, je sicer nekoliko manj kot 1965. leta, kljub temu pa pomeni to resen problem. To pa še posebno, ker morajo dežele v razvoju prav s svojim izvozom odplačevati svoje dolgeve v tujini, ki so letos dosegli že 41 milijard dolarjev. Zato je letos marsikatera dežela za poravnavo svojih obveznosti morala poseči v svoje devizne ali zlate rezerve, ker ji ni uspelo povečati izvoza.

Dežele, ki jim je uspelo lani in delno tudi letos povečati izvoz blaga, so (seveda je skupni delež v izvozu nerazvitih nepomemben) dežele Afrike, Tanzanija, Kenija, Centralna afriška republika, Togo in Tunizija. Prav takó je narasel izvoz v Libiji, Saudski Arabiji, Izraelu, Jordaniji in Nigru. V Latinski Ameriki pa so bile lani v izvozu uspešnejše Čile, Surinam (holandska Gvajana), Peru, Gvatemala in Kostariko. Prav tako sta večji porast izvoza zabeležila Hongkong in Južna Koreja.

Zdaj pa naj omenimo še dežele, kjer je bil lani izvoz manjši kot leta 1965. To so: Burma, Kambožja, Cejlon, Indija, Kolumbija, Venezuela in Haiti, v Afriki pa Kongo (Brazzaville), Čad, Gana, Sierra Leone, Dahomej, Etiopija in Maroko. Tudi Nikaragva, Urugvaj in Paragvaj niso lani dosegli tolikšnega uspeha pri prodaji svojega blaga v tujino kot leta 1965.

Če gremo še na nekaj najbolj izrazitih primerov zmanjšanja, potem moramo omeniti 40 odstotkov manjši izvoz riža iz Burme, kot je bil pred šestimi leti. Cejlon ni napravil skoraj nikakršnega skoka v tem obdobju, saj je precej padla vrednost čaja. Izvoz iz Kolumbije je bil manjši kot pred petimi leti. Izvoz Gane je bil lani za šestino manjši. Indijski izvoz je ohranil svojo vrednost iz leta 1963.

Lanski večji uvoz od izvoza v večini dežel v razvoju pa je vplival na povečano zadolženost, ki smo jo že omenili.

Vsekakor pa je eden osnovnih razlogov za sedanji položaj dežel v razvoju tudi ta, da večina teh dežel živi pretežno od monokultur ali od ene same surovine, ki je odvisna od nihanja cen na svetovnem trgu. Tako je na primer kava še vedno glavno izvozno blago Brazilije (zadnja leta povečujejo izvoz železne rude), 90 odstotkov bolivijskega izvoza je kositer, kakao je osnova gospodarstva Gane, baker je življenjska sila Zambije in Čila, kubanske zunanje trgovine si ni moč misliti brez sladkorja in podobno.

Takšne razmere so vsekakor eden od razlogov, da se danes razvite države lahko poigravajo z deželami v razvoju, s tem da na borzah — dostikrat tudi umetno — znižujejo cene posameznih surovin, včasih pa tudi zvišajo kakšno ceno za krajši čas, če je njihova medsebojna konkurenca porasla, zaradi trenutnih večjih potreb ali če to zahteva politični položaj. Včasih pa sprostijo ZDA za svetovni trg del svojih strateških rezerv in takó znižajo ceno tisti surovini, ki je dosegla določeno povišanje.

Zato je razumljiva težnja dežel v razvoju, da bi zgradile vsaj delno lastno industrijo, ki bi lahko sedanje surovine predelala v končne ali polfinalne izdelke, za katere bi prav gotovo dosegli nekoliko boljše cene v tujini, poleg tega pa bi zaposlili tudi nenehno naraščajoče prebivalstvo, katerega »eksplozija« ogroža njihov notranji gospodarski obstoj, saj narašča hitreje, kot pa proizvodnja osnovnih živil, in takó morajo porabiti včasih tudi polovico vrednosti svojega izvoza za nakup živil v tujini. Samo v Latinski Ameriki je pridelek hrane za deset odstotkov manjši, kot je bil leta 1941, prebivalstvo pa narašča kar štiri odstotke na leto. Vsekakor je vzrok takšnih razmer tudi v tem, da so razvite dežele vlagale svoj kapital v deželah v razvoju predvsem v tista področja, kjer so lahko najlažje izkoriščale surovine, ki so jih potrebovale, medtem ko se za gospodarski razvoj dežele v celoti niso bogve kaj zanimale.

Zdaj pravijo v mednarodnih gospodarskih krogih, da se je ozračje za sodelovanje med razvitimi in nerazvitimi le nekoliko izboljšalo, pa čeprav razni zadevni sklepi in priporočila v okviru splošnega sporazuma o trgovini in carinah (GATT) ter zaključki pogajanj Kennedyjeve runde še niso rodili sadov in čeprav menijo poznavalci, da so si dejansko razvite dežele le utrdile svoj položaj in uredile medsebojne odnose. Kljub temu pa bodo sprejeti sklepi predmet za obravnavo na drugi konferenci UNCTAD. Jasno je, da bo naraščajoča industrijska proizvodnja razvitih držav morala v čedalje večjem obsegu prodajati svoje izdelke na tržišča dežel v razvoju. Le-te pa bodo blago razvitih kupovale samo takrat, ko bodo življenjske razmere to dovoljevale, in če bodo tudi same imele priložnost prodajati svoje izdelke. In če bodo hoteli preprečiti morebitno svetovno gospodarsko krizo zaradi prevelike proizvodnje na eni strani in onemogočene potrošnje na drugi, potem bodo morale razvite države le poskrbeti, da bodo prispevale, lahko rečemo, vračale del svojega ekstra dohodka v tiste dežele, ki so jim ga posredno omogočile tudi ustvariti. Lahko trdimo, da jih je k temu »spodbudila« tudi gospodarska recesija lani in delno letos. Zato je pričakovati, da bo z drugo konferenco UNCTAD »skupina 86« le prodrla s svojimi predlogi, saj so že danes začeli na primer v deželah skupnega trga proučevati razne carinske olajšave, ki jih bodo nudili za uvožene industrijske izdelke in polizdelke iz dežel v razvoju.

Govore tudi, da bo morda svet šesterice predložil prav tako načrt za organiziranje mednarodnega tržišča za posamezne surovine, ki zavzemajo najvažnejše mesto v izvozu nekaterih dežel v razvoju. Nekaj se bo torej premaknilo, kako daleč, to je danes še težko reči. (Vsekakor pa se bo morala čimbolj sprostiti trgovina med razvitimi in nerazvitimi, še posebno pa med deželami v razvoju, kjer smo, žal, mo-

rali ugotoviti, da je lani padla od 6,7 odstotka vrednosti celotnega svetovnega izvoza na 4,1 v letu 1965.)

Ko je bila leta 1964 prva konferenca UNCTAD v Ženevi, je bil gospodarski vzpon razvitih na višku, zato niso razvite dežele imele nikakršnih teženj, da bi si karkoli »odtrgale od ust«. Danes pa je položaj precej drugačen, saj se je po podatkih OECD povečala na zahodu v nekaterih deželah industrijska proizvodnja le za 2 %, in to v prvi polovici leta 1967. Prav gotovo je za to vzrok zmanjšano povpraševanje dežel v razvoju v prvih šestih mesecih leta 1967. Gospodarski strokovnjaki zahodnega sveta menijo, da bodo lahko dali injekcijo poživila svojemu gospodarstvu le, če bodo to povpraševanje spravili na nekdanjo raven in ga seveda tudi povečali.

Tako kot so na prvi konferenci UNCTAD razvite dežele usklajevale največ svoje lastne probleme in so potisnili vprašanja nerazvitih ob stran oziroma so jih odpravili s simboličnimi priporočili, tako bo tokrat verjetno drugače. Povečano povpraševanje dežel v razvoju po proizvodih razvitih držav je lahko odločilnega pomena za nadaljnji razvoj svetovnega gospodarstva. Več pa bodo nerazviti lahko kupili le takrat, ko bodo za svoje izvozne surovine tudi več iztržili.

Seveda pa morajo dežele v razvoju povečati čimprej tudi medsebojno trgovino in sodelovanje, da ne bodo takrat, ko bo šlo industrijskim deželam na bolje, spet naletela na zaprta vrata.

Lep primer takšnega sodelovanja je danes med Indijo, Združeno arabsko republiko in Jugoslavijo. Čeprav ne moremo pričakovati rezultatov že jutri, pa vendar lahko trdimo, da že marsikatero dežele proučujejo to obliko povezovanja gospodarstva treh držav, četudi so med njimi kar precejšnje geografske ovire, ki jih je treba premagovati. To pa danes v obdobju modernega transporta ni več nepremostljiva zapreka. Če bodo temu primeru sledile tudi druge dežele v razvoju, bi lahko s koordinirano akcijo dosegle sporazume o medsebojnih koncesijah, da bi tako odprle vrata medsebojni menjavi industrijskega in tehničnega sodelovanja in s tem dobile spodbudo za nadaljnji gospodarski razvoj.

Dežele v razvoju bi zato postale tudi močnejši dejavnik v svetovnem gospodarstvu, ki ga bodo morale razvite dežele upoštevati in ga bodo slej ko prej morale tudi podpreti ter nekoliko spremeniti svoja dosedanja stališča.

Organizacija združenih narodov pa bi prek svojih organov, kot so UNCTAD in drugi, ta splošni razvoj gospodarskih odnosov med deželami v razvoju in razvitimi državami usklajevala v okviru mednarodne delitve dela, kajti danes ne more posamezna država imeti pregleda nad celotnim kompleksom svetovnega gospodarstva in temu ustrezno usmeriti svojega gospodarskega razvoja. Če bodo na drugi konferenci Združenih narodov za trgovino in razvoj v New Delhiju uresničili vsaj del teh ciljev in pa priporočila ter predloge konference »86« v Alžiru, potem tudi ne bo več slišati tistih, ki danes strašijo s teorijo, da lahko le vojni spopadi uravnavajo tok svetovnega gospodarstva, saj se da ves industrijski potencial v svetu, ki danes kuje orožje, z mero dobre volje in delnim samoodpovedovanjem razvitih, preusmeriti v miroljubne namene in k sodelovanju med narodi.

E. R.

V prepadnih stenah Grintovca

IVO PORENTA-VOJKO

Ležali smo v nizkem smrečju in iskali po nahrbtnikih zadnje ostanke pečenega krompirja. Bil je raztresen med municijo, prepotenimi nogavicami in vso mogočo šaro, ki smo jo potrebovali le parizani. Boren je bil ta zajtrk in oči so še dolgo potem, ko je izginil zadnji košček v lačna usta, strmele v odprte nahrbtnike.

Po dveh dneh hoje in bojov so bili to prvi grižljaji. Za hude čase, kakor se je izrazil intendant, smo imeli ta krompir. In tisto najhuje je prišlo danes zjutraj, ko noge niso več ubogale in smo se sesedli v smrekovem gozdičku.

Bili smo štirje: Binče, Žarko, Ferdo in jaz. Bataljon se je prebil čez cesto Kranj—Jezersko že ponoči, mi smo ga pa ščitili. Ko pa je prišel čas, da se tudi sami umaknemo iz nevarnega področja, nam je zaprl pot zid avtoblind. Že trikrat smo poskusili, da bi se priključili bataljonu, a vedno so nas s točo krogel prisilili k umiku. Sedaj nismo hoteli več tvegati, vsaj podnevi ne.

Prav za našim hrbtom je nekdo povlekel zapirač pri strojnici, potem je tišino pretrgal ropot mitraljeza. Pritisnili smo se k zemlji. Prvi strelji so zgrešili in za droben hip je zavladal molk. Sovražni mitraljezec je menjal nabojnik. Poskočili smo kakor srne, ko zaslišijo sopihajoče pse, in poiskali kritje, naslednji hip pa sta se ogenj in grom ponovila. Med kričanjem in streljanjem so se skokoma bližali, prepričani, da smo jo popihali. Preveč trudni smo bili, da bi bili lahko ušli spočitim zverem.

Polegli smo za smreke in čakali. Ko so videli, da ne bežimo, so obstali za trenutek neodločno. Potem pa so se nam

spet začeli previdno bližati. Ni jih bilo dosti, največ deset. Gotovo predhodnica močnejših sil.

Žarko, ki je dotlej hladnokrvno gledal vse to, je naslonil mitraljez ob korenino smreke in izpustil dolg rafal. Popadali so na tla, potem jo jadno odkurili, se spet vrnili in začeli znova. Bilo je na dlani, da nas hočejo prisiliti k borbi in zadržati, dokler ne bi prišle nove, večje sovražne sile.

Zavili smo na gozdno stezico in se previdno oddaljevali od nevarnega kraja. Nemci so nam v spoštljivi razdalji sledili, vendar neprijetno sikanje okoli glave ni prenehalo. Včasih smo se ustavili in jim odgovorili. Sklonili so glave in obstali, potem pa spet sledili kot psi.

Pot se je bolj in bolj dvigala in ob desetih smo bili že visoko nad Jezerskim. Hoteli smo priti do Češke koče, od tu pa zaviti v pobočja Bab in severno od Zgornjega Jezerskega prečkati cesto. Kmalu pa smo prišli do krutega spoznanja. Ves breg je bil poln vojakov v zelenem in povsod smo naleteli na žilav odpor in ogenj iz stoterih pušk.

Dosegli smo razpotje treh steza; prva je tekla navzdol proti koči, druga se je vlekla okrog obronka, tretja pa se je vzpenjala v steno Kočne in se tam neopazno izgubila. Spogledali smo se, potem pa brez besed krenili po slednji. Edino ta je bila še prosta. Pot v steno je bila odprta. Neznana sila nas je vlekla v skalo in skoraj tekli smo v varstvo gora.

Divji, razorani grebeni so se pokazali okopani v luči sonca in so se zdeli neskončno daleč. Visoko nekje tam gori je bilo Mlinarsko sedlo, tja smo morali do

noči. Vedeli smo, da Nemci v steno ne bodo šli. Nikdar še niso plezali za nami po gamsovih stezicah. Do večera bodo čakali spodaj, potem pa šli v dolino. Tiho zadovoljstvo nas je obšlo ob spoznanju, da je vendar nekje kraj, kamor si ti ubijalci niso upali.

Po gruščastem žlebu smo prilezli do nekakšnih turncev in poiskali kritje. Med smrečjem globoko pod nami so se pokazali obrisi zelenih uniform Fricev, ki so z živahnimi kretnjami kazali v steno. Potem so se previdno približali koči in se strnili v gručo. Minilo je le nekaj kratkih minut, ko se je skupina razdelila na dva dela in je manjša odšla na lov za nami.

V tem kratkem odmoru smo se okrepili s požirkom iz čutare, za cigarete (mešanico listja in trave) pa že ni bilo več časa, kajti iz doline je spet pričelo regljati. Zapustili smo zaklone in s težavo rinili navzgor. Toda že so nas opazili in spet so jekali strelji v steni. Samo nekaj korakov še in že bi bili pod visoko previsno steno. Hiteli smo, kar so nam dale trudne noge, in le s težavo premagovali zadnje metre. Tedaj smo videli, da je Žarko ranjen v roko. Kljub temu pa je ostal čisto miren. Natančno je pripravljal mitraljez in ranjena roka ni prav nič trepetala, ko je prešteval municijo. Kri mu je vrela iz rane, stisnil je zobe in pomeril na najbližjega Švaba, ki je že lezel v steno.

»Prav, pa umri!« mu sikne, »če že hočeš!« Oni se je zazibal, poteze na obrazu so se mu silovito skrčile in je obležal.

Toda ostali spodaj še niso odnehali. Nekaj korakov so tekli, dokler se ni prvi izmed njih zrušil v ognjenih sunkih strojnice, potem pa poiskali zaščite v nepreglednem ozemlju.

Mi pa smo morali naprej, čimprej iz območja sovražnega ognja. Premikali smo se z vso previdnostjo, kajti orožje nas je pri plezanju močno oviralo. Počasi nam je šlo, toda z žilavo vztrajnostjo smo se priplazili skozi špranjo, do precej široke razpoke.

»Kaj zdaj?«

Da, kaj zdaj. Poti nazaj ni bilo, spodaj so bili Nemci, zgoraj pa gore, strme in mračne.

Pod nami je že davno nehalo pokati. Kar jih je ostalo pri koči, so se strnili v gručo in napeto gledali, kaj se bo zgodilo.

»Poskusimo!« se je odločil Binče, zvonil z rokami in se pognal čez razpoko. Noge so mu obvisle nad prepadom, z rokami pa se je ujel za rob in se potegnil navzgor. Treba je bilo tvegati vso svojo spretnost in moč. Potem je šlo laže. Vsi smo srečno pristali, čeprav z razbitimi koleni. Šele takrat so se premaganci v dolini oglasili. Besno so streljali, toda zastonj. Ušli smo iz območja njihovega ognja.

Po ozkem grebenu smo krenili proti previsni steni. Poizkušali smo, da ne bi gledali v stran, ker so na obeh straneh zijali črni prepadi brez dna.

Na osončeni polici smo se ustavili in navezali, obenem pa z grozo ugotovili, da smo se zaplezali. Pregledali smo svoje imetje. Razen vrvi, kladiva in štirih klinov nismo imeli nobene plezalne opreme, pač pa neizmerno voljo, ki je bila v teh trenutkih odločilne važnosti.

Skrbno smo se gibal, se medsebojno varovali na vsakem koraku. Stare izkušnje nam niso dosti pomagale, kajti stena je bila gladka kakor zid. Nakovane čevlje smo že davno sezuli in se v nogavicah plazili, največkrat po trebuhu in hrbtu skozi votline in razpoke do naslednjih robov. Prsti so se zajedali po razpokah, da se je telo vleklo vedno više in više, čeprav smo za prečkanje dvomljivih mest potrebovali za raztežaj vrvi dolgo pot po pol ure.

Že pet ur smo plezali, plezali, tipali in iskali po kamnu, turncih, gredastem svetu in gladki steni, toda vrh je bil še vedno nedosegljivo daleč. Gore so bile vse bolj divje in večje in strme peči so se dvigale visoko v nebo.

Mnogokrat smo počivali. Noge in roke niso hotele več ubogati in mlahavo telo se je čudno zibalo. S poslednjimi

močmi smo se vleklj navzgor in se le z nadčloveškim naporom še mogli držati na nogah. Prevzela nas je omotična utrujenost, najraje bi bili legli in zaspali. Toda vendar smo se korak za korakom dvigali. Žarko, ki je še vedno krvavel, je postajal vse redkobesednejši in naslonjen na steno ter navezan na vrvi je kakor v sanjah taval med nami.

Dan se je nagnil in sonce je zašlo ostro za gore. Triglav je zažarel v rdečem žaru, kakor da bi stal v plamenih. Na pokrajino so legale prve večerne sence, nad dolino pa je legla sivkasta koprena rahle megle in dima. Pričelo se je temniti, vse stvari okrog nas so postajale nejasne in skrivnostne, pritisnil je silen mraz. In kakor se je zlivala noč v pokrajino, tako se je zgrinjala temina v naše duše.

Noč nas je presenetila in zmotila, da smo se že drugič zaplezali. Ostali smo v skrajno strmih pečeh. Spustili smo se malo niže in po izredno težavnih mestih zlezli mimo grozečih brezen pod gladko steno, kjer se je previsna skala odločno postavila v bran. Lačni, prezeblji in na smrt utrujeni smo se natlačili na ozko polico in gledali v temo. Čeprav je Binč krel in klical hudiča, se ta ni prikazal, da bi nam bil pomagal s stene.

Naprej ni šlo več in odločili smo se za bivakiranje. Toda kje? Na tej polici nismo mogli prespati. Tipali smo in napeenjali oči. Tam doli je bil širok pomol, kjer bi bili varni.

Binč je sunkoma zabijal klin. Prvi se je spustil v noč. Počasi in previdno. Telo je nihalo in udarjalo, roka je drsela po hrapavi steni. Obvisel je v zraku...

»Prekratka!« je obupno zaklical.

Potegnili smo ga nazaj.

Pribiti in privezani k steni ter z zankami okoli nog smo strmeli v noč, ki se je bližala, kakor da je posuta z diamanti. Na nebu so žarele zvezde kakor žarke lučke in skoraj hudomušno mežikale navzdol na zemljo. Veselo so trepetale in Rimska cesta se je vila kakor siv trak na temnem ozadju. Orjaške črne gore so

bile kakor kulise. Začudeno in nezadovoljno so strmele na kalilce miru.

Luči v Jezerski dolini so že ugasnile, ko se je iz sna zdramil Ferdo.

»Pomrenilo se je,« je izdaval, »sneg se obeta.« Potem je odvrzel cigareto, ta pa je kakor utrinek neskončno dolgo padala v grozotno brezno. Škleptajoč z zobmi smo potiskali noge v nahrbtnike, toda nič ni pomagalo. Mraz se je polastil rok, nog in tresel vse telo.

Megla se je jela plaziti po steni. Že so nas objeli oblaki in iz zastrtega neba je pričelo snežiti. Šešest padajočih snežink se je mešal med mrmranje vetra. Potem pa se je prišepetavanje vetra spremenilo v zategle pesmi in bučanje. Vihar se je podil po pobočjih, sneg pa je padal na gosto in brez prestanka.

Kopica ljudi, lačnih in prezebljih, se je stiskala k steni in s spačenimi obrazi gledala to igro narave. Snežinke so se topile na ranjenih rokah, kapljice so polzele po premrlih prstih, ki so se oklepale vrvi in se odtekale nekam v skalo. Moker cunjast sneg se je oprijel las, suknjiča in hlač. Težki kosmi so na debelo legali in se vpijali v obleko, da se je spremenila v leden oklep; ta je bil vedno večji. Vlažna toplota je objela premočene borce, prsti so popustili, telo se je zazibalo. Toda zanke so dobro držale.

Počasi je lezla minuta za minuto. Noč se je vlekla v brezkončnost. Sneg pa je še neprestano padal in padal...

Jelo se je svitati. Kakor bele megle v snežnem jutru so se nad nami nejasno odbijali čudni roglji in zobci. Gore so se zvrstile v bleščeči niz in postajale vse jasnejše. Pričelo se je daniti in zlato, tako zaželeno jutro je pozdravilo viseča, napol mrtva trupla partizanov. Nebo je bilo še brezbarvno in pepelnato, samo nad vrhom, tam, kjer se blesti Danica, se je vžigala rožnata zarja in pordečila nebo. Mesec je stal še visoko na zahodu, ko je zažarelo sonce in pozlatilo zasnežene vrhove gora. Potem je pokukalo radovedno čez rob v steno in pravljичni barvni učinki so nas obdali.

Z gorsko pobožnostjo sem strmel v prelepe podobe planin. Poledenele stene in divje raztreskane razi so se bleščale kot dragulji. Vladal je prav nezemeljski mir. Življenje sveta je bilo tako daleč, da se je zdelo, kot da ga ni. Tedaj nas je zdramil čuden šum. Z grebenov so se trgale črne pike in zrak je bil poln frfotanja s perotmi. Poželjivo in lačno so gledale oči izpod črnega perja, ki se je lesketalo v soncu.

»Prezgodaj ste prišli. Še živimo!« jim je nekdo zaklical.

Z grozotnim krakanjem so odpluli nazaj, mi pa smo spet uprli poglede na zeleno, žametasto jezersko dolino, kakor da bi od tam pričakovali pomoči. Toda tam je bila postojanka, so bili Nemci. Tam nas je čakala smrt, morda strašnejša kakor v steni.

Megleni pajčolani so ovili pobočja in nam zakrili ubrano sliko bajnih lepot. Morali smo naprej za vsako ceno.

Zagrizli smo se v lesketajoč sneg. Vlažne in poledenele stene so vlivale poseben strah v kosti, ki ga pred Nemci nismo občutili. Otrpli prsti iščejo in tipajo, le počasi se plazi telo dalje. Vrv je utripala v roki. Postajala je mokra in težka. Le ene rokavice smo imeli in še te so bile en sam kos ledu. Z noži in puškinimi kopiti smo vsekavali stopinje v led. Počasi je šlo, neprespana noč je silila za nami.

V dolini nekje daleč je zazvonilo. Glasovi zvonov so se lovili med vrhovi, potem pa odhiteli dalje. Dvanajst je bila ura. Po ozkih stopinjah smo prilezli v velikanski niz kamnov, od tu pa prestopili v žleb, ki se je spuščal z vrha. Videti je bil neusmiljeno ozek, strm in nepristopen. Toda nam je bilo že prav vseeno. Lotila se nas je malodušnost.

»Smer! Našel sem jo!« Hotel je povedati mirno, toda kriknil je in v tem kriku je bilo toliko prikritnega nemira in veselja, da nas je spreletelo. Kakor pijani smo se opotekli za njim. Zagleдали smo markacijo. Od sonca ožgani obrazi so se razjasnili in trudne sklonjene postave so se zravnale.

Pot je postala dosti lažja in hitro smo napredovali. Do sedla ni bilo več daleč.

»Še en juriš pa smo na vrhu!« je dejal veselo Binč.

Sonce je zahajalo, ko smo se previdno bližali Mlinarskemu sedlu. Ne strahopetno, temveč previdno. Partizani smo bili vedno previdni, če pa smo imeli za seboj teden dni hajke, smo bili še posebno. Nismo bili zastonj!

Komaj smo stopili na stezico grebena, je zadonel močan glas.

»Hände hoch!«

»Rajši umrem!« mu je odgovoril Žarko in se pognal na glavo čez rob, za njim pa vsi drugi. Grozoten ogenj nas je spremljal. Bombe, ki so jih vrgli za nami, so se razpočile nekje daleč spodaj, toda zgodilo se nam ni nič. Peklensko streljanje je potihnilo šele potem, ko smo že udobno ležali v prostoru, podobnem grobnici.

»Prehiteli so nas, časa so imeli več ko dovolj, saj smo se mudili v steni trideset ur. Prišli so iz Kokre morda čez Kokrško sedlo ali kar po robu in nam prerezali pot,« je modroval Ferdo. »Da bi le imeli kaj hrane, mislim, da nas bo nocoj vzele,« je nadaljeval.

Objela nas je trda, gosta tema in dolga noč z raznimi nevšečnostmi in neprijetnostmi je bila pred nami. Ležala je kakor težak svinec na zemlji, hinavsko molčeča in nikjer v njenem območju ni bilo zvezde, gluha tišina je vladala povsod.

V ozračje se je pognala raketa, potem še druga in tretja.

»Strah jih je,« sem pretrgal gluhi molk, toda nihče mi ni odgovoril.

Potem smo spet nastopili pot v negotovost. Pod robom smo hoteli na vrh previsne stene in tam izstopiti. Spet smo hodili in tavali, padali in vstajali, tipali in se plazili, kakor že dva dolga dneva. Ustavili smo se za hip, se naslonili na puške in poslušali v noč, potem pa spet nadaljevali...

Ko je naslednjega dne posijalo sonce, smo ležali bolj mrtvi kot živi vrh stene,

sto metrov oddaljeni od Nemcev. Kurili so si ogenj in iz hlebca rezali velike kose kruha. Spogledali smo se, potem pa udarili kot en mož navzdol na presenečene sovražnike. Spet so rigale strojnice in je odmevalo treskanje bomb v gorski tišini.

Napad je trajal le nekaj minut. Ko je sonce pozlatilo vrhove planin, smo

bili spet sami. Skrunilci naših gora so premagani bežali.

V zameglenem pogledu sem občutil solze. Pokrajina se je zableščala v tisočerih barvah. Tudi pečine ponosnega Grintovca so zatrepetale kakor v briljantih in vsa pokrajina je dobila nov, zmagoslaven obraz.

Smrekarica

VINKO SNOJ

Smrekarica je bila srednje velika, suha ženska, doma v Brezjah pri Pugledu pod Lipoglavom. V najeti kajži sta živeli s hčerko Anico. Trd je bil njun kruh. Oče je kmalu potem, ko se je rodila hči Anica, odšel po svetu za kruhom in se tam tudi izgubil. Smrekarica je tedaj delala od zgodnjega jutra do pozne noči, da je preživela sebe in dva meseca starega otroka. Kruh si je služila pri sosedih, pri kmetih, nabirala je gobe, borovnice, obirala lipovec in zdravilne rastline. Trd je bil tak kruh. Anica je morala biti nahranjena in oblečena. Otrok je rasel, rasle pa so tudi skrbi. Hčerka je dokončala osnovno šolo in se izučila za šiviljo. Takrat jima je šlo dokaj bolje. Toda predvojni časi niso bili kaj prida za zaslužek. Delo za šivalnim strojem je bilo bolj sezonsko, nestalno in zaslužek slab. Treba je bilo poiskati stalno delo. In tako je šla hčerka Anica v tovarno. Štirinajst kilometrov daleč vsak dan je hodila peš tja in nazaj, dokler nista spravili skupaj toliko, da si je dekle kupilo staro kolo. Zdaj je šlo hitreje, vendar je bilo treba vstajati že ob 5. uri zjutraj. Pa se nista grizli zaradi tega, kajti vajeni sta bili trdega življenja.

In ko so v tovarni govorili o delavskem gibanju, o pravicah delavcev, je hči Anica kar požirala besede o boljših mezdah, krajšem delavniku. In ko je hči vse to pravila materi, ji je ta dejala: »Kako le naj se za delavca spremenijo

časi, ko pa vsi gledajo, kako bi iz njega izvlekli čimveč.« Toda Anica ji je zatrjevala, da so že med njimi sile, ki se borijo za delavske pravice. Povedala ji je tudi to, da je tudi ona že članica take organizacije in da plačuje članarino. »Saj še za naju ni dovolj, kar zaslužiš, ti pa daješ drugam!?« ni razumela mati, a ji je hčerka pojasnila: »Veste, to je za brezposelne in če bom kdaj na tem tudi jaz, bodo pa meni pomagali!«

Tako sta se Smrekarici kovali v bedi.

Ko so okupatorji zasedli Slovenijo in so tudi na Brezje prišli Italijani, jim Smrekarica ni prav nič zaupala. Posebno ne, ko je že drugič opazila, da se najraje smukajo okoli kurnikov in ji kraдеjo jajca.

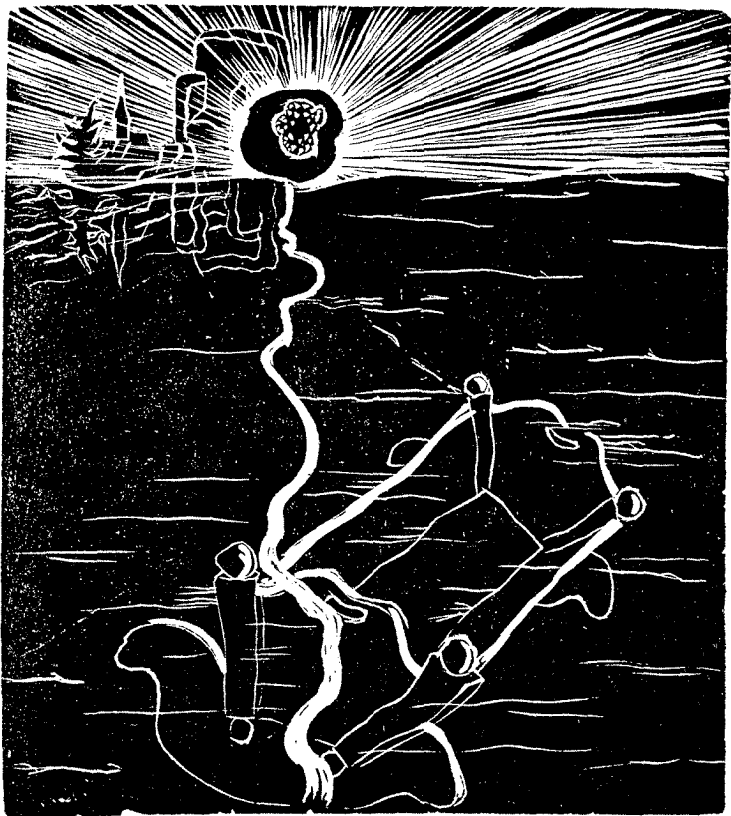
Kmalu je tudi ona znala ponavljati za njimi: »Mama, madžare jajzka, madžare patate.« Ona pa je bila na kratko z njimi: »Madžarov ni, tatove pa imamo! Samo jajc in krompirja nimam za vas.« Kaj so hoteli jezikavi ženski, hitro so jo odkurili od hiše.

Okupatorja sta mejo postavila ob Savi in tako je tudi hči Anica ostala brez zaslužka, ki ga je imela dotlej v tovarni. Sicer bi lahko hodila tudi poslej, samo kaj, če bi se Nemci nekega dne spomnili in tudi njo poslali na delo v Nemčijo.

»Kar lepo doma ostani, bova že nekako, boš pa šivala,« ji je rekla mati.

In nekega julijskega dne 1941, ko Smrekarice ni bilo doma, so prišli v vas

*Franjo Golob:
N'mav čriez
izaro ...
(ilustracija iz
N'mav čriez
izaro), 1938,
lesorez*

terenski aktivisti, ki so Anico poznali še iz tovarne.

»Anica, ti si zanesljiva, pa pojdi okoli ljudi in jim reci, naj se zbero v vaši hiši. Osnovana je Osvobodilna fronta, ki je sklenila, naj se vsi svobodoljubni Slovenci uprejo okupatorju.« Tako ji je govoril eden prvih partizanov, Pavšičev Štefan.

Potem se je kmalu zbralo nekaj najbolj zavednih ljudi in Štefan nam je pravil o organiziranju OF. Rekel pa je tudi, da se bodo prvi partizani zadrževali prav na Pugledu blizu vasi Brezje. Zato je dejal, da bi bilo dobro skrbeti tem partizanom za hrano in obleko. Dodal je še to, da bo partizane treba obveščati o sovražnikovih premikih.

Ni še dobro izgovoril zadnjih besed, ko se je vrnila domov še Smrekarica.

»Ježeš Marija, ja kaj pa se je zgodilo? Se je morda Ančka ponesrečila?« se je čudila ljudem v hiši. A takoj so jo pomirili, da ni nič takega! — »Ja, kaj vas je potem toliko pri nas? Vojaki niste, govorite pa slovensko? Raje bi šli podit Italijane, ki kar naprej šarijo po kurnikih,« je v eni sapi nadaljevala Smrekarica.

»Saj jih tudi bomo, le počakajte še malo! Ali nam boste kaj pomagali?« so ji zatrdili. »Še vprašaj?« je pribila.

In Smrekarica je držala besedo.

Pugled je sprejemal prve borce. Tam so si uredili prvo taborišče, od koder so začeli hoditi v akcije. To je bilo že avgusta 1941. leta. Med njimi so bili Ludvik Smrekar, Ivo Slovenec, Srečo Dovč in še nekaj drugih. Sprva so imeli šotore, kasneje pa že barake. Vrstile so se ak-

cije, med njimi tudi napad na italijanske intendante. Namen tega je bil, da bi brez streljanja pobrali Italijanom živež, ki so ga iz Šmarja tovorili v Podlipoglav. To pa se ni prav dobro posrečilo, ker se je nekomu sprožila puška in ranila italijanskega vojaka. Kmalu so v Brezje pridrveli črnosrajčniki in pobrali nekaj ljudi. Med njimi tudi Smrekarjevo Anico. Ljudi so kasneje spustili, ker niso »nič vedeli« o partizanih. Sicer pa se navadni italijanski vojaki niso radi spopadali s partizani, partizani pa jih tudi niso hoteli razburjati po nepotrebnem. Vedeli so, da je pred njimi zima in da bo vojskovanje po snegu in mrazu kaj težko. Za partizane so bile bolj važne železniške proge, diverzantske akcije v tovarnah, predvsem pa, da bi utrdili organizacijo OF in da bi rastle partizanske čete.

Smrekarica pri tem tudi ni stala križem rok, saj je že vedela, kako je treba pomagati partizanom. Hodila je po okoličinah in s svojo preprosto besedo prepričevala, zbirala hrano, kuhala ter obveščala.

Kdo iz pugleške čete, štajerskega bataljona, Tomšičeve ali Gubčeve brigade je ni poznal, saj je za vsakogar našla spodbudno besedo, peščico sadja ali kaj v loncu. Spominjajo se je tisti, ki so se sušili za pečjo, in tisti, ki jim je prala perilo in obleke. Zima 1941/42 je bila huda preizkušnja za naše fante, toda pri Smrekarici si vedno dobil toplo zatočišče.

Smrekarica se že od vsega začetka ni bala okupatorjevih groženj, češ da bodo vsakomur, kdor bo skrival partizane, zaglali hišo. Leta 1942 je tudi župnik s prižnice dejal, da ni lepo, ker Slovenci ne spoštujemo okupatorja, ki nam ga je poslala v deželo sama božja previdnost. Takrat Smrekarica res ni vedela, pri čem da je. »Takih nepridipravov nam pa res ne bi bilo treba pošiljati,« je rekla tedaj. In Smrekarici se je čudno zdelo, da jih župnik zagovarja. »Če bodo pa go spod župnik še tako govorili, jih pa ne bom hodila poslušat, ne, ne!«

In Smrekarica je spodaj v vasi kmalu videla hoditi s puškami na ramah čudne vojake, ki so se družili s fašisti. Rekli so jim vaški stražarji, kasneje pa domobranci. Celo poznala jih je in se spraševala, kaj vendar mislijo tile domačini. Za vero in boga da se borijo, so trdili. »Kdo pa jim jo hoče vzeti? Le kako, da se gredo vaše stražarje predvsem sinovi velikih gruntarjev in trgovcev?« se je čudila, ko je bila tudi sama verna ženska.

Smrekarici nista prenehali delati za partizane. Še več: hčerka Anica je zanje šivala bele halje za sneg, gamaše, in drugo opremo. To je šlo vse do začetka leta 1943. Takrat so si belogardisti že sezidali trdnjavo pri Urhu, od koder so iz cerkvenega stolpa streljali tudi po gričevku okoli Pugleda. Okoli cerkve na Urhu so bili na gosto posejani grobovi poštenih Slovencev. Tudi za obe Smrekarici je bilo rečeno, da bo skopan grob, če ne bosta prenehali podpirati partizanov. Zato se je hčerka Anica umaknila v ilegalo; čez blok je ušla v mesto. Mati Smrekarica pa se ni ustrašila: »Starih žensk vendar ne bodo streljali!« V tem prepričanju je ostala doma.

Ko pa je hudo zbolela in je hči to nekako zvedela, se je na skrivaj vrnila domov, da bi ji stregla. Ko je bila najhujša kriza mimo, se je Anica hotela vrniti v mesto, saj ji doma ni bilo obstanka. Še ko je stregla materi, se je morala skrivati, kadar so mimo hiše hodile patrulje.

Te pa so Smrekarico vpraševale: »Kje imate banditko?« Pa jim je odgovorila: »Pojdite jo iskat, kamor veste in znate!« Zraven pa jih je zmerjala z morilci. Ne koč se je hudovala, kako si le upajo tako ravnati s staro žensko.

»Stara, drži gobec, ali pa boš šla za podobnimi!« so ji zagrozili naravnost.

Ko se je hčerka Anica vračala po polju proti mestu, jo je opazila domobranska denunciantka Grumova iz Lipoglava. Takoj je obvestila belogardiste; in preden je Anica prišla do bloka, so jo dobrunjski belogardisti že prijeli.

»Zdaj si pa naša, ptičica!« je zlobno dejal komandant. »Z nami greš na Urha, da ti izprašamo vest.«

Po petih dneh zaslišanj in pretepanj v mrzli kleti župnišča so jo odpeljali na srednjo tehnično šolo, nato pa v šempetrsko kasarno in meseca januarja 1944 v koncentracijsko taborišče Rawensbrück.

Že v šempetrskih zaporih je zvedela, kaj je bilo z materjo. Ko je o novicah vprašala novodošlo jetnico, ki je bila tudi iz vasi pod Pugledom, ji je povedala, da je mater pred desetimi dnevi doma ob oknu ustrelil belogardist Kukavica. Okoli enajstih ponoči je prišel zloglasni krvnik in popeljal s seboj še nekaj belogardistov. Preoblečeni so bili v partizanske uniforme ter se tudi izdajali za partizane.

»Odpri, Smrekarica, in nam daj kaj jesti!« so skušali ženo.

»Ne odprem, pridite podnevi!« se je delala Smrekarica nevedno, ker jih ni poznala. Oni zunaj pa so vztrajno zatrjevali:

»Saj smo mi — partizani!«

»Kateri pa ste?« se je hotela prepričati.

Krvnik Kukavica je povedal nekaj resničnih partizanskih imen. Tako je premotil Smrekarico. »Dajte nam kaj jesti!« je spet moledoval.

Smrekarica je tedaj prinesla k oknu skledo fižola. Kukavica pa je takoj nato sprožil samokres. Partizanski mami je nehalo biti njeno dobro srce.

Šele po dveh dneh so jo nekateri sosede upali pokopati na pokopališču v Lipoglavu.

Zdaj je samo slika v nekdanji cerkvi — belogardistični trdnjavi na Urhu, za vse njeno delo in za življenje, ki ga je dala za lepši svet, kot je bil nekdaj.

Trojka

VID JERIC

Po odhodu večje skupine partizanov iz svetokriške okolice maja 1942. leta nas je na tem terenu ostalo samo sedem. To je bila res majhna skupina in skoraj nismo vedeli, kako in kaj delati naprej. Utaborili smo se v mladem, bukovem gozdu, dobre pol ure od Tihaboja in le nekaj sto metrov od hiše na Petelinjeku. Lepa pomlad in toplo sonce sta nam kljub vsemu vlivala voljo do življenja. Po raznih težavah smo le začeli snovati nove načrte.

Nekoč me je poklical na pogovor komandir Miklavž. Sedla sva pod bukev in kmalu se nama je pridružil še Franci Jerič-Prvi. Bil je vroč poletni dan, sončni žarki pa so le tu in tam prodirali skozi krošnje zelenih bukev. Začeli smo ugibati, kje bi izvedli kakšno bojno akcijo. Nemci so stalno prihajali čez mejo v Moravško goro in po zidanicah stikali

za vinom. Razmišljali smo, kako bi jih nekje pošteno nasekali, čeprav kakega velikega uspeha nismo mogli pričakovati, saj nas je bilo le sedem. Vedeli pa smo, kar je Miklavž posebno poudarjal, da jih moramo namlatiti, saj so postali že preveč predrzni. Ker si nismo mogli izmisliti ničesar pametnega, se je komandir odločil za »trojko«, ki naj bi šla na pot in poiskala možnost za kako junačenje. To dejanje naj bi Nemce prestrašilo toliko, da ne bi več prihajali prek meje. Tako bi vsaj pred njimi imeli mir. Vodja trojke je bil sam komandir Miklavž, druga dva člana pa sva bila midva z Markovičem. Ker sem bil domačin, sem bil hkrati odrejen tudi za vodnika. Dogovorili smo se, da gremo proti Javorskemu pilu in dalje ob razmejitveni črti. Ni vrag, da tu ne bi trčili ob kakega Nemca. Preden smo odšli na pot,

smo se dobro oborožili. Vsak je imel puško, po tri ročne bombe in še samokrese smo vzeli s seboj.

Odrinili smo takoj po kosilu. Šli smo skozi Tihaboj in Sv. Križ na Moravče, od tod dalje pa navkreber v smeri Javorskega pila. Bolj ko smo se približevali meji, bolj smo bili previdni. Vedeli smo, da je pri Javorskem pilu na samem obmejnem prehodu skupina Nemcev, zato smo gledali, da nas ne bi opazili. Komaj dobrega pol kilometra od Pila smo zato cesto zapustili in šli dalje po stezi proti robu gozda in proti grebenu. Skrbno in počasi smo hodili drug za drugim. Na rob gozda pa smo se priplazili po vseh štirih in tam polegli drug poleg drugega. Od tam do obmejnega prehoda na cesti je bilo le dobrih 150 metrov, zato smo imeli odličen razgled. Do ceste je vodil nekakšen jarek, ki ga je lizala voda le ob deževjih, drugače pa je bil suh. Tik ob cesti je na prehodu stala majhna lesena baraka, ki so jo postavili Nemci prejšnjo pomlad, ko so z Italijani razkosali našo slovensko domovino. Ta baraka je zdaj služila straži za zavetje in počitek. Vedeli smo že, da so se tu vrstili po trije stražarji hkrati. Menjavalci pa so se vsak dan in prihajali iz vasi Javorja, ki je od takratnega obmejnega prehoda bila oddaljena le dvajset minut hoje. Prebivalce te majhne hribovske vasice so Nemci izselili že pozimi 1941/42, zdaj pa jim je rabila za nastanitev obmejne posadke. Tem stražarjem bi lahko hitro prispela pomoč, zato smo morali biti tudi nadvse previdni.

Tam smo precej dolgo ležali nepremično in tiho ter ogledovali teren pred seboj in okoli sebe. Vsi trije »Frici« so sedeli pred barako in med govorjenjem opazovali lep sončni zahod. Škoda, da nismo razumeli njihovega jezika! Morda bi bili kaj zvedeli. Verjetno pa jim je ugajalo tako mirno in nenevarno stražarjenje in jim tu ni bilo težko varovati mogočnega rajha. Od tod so imeli kar se da lep pregled nad svetokriško in moravško dolino. Videli smo vse tja do Čateža in skoraj do mirenske doline. Tudi

nas je pritegnila lepa okolica, ki se tu kaže v živo pisanem gričevju. Na drugi strani pa smo imeli pred seboj zasavsko gorovje, obsuto z obširnimi gozdovi. Kamorkoli je ušel pogled, povsod sama prijetna lepota. To so tisti kraji, ki jih je v Popotovanju od Litije do Čateža tako živo opisal Fran Levstik.

Potem sem se zdrznil in tiho pogledal komandirja Miklavža. Prav tedaj se je njegov mladi in drzni obraz značilno zresnil. Opazoval sem ga še nekaj trenutkov. Kot da je prestregel tudi mojo misel, je mrmraje rekel:

»Trije so. Tako kot mi. Ravno prav: za vsakega eden!«

Čeprav so bile besede več ko jasne, sem vendarle nekako vprašal:

»Misliš, da bi napadli tiste tam?«

Miklavž je pritrdil, potem pa se je oglasil še Markovič:

»Ne bi bilo napak, če počakamo, da se zmrači. Tedaj bi jih naskočili in jih pospravili!«

»Odlično!« se je strinjal komandir — nato smo čakali, da se znoči.

Miklavžev načrt je medtem dozorel do podrobnosti, ki nama ga je tudi razložil:

»Prvi bom šel jaz,« je začel, »ti, Vid, pojdi takoj za menoj, zadnji naj bo Markovič. Do stražarja, ki bo na opazovalnici, se bomo približali po temle jarku, ki je tu kakor nalašč zaradi nas. Ko se bom lotil stražarja, morata vidva planiti v barako k onima dvema, ki bosta verjetno počivala. Da bo z njima še laže, vrzita v notranjost bombi in potem poberita, kar je vrednega. Vse to pa se mora zgoditi bliskovito. Počasnost in neodločnost je lahko za nas usodna... No, tako. Vama je razumljivo vse?«

Pritrdila sva. Nisva hotela pokazati, da naju vse skupaj precej skrbi, kajti to je bila za naju z Markovičem prva bojna naloga. Komaj sva čakala, da se bo vse to začelo, in vendar dušila tudi strah in skrb, ki nama ni dala miru. Verjetno je Miklavž to razumel, vendar naju ni hotel več begati. Potem je še rekel:

»Puške bomo pustili in skrili tu, ker bi nas samo ovirale!«

Storili smo tako in se dogovorili še za druge podrobnosti ter določili tudi kraj, kjer bi se sestali v primeru kakih nepredvidenih težav.

Končno je sonce zašlo in po dolinah se je jel spuščati prvi mrak. Moravče in Gabrovko je rahla meglica zakrila, tako da jih ni bilo videti več. Vse je izginjalo v temi, le zvonik svetokriške cerkve je bilo moč razločiti v okolici. Vsepovsod je vladala tišina, samo od Javorja sem je od časa do časa prihajal kak glas nemške pesmi, ki so jo prepevali brezskrbni obmejni stražarji.

Še vedno smo nepremično ležali na tistem robu in čakali, da se je čisto zmračilo. Komaj smo še razločili barako, ki je bila cilj našega napada. Zdaj je tema utopila vso pokrajino in slišali smo celo stražarja, ki je svoja kolega ogorovoril z »Gute Nacht«. Ta dva sta se v baraki veselo zakrohotala, potem pa je bilo daleč naokoli spet vse tiho. Zdaj je dal Miklavž znamenje za začetek. Previdno in neslišno se je začel pomikati po jarku, za njim — le za človeško dolžino — jaz, in toliko za menoj še Markovič. Nekam tesno mi je bilo pri srcu. Zdelo se mi je, da mi srce tako glasno razbija, da me bo komandir opozoril zaradi neopreznosti. Zato sem se pazil še bolj. Naprej smo se plazili kakor kače, zato je šlo počasi. Vendar pa smo se zanesljivo bližali našemu cilju.

Končno smo se ustavili tik ob baraki. Vsi trije smo v rokah držali samokrese, midva z Markovičem pa tudi bombe. Pri njih sva izvlekla varovalke in pripravila bombe za užig. Še vedno smo mirovali. Brez potrebe, pa vendar. Komandir je iskal svojega stražarja, a ga ni mogel takoj odkriti. Zdaj me je še bolj kot dotlej zaskrbelo, kako se bo steklo vse to. Ogovoriti pa Miklavža nisem hotel in tudi ne smel. S tem bi lahko vse pokvaril. Zato sem samo nestrpno strmел v komandirja, kajti od njega je bil odvisen nadaljnji potek. Naenkrat se je tik pred menoj dvignila njegova postava in

se naslednji trenutek pognala naprej! Takoj za tem sva zaslišala zastrt in hripav glas, nato sva z Markovičem že skočila k vhodu barake, vžgala bombi in ju skozi odprta vrata vrgla v notranjost. Vrgla sva se na tla in čakala, dokler ni dvakrat močno počilo. Eksplozija je bila huda in je napolnila vso okolico ter odjeknila prek tihih gozdov. Takoj nato sva skočila v barako. Nihče se nama ni upiral, a tudi videla nisva prav nič. Markovič se je spomnil, da je s tresočo se roko poskusil prižgati vžgalico, da bi vsaj videla, kaj je s stražarjema. Potem je s prižgano vžgalico iskal, kam bi jo vtaknil, da bi baraka zgorela... Opazila sva ležeča stražarja, Markovič pa je vtaknil vžgalico v šop nekakšne slame, ki se je takoj vnela. Med naglim širjenjem požara sva vojakoma vzela bluzi ter pobrala orožje in municijo, kar je bilo najbolj dragoceno. Priganjal naju je dim in plameni, zato ne vem, če sva pobrala vse. V baraki ni bilo več mogoče vzdržati.

Hiteli smo in komaj sem naprtal dragoceni tovor, že sem zaslišal Miklavža, ki je klical in glasno priganjal:

»Gremo, fanta!«

Naglo smo se umaknili tja, odkoder smo prišli. Na robu gozda smo poiskali še puške, nato se je komandir domislil še nečesa: proti Javorju smo izstrelili vsak po nekaj nabojev, da bi povzročili večjo zmedo! V Javorju so Nemci že začeli oživljati. To smo čutili po njihovem vpitju. Po teh glasovih smo lahko tudi ugotovili, da so se zapodili proti Pilu. Mi jih pa nismo čakali: vrnili smo se v naše taborišče na Petelinjek.

Tako se je končala moja prva ognjena akcija, ki je bila zelo spodbudna, saj smo pokončali tri okupatorjeve vojake in zaplenili tri puške, tri samokrese, nekaj bomb in municije, nahrbtnike in še nekaj kosov uniform. Bogat plen za tiste čase, še bogatejši pa zaradi povečane hrabrosti, ki je bila tedaj tako potrebna! Za naju z Markovičem je bilo to prvo vroče srečanje z Nemci.

Domačija

*Spomin na revolucionarja in pisatelja
Jožeta Kerenčiča*

»Jaz bi raje zate in za druge živel, pa tudi umreti se ne bojim.« Te zadnje skope, a vendar tako prisebne in človeško tople besede iz kratkega predsmrtnega pisma povedo o Kerenčiču vse: takó o njegovem življenju ali o njem kot človeku kot o njegovem hotenju in njegovem pisanju. Bil je težak, trd in neizprosni čas — življenje in delo nista poznala odtujitve, vse je bilo eno enovito.

Tako začenja svoje uvodne besede v knjigo *Domačija*, zbrano delo Jožeta Kerenčiča, pisatelj Ivan Potrč. In na kratko pojasnjuje Kerenčičevo življenjsko pot in njegovo usodo. Dne 27. decembra so Nemci med drugimi talci ustrelili v Mariboru tudi Jožeta Kerenčiča in njegovega brata Slavka. S tem je bila končana sorazmeroma kratka življenjska pot revolucionarja in pisatelja Jožeta Kerenčiča, ki je vse svoje življenje stal v vrsti naprednih sil na strani ljudstva in je svoje delo zanj plačal tudi z življenjem. Bil je doma v Jastrebcih na Kogu pri Ljutomeru, kjer se je rodil leta 1913. Dokončal je učiteljske v Mariboru in nato študiral na filozofski fakulteti v Ljubljani. Kerenčič, ki je bil sam doma iz krajev s podeželsko revščino, se je že kmalu pridružil naprednemu gibanju, ker je že tedaj in na učiteljsku občutil socialne krivice. Aktivno je deloval ves čas svojega študija in bil eden vodilnih mladih revolucionarjev v tem predelu slovenske zemlje. Prav njegova napredna usmerjenost in aktivno družbeno delovanje med ljudstvom pa sta bila tudi vzrok, da po diplomi ni mogel dobiti službe. Šele tik pred vojno je dobil službo na meščanski šoli v Gornji Radgoni. Vojna in okupacija sta kmalu pretrgali to delo, nista pa zavrli njegovega revolucionarnega delovanja. Jože Kerenčič je bil med organizatorji vstaje na svojem domačem področju. Deloval je do jeseni leta 1941, ko je bil izdan. Dne 17. novembra so ga aretirali in konec leta ustrelili. Dvanajst let po

smrti je bil za svoje revolucionarno delo odlikovan in razglašen za narodnega heroja.

Zdaj, petindvajset let po Kerenčičevi smrti, smo znova doživeli počastitev Kerenčičevega spomina, bolj preprosto sicer, pa bolj intimno. Pred seboj imamo ne preveč obsežno knjigo z naslovom *Domačija*. Izdala jo je mariborska založba Obzorja, uredil pa jo je in ji napisal uvod Kerenčičev prijatelj, pisatelj Ivan Potrč. Knjiga prinaša Kerenčičevo zbrano delo, literarno in publicistično, ki je bilo doslej raztreseno po revijah in težko dostopno. Kerenčič ni bil samo revolucionar, borec za pravice svojega ljudstva, temveč je bil tudi pisatelj, ki je v svojih leposlovnih delih zajemal motive iz domačega okolja, v svojih publicističnih sestavkih pa obdeloval gospodarske in socialne probleme Slovenskih goric, Prlekije in obrobni krajev. Zato pomeni *Domačija* oddolžitev spominu revolucionarja, predvsem pa predstavitev avtorja slovenski javnosti, predstavitev, ki bo otela pozabi Kerenčičevo pisateljsko in publicistično delovanje. Kot je napisala založba knjigi na pot, bodo Kerenčičevi prozni sestavki današnjemu človeku odprli pogled v avtorja kot človeka, nič manj nazorno pa tudi v okolje, iz katerega je izšel. Bralcu bodo jasnejši tudi vzroki, zakaj je bil Kerenčič vedno med najbolj napredno usmerjeno mladino, tisto, ki je imela pred seboj ne samo narodnostne pravice, temveč tudi hudo socialno stisko svojega preprostega ljudstva. In zakaj je tudi v svojih spisih analiziral zemljiške odnose v najbolj perečih predelih, hoteč se dokopati do resnice in hoteč pomagati ljudem pri njih prizadevanjih za boljše življenje.

Knjiga *Domačija* ima štiri dele. Za Potrčevim uvodom so objavljene najprej Kerenčičeve črtice in prozni sestavki, osem po številu. Slede študije in razprave o naši vasi in agrarnih vprašanjih. Nato so objavljene Kerenčičeve ocene knjig, potem pisma. Kerenčičeva literarna žetev je skromna, nekatera dela so tudi le fragmenti. Toda leposlovna dela organsko dopolnjujejo

razprave in publicistični sestavki, mor-da pri Kerenčiču še bolj kot pri drugih avtorjih. »Kerenčičevo delo, tako pisateljsko kakor študijsko ali znanstveno in ocenjevalno, je vselej podoba celovite osebnosti,« je zapisal Potrč v uvodni besedi h knjigi. »Biti pisatelj je pomenilo za Kerenčiča pisati prozo, a hkrati študirati družbene razmere, v katerih so živeli ljudje njegove proze. Biti učitelj ali profesor ali se pripravljati na vzgojiteljski poklic je enako terjalo tako od pisatelja kakor od znanstvenega ali vzgojiteljskega delavca politično zavzetost in delo, koder je šlo vselej za celovitost osebnosti — a ta je bila: delati med ljudstvom in z ljudstvom, dramiti zavest svojega ljudstva, biti se zanj in znati tudi umreti zanj, za te svoje ljudi in za socialistično revolucijo.«

Če si ogledamo Kerenčičevo prozo, novele in črtice in odlomek iz predvidenega daljšega teksta, ki ga je pisatelj nameraval objaviti, lahko zasledujemo pisateljev literarni razvoj. V celoti se že od njegovega prvega, v knjigi objavljenega dela, ki izvira še iz šolanja na učiteljsku, kažejo vse značilnosti Keren-

čičeve proze. Kerenčičeve črtice in novele so avtobiografsko, v začetku malce nostalgичno, romantično pobarvane in kažejo na eni strani slabe gospodarske razmere, na drugi strani pa težavnost življenja ljudi, ki doraščajo v tem težavnem okolju. Prav iz teh razmer se rode tudi konflikti, ki uničujoče groze ljudem.

Seveda Kerenčičeve novele in črtice niso kakšna velika dela, kažejo pa vso prizadetost njih avtorja in njegov odnos do snovi, ki bi v kasnejšem razvoju lahko dobila močnega umetniškega oblikovalca. Vsekakor pa Kerenčičevo prozo dopolnjujejo njegove razprave in študije o naši vasi in gospodarskih razmerah na njej. Te študije bodo še danes ne samo zanimive, temveč zaradi bogate snovi in dokumentacije tudi uporabne kot vir za proučevanje družbenih odnosov v tistih predelih, na katere se nanašajo.

Pisma dopolnjujejo Kerenčičevo podobno človeka in družbenega delavca ter zaokrožajo knjigo, ki pomeni bolj kot počastitev avtorjevega spomina sodobno predstavitev umetniškega ustvarjalca in revolucionarja. S. R.

Jules Roy: Bitka za Dien Bien Fu

To, kar se danes dogaja v Vietnamu, to je samo drugo dejanje dolgotrajne igre, ki traja že ves čas od konca druge svetovne vojne, in zaključno dogajanje borbe za kolonialno oblast, ki se je začela sredi preteklega stoletja. Takrat so Francozi začeli osvajati jugovzhodno Azijo in zavzeli leta 1859 Saigon, leta 1882 Hanoi, si pridobili protektorat nad Kambodžo, kasneje nad Amanom, anektirali Tonkin in končno leta 1887 ustanovili Francosko Indokino z generalnim guvernerjem na čelu. Seveda pa se je skoraj hkrati začel tudi boj proti tujim zavojevalcem, saj so morali Francozi že leta 1868 krvavo zadušiti prvi upor. Že med prvo svetovno vojno so morali Francozi popustiti vajeti in so obljubili široko avtonomijo, po drugi svetovni vojni, po kapitulaciji Japonske, ki je imela zaseden tudi Vietnam, pa so Vietnamcem obljubili tudi svobodo, čeprav še v okviru Francoske Unije. To je bilo marca 1946. Toda to je bilo le slepilo Francozov, saj se po vojni niso čutili

dovolj močne. Kasneje so Francozi svojo obljubo prelomili. Toda Vietminh, osvobodilno gibanje, ki so ga leta 1941 po japonski zasedbi ustanovili vietnamski revolucionarji pod vodstvom Komunistične partije, je bilo že dovolj močno. Že leta 1945 je osvobodilna vojska pod vodstvom Ho Ši Minha ustanovila začasno vlado in razglasila Vietnam za neodvisno republiko. Francozi so začeli postavljati pogoje, ki pa jih Demokratična republika Vietnam ni mogla sprejeti.

Tako se je začela vojna, dežela pa se je spremenila v eno samo veliko bojišče. Vojna se pravzaprav do danes še ni končala. Toda prvo dejanje je bilo končano z znanim porazom francoske vojske pri Dien Bien Fuju (leta 1954), kateremu je sledila mednarodna konferenca v Ženevi. Ta se je končala z delitvijo Vietnama na dva dela, ki ju deli 17. vzporednik. Vse to pa je imelo za posledico današnjo vojno v Vietnamu, vojno, ki utegne ogroziti svetovni mir. Od srede preteklega stoletja pa vse do danes pravzaprav v

*Janez Weiss-
Belač:
portret
dr. B. Magajne,
mavec*

Vietnamu ni bilo dolgotrajnega miru. Od takrat se vodi boj za kolonialno oblast in proti njej. Toda po drugi svetovni vojni, ko je osvobodilno gibanje doseglo vsestranski razmah in je vietnamsko ljudstvo tudi politično dozorelo, doživlja boj za svobodo uspeh za uspehom. Cilj je jasen.

Ce hočemo poznati in bolje razumeti sedanje dogajanje v Vietnamu, dogajanje, kateremu smo priče, je prav, da spoznamo tudi prvo dejanje dogajanj po zadnji vojni, dogajanj, ki so imela svoj konec pri Dien Bien Fujju. Odrasli se tega dobro spominjajo, čeprav so v množini kasnejših svetovnih dogodkov po-

drobnosti pozabili. Mladi rod pa za Dien Bien Fu ne ve, čeprav se je s porazom pri tem kraju končala francoska oblast v dotedanji francoski Indokini. Eni kot drugi bodo torej koristno in z zanimanjem prebirali knjigo, ki govori o koncu francoskega gospodstva v Vietnamu in omogoča razumevati ozadje in vzroke sedanje vietnamske tragedije. Z zanimanjem pa bodo knjigo prebirali tudi tisti, ki so doživeli našo osvobodilno borbo oziroma naše razmere med drugo svetovno vojno, in bodo lahko primerjali vietnamsko vojskovanje z našim, naše razmere z vietnamskimi. Ta knjiga pa je delo, ki ga je pod naslovom BITKA

ZA DIEN BIEN FU izdal založniški zavod Borec. Napisal jo je francoski novinar Jules Roy, v slovenščino pa presadil France Šuštaršič; ta je slovenskemu bralcu v lažje razumevanje napisal tudi kratak, a tehten uvod.

Avtor knjige Jules Roy se ni udeležil bojev v Vietnamu, pač pa je po vojni z vso resnostjo in temeljitostjo zbral gradivo o vietnamski vojni, zlasti o usodnem spopadu pri Dien Bien Fuju. Pred leti je zaradi preverjanja podatkov obiskal Vietnam in se razgovarjal z ljudmi, ki so v vojni neposredno sodelovali. Obiskal pa je tudi kraje, kjer je potekal usodni spopad. Tako je nastala obširna knjiga, ki ne opisuje samo dogodke okrog usodne bitke, temveč posega tudi nazaj. Predvsem pa poskuša razčleniti vzroke, ki so pripeljali do takšnega izida vojne v Vietnamu, izida, ki je pomenil za Francijo poraz, za vietnamsko ljudstvo pa zmago in uvod v nove preizkušnje. Pisatelj je zgodovinskemu delu dodal tudi svoje vtise iz kasnejšega obiska v Vietnamu in tako v petih obsežnih poglavjih povedal vse, kar je bilo treba odkrito povedati o Vietnamu, francoskem kolonialnem gospodstvu in usodnem spopadu.

Ne bi na široko pisali o tem, kaj vse prikazuje pisec knjige o Vietnamu in kako daleč nazaj, skoraj do prvih po-vojnih let seže v svoji pripovedi. Knjigo je pač treba prebrati. Lahko pa omenimo, da je središče knjige usodna bitka za Dien Bien Fu; sem so Francozi leta 1953 pripeljali veliko vojaštva, letal in najmodernejše opreme, da bi z osvobodilno vojsko dobojevali odločilen spopad. Prepričani so bili, da Vietnam nima ne težke artilerije ne letalstva in da bo zmaga s preprosto opremljenim sovražnikom lahka, zato so lagodno pričakovali usodni spopad. Toda armada, ki nima zaledja med ljudstvom, ki ne ve, zakaj se bori, ne more zmagati. Vojska pa, ki je prežeta z močno patriotsko in protikolonialno zavestjo in jo podpira večina ljudstva, pa lahko premaga na videz nepremagljive ovire, če je še tako preprosto in pomanjkljivo opremljena. In tako se je zgodilo tudi v Vietnamu, kjer je ljudska armada brez letal in tankov temeljito porazila elitne in do zob oborožene francoske čete. S tem je zadala smrtni udarec francoskemu kolonializmu v jugovzhodni Aziji. Vse to opisuje Jules Roy v svoji knjigi, ki je tako široka freska vojnih spopadov in dogod-

kov v ministrstvih, vojaških štabih ter kolonialnih rezidencah Francozov, pa tudi dogajanj na strani osvobodilne fronte vietnamskega ljudstva z vsemi kasnejšimi reminiscencami na usodni čas.

O knjigi francoskega novinarja bi lahko napisali vrsto pohval. Knjiga je lahko za zgled, kako je treba pisati dokumentarna dela, da so stvarna in zanimiva. Lahko je vzor našim avtorjem, ki menijo, da je samo privlačna snov že dovolj za taka in podobna dela. Tudi še tako stvarna in dokumentarna knjiga mora biti napisana tako, da bralca pritegne. Plastičnost pripovedi, zanimivost, stopnjevanje napetosti, prikazovanje francoskega in nasprotnikovega tabora, vse to so odlike, ki jih bo vsak bralec ugotovil in moral dati avtorju knjige vse priznanje. Res, Bitka za Dien Bien Fu je dokaz mojstrskega peresa avtorja in visokega nivoja francoske dokumentarne literature.

So pa pri tej knjigi stvari, ki jih še posebej ne smemo prezreti. Predvsem kritičnost. Jules Roy je Francoz, očitno pošten Francoz. In vendar se ne boji s kritično resnostjo zapisati ostrih besed na račun francoske politike in na račun francoskega vodilnega vojaškega kadra tistega časa. Pri tem ni niti najmanj žaljiv niti najmanj ponižujoč. Toda njegove stvarne, dokumentarno podprte ugotovitve in trde kritične besede učinkujejo bolj močno kot najhujše obtožbe. Pri tem pa je iz njegovega pisanja vendarle mogoče čutiti, kako na eni strani zastopa pravične interese Francije, hkrati pa tudi vietnamskemu ljudstvu priznava pravico do svobode in neodvisnosti. Prav ta objektivnost pa je poleg kritičnosti druga odlika njegovega pisanja. Posebno še, ker je objektivni do Francije kot do Vietnamu, kritičen do svojih ljudi kot do nekdanjih nasprotnikov. Še posebej moramo poudariti, da gre pisec pri tem do konca in razgalja vse, tako nezrelost in nesposobnost vrhovne francoske komande kot na primer nepietetni odnos domačinov do padlih francoskih vojakov. Vendar pa je omembe vredno, ko se naši pisci navadno ustavljajo na določeni točki v svoji kritičnosti in da o objektivnosti vedno ne moremo govoriti. Toda to že presega okvir poročila o knjigi, ki pripoveduje o dogodkih izpred desetih let, pa vendar močno pomembnih za današnji čas.

S. R.

Fran Roš: Slovenski izgnanci v Srbiji 1941–1945

Že kmalu po okupaciji naših dežel so Nemci na slovenskem Štajerskem izdali smernice, po katerih naj bi odstranili slovanske elemente, »od katerih je pričakovati, da bi se mogli glede na osebnost, njihov prejšnji položaj in politično delovanje upreti procesu germanizacije in organizirati nova slovanska žarišča nemirov«. S temi smernicami, ki predvidevajo izselitev vse slovenske inteligence, vseh, po letu 1914 priseljenih Slovencev, vseh prebivalcev obsavskega pasu, prebivalcev ob Sotli in vseh tistih, ki kažejo znake tuje krvi, so bila uveljavljena načela, ki jih je za preselitveno akcijo predvidel Himmler in sam predpisal 18. aprila leta 1941, ko je obiskal Maribor.

Sicer pa ni šlo za nič novega, saj so že daleč pred vojno mariborski in celjski kulturbundovci po podobnih smernicah pripravljali sezname zavednih Slovencev za tisti čas, ko bodo prevzeli oblast. V smislu teh načel so nato Nemci začeli izvajati teror nad slovenskim prebivalstvom po zasedeni Štajerski, Mežiški dolini, po Gorenjskem. Zaporji, kasarne in šole so bile kmalu polne poniževanih in oropanih Slovencev, ki se vsi še niso zavedali, kaj jih čaka. Sicer pa so o preselitvi Slovencev podrobneje razpravljali tudi Nemci z zavezniki. Dva dni pred začetkom množičnega izseljevanja so v Zagrebu na konferenci določili čas in obseg teh izselitvenih valov. Prva skupina s 5000 Slovenci, intelektualci in politično osumljenimi, naj bi odšla med 7. junijem in 5. julijem v Srbijo, pri tem naj bi katoliške duhovnike preselili na Hrvatsko. Drugi val bo 25.000 Slovencev, ki so po letu 1914 prišli na Štajersko, odplavil v Hrvaško, tretji pa bo obsegal okoli 65.000 slovenskih kmetov iz obmejnih krajev Spodnje Štajerske in okoli 80.000 kmetov iz južnih obmejnih krajev Gorenjske.

Od tod naj bi še prej izselili okoli 4000 slovenskih intelektualcev v Srbijo. Toda že kmalu po začetku izselitvene akcije se je vsa stvar zataknila. Ko pa je julija izbruhnila vstaja in je nastal oborožen upor ter odpor vsega slovenskega prebivalstva, so bile nadaljnje preselitvene akcije ustavljene. Načrti za poznejše akcije pa so bili odloženi. Namesto da bi bili po prvotnih, že pred vojno pripravljenih načrtih, izselili iz Štajerske okoli 260.000 Slovencev, iz Gorenjske pa okoli 100.000 ljudi, so Nemci

uspeli izseliti precej manj prebivalcev. Tako so iz Slovenske Štajerske, Koroške in Gorenjske izselili v prvem valu vsega skupaj 6720 ljudi, v drugem 10.200 ljudi, v tretjem, ki je zajel obsavski in obsotelski pas, pa 34.000 ljudi. Septembra so preselitvene akcije ustavili in jih predstavili na čas po zmagi. Partizanska aktivnost je preprečila nadaljnje akcije, čeprav so se izgoni nadaljevali v drugačni obliki. Toda množičnega preseljevanja je bilo septembra 1941 konec.

Kljub temu pa je izseljevanje prizadelo precej Slovencev, ki so morali čez noč s 50 kg prtljage v rokah in s 500 dinarji v žepu zapustiti svoje domove in oditi v tuje kraje. Razumljivo je, da so morali vsi, ki jih je zadelo nemško izseljevanje, prestati ne samo mnogo duševnega trpljenja in ponižanja, temveč tudi gorja, ki se je v kasnejših letih vojne zaradi razmer v Srbiji še stopnjevalo. Žene, otroci, možje, vsi so okusili sladkosti novega reda in po zaslugi nemških zavojevalcev prestali štiri trda leta, ki so se za vedno zapisala v duše prizadetih ljudi kot leta trpljenja.

O usodah Slovencev, izgnanih iz Štajerske in Gorenjske v Srbijo, smo sicer že precej brali. Nismo pa doslej imeli še knjige, ki bi sistematično prikazala usode slovenskih izgnancev v Srbiji. Vzel je zapolnil znani pisatelj in prosvetni delavec Fran Roš s svojo knjigo **SLOVENSKI IZGNANCI V SRBIJI 1941–1945**. To obširno dokumentarno knjigo, katere besedilo izpopolnjujejo tudi številne fotografije, je v opremi Uroša Vagaja izdala založba Obzorja v Mariboru. S to knjigo je bilo nedvomno opravljeno pomembno delo. Osvetljene so bile usode ljudi, ki jih je okupator po nemški zasedbi slovenskih krajev izgnal v Srbijo. Prikazano je bilo trpljenje teh ljudi med vojno. Počaščen je bil z njo tudi spomin padlih borcev, ki so se rekrutirali iz vrst slovenskih izseljencev. Roševa knjiga je vsekakor tudi izraz hvalečnosti Slovencev srbskemu ljudstvu, ki je v danih razmerah storilo vse, kar je moglo, da olajša bivanje izgnancem. Predvsem pa so bila s to knjigo zbrana številna pričevanja o doživetjih v vojnem času, tako da je bilo z njo zbrano in obelodanjeno dokumentarno gradivo, ki bo dragocen pripomoček za bodoče zgodovinarje. Morda je prav v izvirnosti in dokumentarni vrednosti gradiva največja vrednost te knjige.

Fran Roš je gradivo razdelil na več delov, deloma po tematiki, predvsem pa kronološko. Prvi del zajema čas neposredno po okupaciji in nosi naslov Zaporji in taborišča. Transporti in novi domovi je naslov drugega dela, v katerem prikazuje avtor z gradivom raznih avtorjev pot v izgnanstvo in prva doživetja v tujem okolju. Tretji del obravnava pod naslovom Krvava jesen 1941 dogodke ob koncu prvega leta okupacije v Srbiji. V samostojnem razdelku so zajeti dogodki naslednjih dveh let. Plodovi dozorevajo, to je naslov petega dela, kateremu sledi zadnji Svoboda. V okviru vsakega od navedenih delov knjige je snov razdeljena na poglavja s samostojnimi naslovi, v okviru katerih je avtor nanizal sorodno gradivo. To gradivo pa

predstavlja pričevanja posameznih izseljencev. Tako je pravzaprav celotna knjiga sestavljena iz samih pričevanj najrazličnejših ljudi, ki so vsak po svoje doživljali pot v pregnanstvo, zapore, streljanja in usodni čas medvojnih let do dokončne vrnitve v domovino poleti 1945. Ta pričevanja posameznih pregnancev je avtor razbil in razdelil po posameznih poglavjih in delih, ki jih je knjigi začrtal naprej in po tematiki. Seveda je tudi avtor sam prispeval poleg izčrpnega uvoda precej spominov na svoja doživetja in sam napisal nekaj poglavij. Napisal pa je tudi vezni tekst med posameznimi pričevanji, tako da je opravil obsežno delo. Največje delo pa je bilo seveda opravljeno z zbiranjem in obdelavo gradiva, ker je pač v neposred-

Milena Dolgan:
Portretna študija,
glina

nosti pričevanj posameznih prizadetih oseb in s tem v dokumentarnosti poglobitna vrednost vse knjige.

Seveda pogrešamo pri knjigi tehtnejše obdelave gradiva, zaključkov, povzetih iz gradiva in analiz. Toda to bi vsekakor že presegalo okvir knjige, katere poglobitna naloga je bila zbrati najrazličnejša pričevanja slovenskih izgnancev

o njihovi usodi v medvojnih letih. To svojo nalogo knjiga tudi izpolnjuje. Ne pomeni pa, da ne bi o slovenskih izseljencih smeli dobiti še kakenga drugega dela. Toda to je stvar prihodnjih zgodovinarjev in publicistov, ki bodo prav v Roševi spominski knjigi za svoje delo, za svoje preglede in sinteze, dobili dragoceno gradivo. S. R.

Dr. Metod Mikuž: Oris partizanske sanitete na Slovenskem

»Partizansko zdravstvo na Slovenskem štejem v vrsto ene najpomembnejših dejavnosti med narodnoosvobodilnim bojem,« je zapisal v uvodni besedi k svoji knjigi **ORIS PARTIZANSKE SANITETE NA SLOVENSKEM** profesor dr. Metod Mikuž. In vsi tisti, ki so imeli med vojno priliko spoznati slovensko partizansko zdravstvo, predvsem partizanske bolnišnice, ali pa se po vojni seznaniti z najrazličnejšim gradivom o njih, so to Mikuževo ugotovitev že večkrat potrdili s še zanosnejšimi besedami. Zadošča samo, da se spomnimo besed priznanja, ki so jih izrazili najrazličnejši ljudje ob obisku ohranjenih partizanskih bolnišnic. Sicer pa vemo, da so bile slovenske partizanske bolnišnice s svojo organizacijo, ustrojem, s svojo konspiracijo in metodami zdravstvene dejavnosti zgled za druge jugoslovanske partizane. Menda so vplivale tudi na saniteto ostalih osvobodilnih gibanj po svetu. Gotovo je bila slovenska partizanska saniteta nekaj posebnega v okupirani Evropi. Vsi tisti članki, sestavki, poročila, kronike, spominski zapisi o partizanskem zdravstvu, ki smo jih spoznali po vojni, so nas o tem prepričali.

Kljub temu pa doslej nismo imeli knjige, ki bi v zaokroženi obliki in kompleksno prikazala slovensko partizansko zdravstvo, njega razvoj, ustroj, probleme, težave in uspehe. Profesor dr. Metod Mikuž se je kot zgodovinar, ki se ukvarja z našim osvobodilnim bojem, lotil te sicer zanimive snovi, pa tudi težavnega problema. S knjigo, ki smo jo dobili kot Oris partizanske sanitete (izdal zavod Borec, opremil Ernest Krnaič), je Mikuž gotovo zapolnil veliko vrzel v zgodovini našega osvobodilnega boja. Čeprav je knjiga po avtorjevi oznaki le oris, bo

verjetno trajalo še precej časa, da bomo dobili popolnejše delo o partizanski saniteti. Gotovo bodo gradivo še dopolnjevali, razčistili nekatere stvari, vendar smemo trditi, da je Mikuž s to knjigo postavil več kot odličen temelj zgodovini partizanskega zdravstva in tako opravil veliko delo. Pri tem je seveda moral premagovati veliko težav. Delo gotovo tudi ni brez pomot. Toda avtorju moramo za njegovo delo vendarle dati polno priznanje. Seveda bodo tisti, ki bi želeli o partizanskem zdravstvu zanosnejših besed, nad knjigo morda malo razočarani. Morda bi zbornik sestavkov o partizanskih bolnišnicah in delu partizanskih zdravnikov in drugega sanitetnega osebja, napisan s spomini udeležencev, slikami in posvetili, poln hvaležnih izjav, s kronikami dogodkov, pomenil več za oživitvev spomina na partizanske zdravnike, bolnišnice in uspehe partizanske sanitete. Toda naloga zgodovinarjev in zgodovinskih del je drugačna. In ker je Mikuževa knjiga znanstveno delo, zgodovinski oris, je po naravi obdelave snovi seveda bistveno drugačna. Za širok krog ljudi morda manj zanimiva, a toliko tehtnejša.

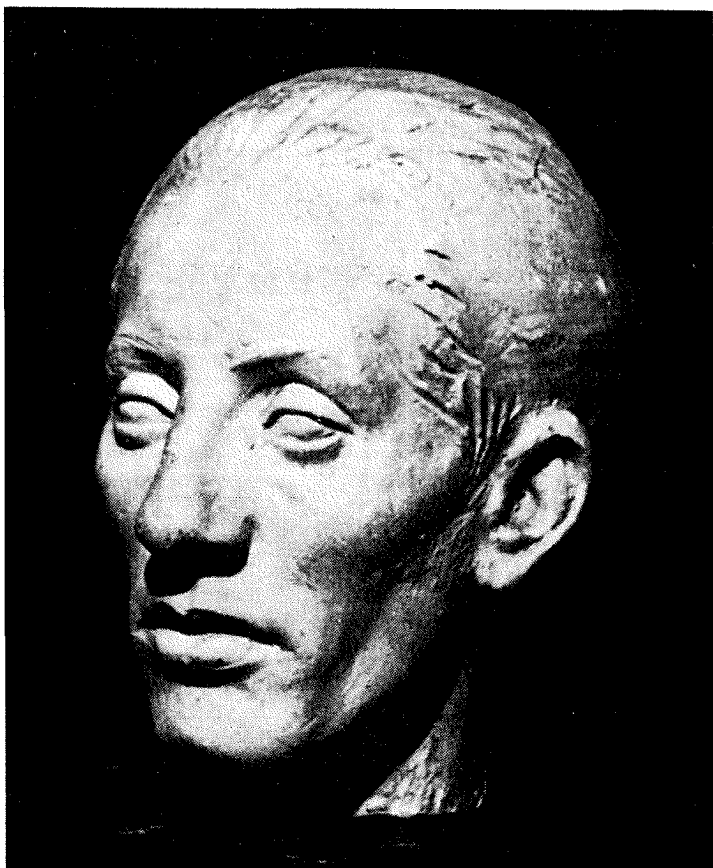
Mikuževa knjiga govori o vsem, kar je v zvezi s partizansko saniteto: o organizacijskem ustroju partizanske sanitete, o razvoju sanitetne službe v partizanskih enotah, o razvoju partizanskih bolnišnic, ekonomske službe, lekarništva, zobozdravstva in končno še o razvoju civilne partizanske sanitete. Vso obširno snov pa je avtor razdelil kronološko in obsega prvi del čas od okupacije do konca italijanske ofenzive v jeseni 1942, drugi del zajema čas od konca leta 1942 pa do konca nemške ofenzive v jeseni leta 1943, tretji del pa zadnje obdobje vojne.

V okviru teh posameznih delov pa je avtor knjige snov razdelil po posameznih pokrajinah, ker je bila zdravstvena služba različna glede na naravo okupatorjeve oblasti, njegovega nasilja in stopnje razvoja osvobodilnega boja. Tako zajema v prvem delu snov o partizanski saniteti v nekdanji Ljubljanski pokrajini največ prostora, medtem ko je sorazmeroma malo prostora posvečena vsem ostalim slovenskim predelom, Gorenjski, Štajerski in Primorski. Tudi v drugem obdobju je prvenstveno govor o razmerah v okviru Ljubljanske pokrajine, zlasti seveda na Dolenjskem. Toda v tem delu imata Primorska in Gorenjska že samostojni poglavji, prav tako pa tudi Kamniško področje in Štajerska skupaj. V zadnjem obdobju pa so že vse slovenske pokrajine enakomerno obravnavane. Glede na posebnost partizanske sanitete v posameznih pokrajinah in

predelih je pač obseg poglavij, ki obravnavajo eno ali drugo temo, različen. Vendar pa bo vsak bralec našel v knjigi kar najbolj dokumentarno gradivo o vsem, kar je bilo kakorkoli v zvezi s partizansko zdravstveno službo, tako glede ustroja, delovanja, osebja pa tudi dogajanj v bolnišnicah, usod posameznih zdravnikov, konspiracije, prehrane in še marsičesa drugega.

Mikužev oris partizanske sanitete v kar najširšem pomenu besede je torej stvaren, vsestranski prikaz partizanske zdravstvene službe. Vseskozi je dokumentiran, poln podatkov bo tako kot prvi sistematični prikaz partizanske sanitete dragocen vir za spoznavanje ene najpomembnejših dejavnosti med našim osvobodilnim bojem. Ta pomen pa odtehta tudi vse morebitne pomanjkljivosti, ki jih bo strokovna kritika ugotovila glede tega dela. S. R.

*Janez Weiss-
Belač:
Moški portret,
mavec*

Vojna je pretrgala njihovo ustvarjanje

Ob petindvajsetletnici smrti slikarja in grafika Hinka Smrekarja — najstarejšega izmed slikarjev-talcev, je bil v 8—9 številki objavljen izbor njegovih del. Moramo pa se še oddolžiti spominu na ostale žrtve, mlade, nadarjene, mnogo obetajoče talente, ki so darovali svoja nadvse dragocena življenja, ne da bi se mogli izpovedati in uresničiti vsaj del načrtov. Zato so marsikomu neznani.

Med likovnimi umetniki je bil prva žrtev okupatorja slikar in grafik FRANJO GOLOB, rojen 1913 v Prevaljah. Po treh letih dela v podobarsko-pozlatarski delavnici pri A. Zorattiju v Mariboru je odšel v Ljubljano, kjer je 1931—1932 obiskoval kiparski oddelek Srednje tehnične šole, nato 1932—1933 v Zagrebu umetnoobratno šolo ter 1933—1937 akademijo. 1938 se je vrnil. Izdal je zbirko 18 lesorezov »Njav čriez izaro« (ilustracije koroških narodnih pesmi). Leta 1939 je obiskoval restavratski tečaj na Dunaju ter se precej ukvarjal s to dejavnostjo. Vojna leta mu niso prizanesla. Nemci so ga okoli 27. avgusta 1941 aretirali v Černečah in odpeljali na Prevalje, od tam v Begunje, 3. septembra 1941 pa so ga ustrelili v skupini desetih talcev v Domžalah.

Ista usoda je slabo leto kasneje, tj. pred petindvajsetimi leti, doletela prijatelja in vrstnika, slikarja in grafika LOJZA ŠUŠMELJA. Bil je po poreklu iz Štajerske, čeprav rojen 1913 v Mulhousu v Alzaciji. Po učenju vrvarske obrti je 1929 s pomočjo dr. Zorca odšel v Ljubljano na kiparski oddelek Srednje tehnične šole. Od 1934 je obiskoval Akademijo za umetnost in umetno obrt v Zagrebu. 1938 se je vrnil v Selnico; leta 1940 je izdelal in izdal zbirko 30 linorezov »Kobanski motivi«. Med okupacijo so ga Nemci že jeseni 1941 prvič zaprli, a so ga izpustili, junija 1942 so ga drugič zaprli ter ga 23. junija 1942 med šestinpetdesetimi talci ustrelili v Celju.

Slikarja Goloba in Šušmelja je marsikaj družilo. Oba sta izhajala iz skromnih razmer, sprejela podobno izobrazbo ter s tem umetniške pobude, se po vrnitvi domov oprijela gesel »Slovenskega lika« in postala pripadnika tega, se vneto ukvarjala z ljudsko-prosvetnim delom. Razlika je bila v tem, da je bil Golob izrazit poet Koroške, navdihnile so ga lirične ljudske pesmi, medtem ko je bil Šušmelj realnejši upodabljalca življenja, predvsem kobanskega (zagovornik socialne tematike — vpliv »Zemlje«, povezan je bil tudi z organizatorji »Grude«). Njuno nekajletno delo je prekinila vojna, življenje pa okupatorjeve krogle. Še kot študenta sta skupno razstavljala v Celju (1937), kasneje v Rušah (1939), razstavi sta posvetila slovenski vasi; 1961 je mariborska umetnostna galerija pripravila razstavo njunih del. Šušmelj je še razstavljal v Selnici 1936, v Mariboru ob Kobanskem tednu 1940, oba pa sta sodelovala na razstavah mariborskih umetnikov, 1940 na razstavi v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani ter 1945 na spominski razstavi »Za svobodo padli umetniki« prav tam.

V bojih legendarne XIV. divizije na Graški gori pri Slovenj Gradcu je 21. februarja 1944 padel kipar JANEZ WEISS-BELAČ. Rojen je bil 1915 v Ljubljani, 1930 se je vpisal na keramični, nato kiparski oddelek Srednje tehnične šole, delal nekaj let pri kiparju Borisu Kalinu, akademijo v Zagrebu je dovršil 1938. Po akademiji je zaradi pomanjkanja opravljal obrtniško delo pri kamnoseku Kunovarju, vedno pa je še našel čas za umetniško izpoved. Med okupacijo se je kmalu vključil v ilegalno delo, junija 1943 pa odšel k partizanom. Med drugim je bil v XIV. diviziji, kjer je bil član Kajuhove kulturne skupine, sodeloval pri prireditvah te skupine, vodil tehniko propagandnega odseka, izdajal in ilustriral brigadne in divizijske liste (npr. Med tanki in zasedami, Glas svobode ipd.), obenem pa snoval načrte, kako bo kiparil v svobodi. Žal se mu želja ni izpolnila. Omahnil je, kakor ostala kulturnika te skupine — partizanski pesnik Karel Destovnik-Kajuh in glasbenik Cveto Marolt-Špik. Ohranjena dela pričajo o kiparskem talentu, ki bi se lahko uveljavil kot eden med najboljšimi pri nas. Največ je ostalo drobnih skic aktov v glini, manj del je v kamnu, razen seveda nagrobnikov po naročilu. Večje delo v bronu je spomenik slavistu Vatroslavu Jagiću v Varaždinu, s katerim se je 1937 predstavil javnosti. Njegova dela so bila razstavljena 1945 na razstavi »Za svobodo padli umetniki« v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani.

V zloglasnem nemškem koncentracijskem taborišču Flossenburg je za vedno ostal kipar FRANC KUHAR, rojen 1916 v Rankovcih pri Murski Soboti. Obiskoval je kiparski oddelek Srednje tehnične šole v Ljubljani. Nato je delal nekaj časa v Murski Soboti oziroma v Rankovcih. Med vojno 1941—1943 je bil na študijskem izpopolnjevanju v Budimpešti. Madžari so ga 17. oktobra 1944 drugič aretirali (prvič je bil zaprt v Szombathelyju od maja do avgusta 1944 s skupino tišinskih dijakov) ter ga po zaporu v Szombathelyju in Gsillagwarju pri Komarnu predali Nemcem, ti pa poslali v taborišče Flossenburg. Od tod je bil poslan na delo v zunanjo komando tega taborišča — Hersbruck. Zaradi telesne izčrpanosti se je vrnil v Flossenburg, kjer je zbolel za tifusom in v januarju 1945 umrl.

Kuhar je bil prvi prekmurski kipar, ki je na tem področju oral ledino. Izdelal je vrsto plastik iz prekmurskega življenja. V glavnem je delal v preprostejšem materialu, iz umetnega kamna pa je npr. monumentalna plastika Madona, namenjena za črenšovsko pokopališče. Prvič je sodeloval na razstavi 1939 v Murski Soboti, drugič 1940, 1942 s skupino mladih v Ljubljani, samostojno razstavo pa je priredil med vojno v Budimpešti. Njegova dela so bila tudi vključena v kolektivno razstavo slikarjev in kiparjev Pomurja 1960.

Življenje kiparke MILENE DOLGANOVE pa je terjala prometna nesreča tik po osvoboditvi junija 1945. Rojena je bila 1917 v Studenem pri Postojni, 1934 se je vpisala na kiparski oddelek Srednje tehnične šole v Ljubljani, 1936 na umetniško šolo v Beogradu ter 1937 na akademijo. Študij je prekinila vojna. 1941 se je vrnila, od julija 1941 je delovala v ilegali, junija 1944 je odšla na osvobojeno ozemlje Primorske, od tod septembra v grafični atelje Centralne tehnike KPS v Črmošnjice, kjer je delovala do osvoboditve. Najraje je delala v glini ter lesu, in to portrete ter figuralne motive. V partizanih ni opustila svojega dela. Med drugim je tam zmodelirala znanega Pionirčka, portrete Deklice, Mongola, bolničarke ter drugih partizanov in partizank, pomagala pokojnemu kiparju Lojzetu Lavriču pri izdelovanju lutk za partizansko lutkovno gledališče. Javnosti se je predstavila na razstavi mladih maja 1941 v Ljubljani. Prav tako so bila njena dela na vpogled na razstavi »Za svobodo padli umetniki« v Ljubljani 1945.

Tudi VINKU TURKU-VANJI (1920—1946) je vojna preprečila razvoj in mu pripomogla k prerani smrti. Obiskoval je kiparski oddelek Srednje tehnične šole v Ljubljani, obenem se je tri leta učil slikarstva pri Francetu Kralju. Že 1942 je odšel v partizane, kjer je med drugimi ilustriral partizanski tisk in portretiral borce. Prvič je razstavljal s skupino mladih 1942 v Ljubljani, sodeloval pa bi, in to celo z olji, na razstavi umetnikov-partizanov, ki naj bi bila otvorjena 27. IV. 1945 v Črnomlju, pa so jo podrli tik pred otvoritvijo zaradi zaključnih operacij za osvoboditev. Samostojno je razstavljal na Vrhnikih 1945.

Krivični bi bili, če se ne bi spomnili vsaj še nekaterih samoukov, in to: SREČKA POTNIKA (1920), ki se je po gimnaziji želel posvetiti slikarstvu. Padel je v akciji VOS 22. maja 1942. Ne moremo tudi mimo ŠIMEC PAVLA-PAJE, ilustratorja. Sprva je bil v propagandnem odseku Cankarjeve brigade, nato v tehniki glavnega štaba, kjer je zahajal k Nikolaju Pirnatu. Od 1944 bil vodja tehnik propagandnega odseka IV. operativne cone. Padel je v Savinjski dolini pri Lučki koči 11. februarja 1945 (npr. ilustracije brošure Janez Perovšek-Pelko: Pravljica o Osvobodilni fronti itd.). Internacija je terjala življenje BORISA WESTRA (1921), ki je umrl zaradi medicinskih poskusov junija 1944 v Dachauu.

Naj se še spomnimo vseh tistih umetnikov-partizanov, internirancev, vojnih ujetnikov, ki jih ni več med nami in k čemur je v večji ali manjši meri prispevala tudi vojna: Vita Globočnika (1920—1946), Nikolaja Pirnata (1903 do 1948), Lojzeta Lavriča (1914—1954), Ivana Čarga (1908—1958), Jakoba Savinška (1922—1961), Vlada Lamuta 1915—1962), Dušana Petriča (1916—1964), Slavka Pengova (1908—1966), Marija Preglja (1913—1967) in drugih. Ob vsem tem je odveč vsaka beseda o zavednosti naših umetnikov in o njihovem prispevku našemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Hvaležni smo jim in znamo ceniti njihove žrtve.

V. V.

NEW STATESMAN 8. IX. 1967. — Kot v našem tako tudi v tujem dnevnem tisku zadnje čase zasledimo nekaj aktualnih dogodkov, ki se vlečejo skoraj celo poletje: Aden, Izrael, Vietnam. Prav tako vztrajno se ponavljajo tudi na straneh te angleške revije, le da so malo bolj poglobljeni, večsihi opisani iz nekoliko drugačnega zornega kota. Bralca zato nehote pritegne članek z povsem drugačno vsebino in ki je že nekaj časa nismo zasledili v tujem tisku: Ameriška levica se ponovno rojeva.

Takole piše avtor Andrew Kopkin: V vsaki generaciji se skoraj vsaka politična manjšina prerodi že zato, da opozori na svoj obstoj. Ameriška levica se tako vsakokrat prerodi kot feniks.

Po I. svetovni vojni je razpadla na dve skupini: komuniste in socialiste. Čez dobrih dvajset let pozneje so jo pretresali krči spora Stalin - Trocki. Zadnjo večjo krizo je doživela leta 1948, ko so socialdemokrati in levi liberali stopili iz skrajno leve delavske stranke in se priključili somišljenikom hladne vojne.

Prve dni septembra pa je imela vsa ameriška levica po dolgih letih spet konferenco v Chicagu. Na ta shod so prišli prav vsi levo usmerjeni člani strank in se združili v že obstoječi Nacionalni konferenci za novo politiko (NCNP). Konferenca je trajala sedem dni, kresala so se mnenja, del nezadovoljnejšev, zlasti starejše generacije, je odstopil, drugi pa so složno uskladjili bodoče akcijske naloge.

KP ZDA je pred 20 leti, ko se je ojačala Progresivna stranka, zgubila praktično ves vpliv. Razpadla je na številne frakcije.

Konferenca v Chicagu pa je uspela uskladiti mnenja trockistov, maoistov, neodvisnih socialistov, nove levice, akademikov, borcev za mir, pacifistov in jznih liberalov. Večje in pomembnejše skupine so si prizadevale, da bi prišle v vodstvo, manjše pa so stale ob strani. Ena izmed najštevilnejših je bila »črna sila«. In prav na tej konferenci sta se prvič v zgodovini soočili črna sila in beli aktivisti, kajti v ZDA že nekaj časa ne obstaja samo bela levica, pač pa tudi črna — radikalno gibanje, ki ga vodijo črnici. Belci sicer nikoli niso spustili vodstva levice iz rok, katerega so priznavali tudi črnici.

NCNP se je oblikovala pred dvema letoma iz skupine skrajno radikalno usmerjenih intelektualcev, da bi se lahko primerno vključili združeni v predvolilni boj in nasprotovali johnsonizmu. Te njihove prve akcije niso bile nevarne, nihče jim ni pripisoval večjega pomena, ker niso dale slutiti, v kaj se bo razvila njihova politična aktivnost. V predvolilnem boju je NCNP brez posebnih prigovorov podprla kandidate, ki so se borili za mir, proti vojni v Vietnamu, Zadostovalo jim je, če so bili proti vojni nasploh. Nekateri pripadniki nove stranke so govorili proti imperializmu in rasizmu, to pa je bilo tudi vse. Noben izmed kandidatov, ki ga je podpirala NCNP, nikoli ni zmagal, razen nekaj demokratov — na najnižjih uradniških mestih. Zato so se mnogi spraševali, če bo NCNP sploh kdaj pridobila toliko ugleda, da jo bo kdo resno jemal.

Ob novih akcijah po volitvah je pridobivala nekaj več članstva. In kaj kmalu nova stranka ni več mogla skrivati vseh svojih nagnjenj proti vladnim ukrepom in pričela je z vso silo podpirati nekatere politične akcije, ki so kaj kmalu dale slutiti, da ima svoj program, ki bi ga verjetno lahko privzele tudi druge levičarske sile v deželi. Največ pa je nova stranka pridobila, ko je pričela z vso silo boj za raso enakopravnost in neomajno podprla akcije črncev proti rasnemu razlikovanju. Tako je zbudila pozornost številnih črnskih političnih voditeljev, da so se pridružili novi stranki. Belci so bili sicer še vedno vodje gibanja, hkrati pa so finančno in duhovno podpirali črnski del stranke v boju za njihove pravice.

Tako so si beli voditelji NCNP in drugih levih frakcij zamišljali tudi posvetovanje v Chicagu. Črnici naj bi ratificirali program, ki bi ga predložili beli politiki — vodje stranke. Toda črnici so bili to pot drugačnega mnenja. »Mi vas bomo osvobodili, če to želite ali ne!« je v začetku konference vzkliknil črni sekretar SNCC — James Forman. Toda mnogi belci se za ta vzklik niso dosti menili. Ko pa je vodja črnske delegacije na prvem delu zasedanja odločno zahteval od bele večine enakopravno predstavništvo Črncev v vodstvu stranke »kot črncev«, je takoj nastala splošna zmeda. Mnogi voditelji NCNP so

takoj zapustili dvorano in javno oznanjali: »Levica je mrtva!«

V nekem pogledu so imeli prav. Njihova levica — levica v starem pomenu besede, s starimi nazori, ki bi jo sestavljala večina belih intelektualcev in političnih reformatorjev — ima zelo malo možnosti za razvoj v sedanjem času v Ameriki, da se obdrži kot politična sila. Tisti pa, ki so ostali, so osvojili vse zahteve Črncev, vključno z obljubo, da bodo ustanovili »Komite, ki bo civiliziral belo Ameriko«. Najvažnejše od vsega pa je to, da so si Črnci priborili prvič v zgodovini »bele Amerike« polovico mest v vodstvu stranke, saj to pomeni, da bodo v bodoče lahko uspešno pomagali voditi gibanje NCNP. Ko so Črnci dobili zagotovila za vse svoje zahteve, so zmagoslavno odkorakali v dvorano: to so na njihovo zahtevo razdelili z vrvo na polovico — poseben oddelek za črnce. Ko se je nekemu belcu utrgal vzdih: »Segregacija!« so mu črnici odgovorili: »Še malo ne, če smo sami tako odločili!«

Kaj hitro je bilo čutiti, da je bila za belce to dobra lekcija in so se tokrat naučili nečesa o demokraciji, kar prej očitno niso razumeli. Nazor »en mož, en glas« je lep, kadar mu ustroj daje svoj pomen. Toda če dobi politično gibanje podporo in se v vodstvu izravna z drugo silo, kot je bilo tokrat v NCNP, ne s številom glasov s ceste ali s konstituiranjem, lahko postane demokracija res samo čisti postopek. Črnici so to ugotovili že na začetku chicške konference, belci pa, žal, malo kasneje.

Ko so črnški delegati prevzeli svojo vlogo na konferenci, so se zavzeli za stališča, ki jim jih je zgodovina že dolgo kratila — vključili so se kot resnični politiki v organizacijo, toda le v polovici stranke.

Drugo polovico sestavljajo beli organizatorji, mladi radikali nove leve in maloštevilni starejši člani bivših frakcij, ki so se jim na konferenci prostovoljno pridružili.

V akcijski program so vključili boj proti revščini, proti novačenju, predvsem pa proti vojni. Ravnoopravno se žele vključiti tudi v prihodnjo predvolilno kampanjo. Osvojili so predlog, naj bi se razdelili v dve skupini v svojih bodočih akcijah: ena, ki bo nadaljevala in organizirala drugo delo, druga pa naj bi se vključila v občasne akcije. Črnici in belci imajo enako število kandidatov v vodstvu. Vsi bodo v prihodnje imeli polne roke dela, če bodo hoteli vsaj delno uresničiti načrte, ki so si jih na konferenci zadali.

Nekateri ameriški časopisi in RTV omrežje je konferenco imenovalo rasistično moro. Tistih nekaj belcev, ki se z zahtevami črncev ni strinjalo v programu ozi-

roma zahtevah in zapustilo dvorano, je na glas preklinjalo rasizem, pa vendar v programu obeh skupin, tako bele kot črne ne moremo zaslediti takih hotenj.

Če že iščejo rasistično moro, potem jo bodo lažje našli kje drugje v Ameriki, kot med člani NCNP in njihovem programu. Prvič po dolgih desetletjih je levica v ZDA resno doumlela poziv, naj prične delati tam, kjer so široke ljudske množice. Konferenca se je končala z geslom, ki je prevečalo vse navzoče: »Ne žalujmo za Ameriko! Organizirajmo se in strnimo se za resno delo!«

DÉMOCRATIE NOUVELLE 9. X. 1967. —

Kot navadno ta obširni mesečnik tudi to pot obravnava le nekaj problemov, ki pa so zelo obširni in vredni vse pozornosti. Prikazuje vsestranski razvoj, ki ga je napravila po vojni ČSR. Mohamed Ennafaa podaja gospodarski in politični razvoj ter njegove perspektive v Tuniziji, za konec pa kot običajno okrogla miza ostalih sodelavcev razčlenjuje osnovne prehrabne potrebe v svetu.

Ker je razprava o tunizijskih bodočih nalogah razvoja zelo značilna, vsaj v nekaterih pogledih, za precej nerazvitih držav v svetu, bi jo v skrajšani obliki radi posredovali:

Izkušnje v gospodarskem razvoju Tunizije v zadnjih letih kažejo neka nasprotja, počasi se porajajoča mnenja o bodoči poti razvoja in močno željo o popolni gospodarski osamosvojitvi.

Tako kot večina na novo osamosvojenih držav je tudi Tunizija pod nenehnim navzkrižnim ognjem kapitalistične proizvodnje od zunaj.

Doma pa je izpostavljena nasprotjem med razredi, ki so se osnovali in zakoreninili že za kolonializma, in so postala pereča, ko se je postavljalo vprašanje nadaljnjega razvoja dežele, se pravi: ali za nacionalnodemokratsko ali povsem kapitalistično.

Ekonomski razvoj je s tem doživljal in še doživlja poraze, kajti tako ekonomska kot socialna struktura je še vedno stara, politika planiranja pa se v bistvu ni spremenila. Na eni strani so državna lastnina in njene želje po razširitvi, na drugi pa stari in novi imetniki, ki si žele urno napredovati po kapitalističnem sistemu. Prav ista podoba je v kmetijstvu, kjer na novo ustanovljene zadruge prihajajo v težaven položaj zaradi sovražnosti številnih veleposestnikov, ki bi si za vsako ceno ne gledale na sredstva radi priborili vso zemljo. Ves ta boj se pa kaže, žal, na vsem na-

predku dežele. Na račun bogatitve peščice posameznikov, ki jim ni veliko mar celoten razvoj dežele, se mora delavstvo zadovoljiti z nizkimi osebnimi dohodki, ki včasih ne zadostujejo niti za najnujnejše.

Poleg tega pa obstaja še drug, privilegiran sloj, ki prejema znatno večje plače in se seveda zato njegovo življenje zelo razlikuje od delavskega.

Toda ta trenutek kaže, da proti temu ni zdravila. Kajti najprej bi bili potrebni odločni politični, ekonomski in družbeni ukrepi, seveda brez kontradikcij in popuščanja, pač pa bi morali iti po začrtani poti in z namenom, da izboljšajo razvoj dežele na vseh področjih.

Ekonomska in družbena preobrazba

Če hoče imeti Tunizija solidno podlago za ekonomski in družbeni razvoj, mora sedanje stanje popolnoma predrugačiti. Te preosnove pa so najnujnejše v agrarni strukturi in terciarnih dejavnostih.

Splošna reforma v kmetijstvu bi prav gotovo prinesla celoten napredek deželi. Še prej pa je treba organizirati ogromno število nezaposlenih in napol zaposlenih kmetov. To bi prineslo tudi hitrejši napredek industriji, saj se že vsa leta spoprijema s temi problemi. Vlada je sicer uresničila nekaj pozitivnih ukrepov, vendar pa so ti bolj postranske narave; organizirala je na primer zvezo izdelovalcev in nekaj podobnih, v sam srž nerešenih zadev pa ni posegala, saj bi morala mobilizirati kmečke množice in v osnovi preobraziti družbeno strukturo.

Danes zemlja pripada predvsem tujcem, domačim veleposesnikom ali pa srednjim kmetom. Veliki posestniki se z odlokom ne smejo širiti, srednji pa seveda izkoriščajo vse možnosti, da bi zlezli v vrh. Poleg tega pa obstaja armada prebivalstva brez zemlje ali pa tistih, ki životarijo na borihih kosih svoje ohišnice. Nekateri sodelujejo v zadrugah, drugi pa delajo kot sezonski na veleposestvih. Stanje, kot je trenutno v tunizijskem kmetijstvu, pa daje večjo veljavo veleposesniški proizvodnji, ker trgu nudijo več in boljše. Kajti kakovost in količina na združnih posestvih nista taki, kot bi bilo pričakovati, boj veleposesnikov pa je brezobziren.

Zato je nujno, da bi čimprej izvedli dokončno agrarno reformo, posvetili vso skrb države razvoju kvalitetnega združništva, v katerega bi se lahko vključili vsi nezaposleni kmečki delavci, hkrati pa bi lahko našli možnosti za kooperacijo tudi s srednjim kmetom.

Prav tako pereče je vprašanje bančništva, zavarovalnic in zunanje trgovine.

Se vedno je večina teh ustanov v privatnih rokah in seveda vsa možnost neomejenega delovanja. Vlada je napisala nekaj predpisov, ki pa jih na teh področjih dejavnosti dosledno ne izvajajo. Nihče ne izkaže državi svojega dobička in ne plačuje od njega predpisane kvote. Prav isto je v trgovini, saj si jo deli le nekaj finančnikov. Žal, vlada ne ukrepa strožje, saj v nekaterih primerih še celo podpira njihovo neomajno dejavnost. Vse te pomanjkljivosti pa občutijo le najrevnejši sloji, tako se jim življenjska raven ne more in ne more zvišati.

V industriji pa je stanje drugačno. Tu se vlada trdno ravna po načrtih za industrializacijo dežele. To, žal, ni socialistično usmerjanje, pač pa je oblika »nekapitalističnega« razvoja, ki se nenehno bori na dveh pozicijah. Na eni skuša doseči popolno neodvisnost od zunanjega vmešavanja, na drugi pa izboljšati kvaliteto in kvantiteto proizvodnje.

Trenutna prizadevanja vlade, ki naj bi veljala predvsem bodočemu razvoju dežele, so tako skoncentrirana na treh področjih, saj skuša:

- v državni industriji doseči popolno neodvisnost od tujega kapitala in vmešavanja domačega velekapitala;

- v kmetijstvu podpreti združni razvoj, ki bi se skoncentriral le na najbolj donosne kulture, hkrati pa podpirati zasebne pridelovalce;

- V trgovini podpirati domači kapital in ga usmerjati v celoten gospodarski razvoj dežele.

Vse to pa je seveda odvisno od tega, kakšno vlogo bodo odigrale progresivne sile v deželi, kakšen bo razvoj gospodarskih vej v državnem sektorju, in odločitev vlade, v katero smer bo krenila v prihodnje.

Demokracija, ki trenutno vlada in demokratične svoboščine

Ob pomanjkanju radikalnih vladnih ukrepov, ki bi onemogočili veleposesnike in druge domače in tuje finančnike ter popuščanje političnim reakcionarjem, so vsi ti postali zelo vplivno središče domače buržoazije; ta daje delno celotni deželi njen sedanji pečat, čeprav so poskusi, da bi se srednji sloj reformiral, zelo močni.

V zadnjih nekaj letih se vedno bolj krepi delavski razred, mladi intelektualci in napredne sile dobivajo vedno večjo veljavo, zato je verjetno, da bodo silnice bodočega razvoja usmerjene v povsem drugo stran. Obstaja velika verjetnost, da bi se združili vsi ti pozitivni elementi, ki že zdaj igrajo nemajhnno vlogo, v enotno gibanje, to pa bi se borilo na vseh področjih za napredne reforme.

RINASCITA 15. IX. 1967. — Kot vedno, tudi to pot ta resni italijanski, levo usmerjeni tednik prinaša zelo zanimive članke. Poleg domače, italijanske ekonomske in sindikalne problematike zelo resno razčlenjuje krizo ZDA, ki jo je povzročila razširjena vojna v Vietnamu, Rossana Rossanda je obiskala Kubo in Čile ter trdi, da je situacija v deželah Južne Amerike eksplozivna, nenavaden napredek japonskega gospodarstva, pa še kopico zanimivosti iz mednarodnega kulturnega področja.

Ker se pri nas vrste poročila o sestanku NATO v Turčiji, bi vam radi posredovali zelo dobro analizo Alda D'Alessia o delovanju organizacije NATO nekoč in danes.

Poskusi, da bi obnovili organizacijo Atlantskega pakta, so potekali zadnje tedne zelo intenzivno in niso mogli skriti stvarne globine krize, ki je nastala v tej vojaški organizaciji. Prav je, da opozorimo poleg vzrokov politične krize, ki imajo predvsem politično naravo, tudi na njene povsem vojaške namene, ki jih gojijo že od ustanovitve. In to ne samo zato, ker ima Atlantski pakt kot vojaška organizacija tudi vojaško povezavo med članicami, pač pa, ker je v svojih izvajanjih šla tako daleč od prvotno zamišljene enakopravnosti vseh članic in so se ji zaradi novo nastalih mednarodnih razmer zamajale strateške predpostavke.

Ena izmed njenih strateških točk je bila priprava na tako imenovano »neposredno masovno atomsko obrambo«. Kaj kmalu ko je organizacija začutila trdna tla pod nogami, se je pričela navduševati za prekinitev sovražnosti proti fašizmu in nacizmu, se ogrevala za hladno vojno in teoretično prevzemanje preračunanega rizika s ciljem, da se postopoma likvidirajo socialistične vlade vzhodne Evrope, da se SZ zapreji z atomskim orožjem, češ da se mora vzpostaviti ravnotežje proti superiornim konvencionalnim silam.

ZDA so takrat imele monopolen položaj v atomski oborožitvi, zato so si lahko privoščile take vrste zastraševanje, vendar pa ni pomenilo pretnjo samo socialističnim državam, pač pa tudi ameriškim zaveznikom.

Amerika se je obvezala pokriti Evropo s svojim jedrskim orožjem in obljubila plačati neko povsem hipotetično ceno, ki pa je v nobenem primeru ne bi sama pokrila. V isti sapi pa so zahodnoevropskim državam diktirali tako težke pogoje podrejenosti in inferiornosti, v katerih so še danes vse članice NATO. Prepričljiv dokaz za to je še danes organizacija vojaškega poveljstva, v katerem se kaže vsa superiornost ZDA. Vojaško poveljstvo ima stalno skupino (najvišji izvršni organ, kateremu

je poverjeno visoko strateško poveljstvo) s sedežem v Washingtonu. V to skupino imenujejo le Američane in Angleže. Deli pa se v tri conska poveljstva: la Manche, Atlantski ocean in zavezniška vojska v Evropi (SHAPE). Tudi poveljstvo zadnje kot prvih dveh je poverjeno amerškemu generalu. Poleg tega pa obstajajo še odvisna poveljstva, ki jih je v Evropi pet: severna Evropa, osrednja Evropa, južna Evropa, Sredozemlje in zračna obramba Velike Britanije. Ob tem pa ne smemo pozabiti razširitve vseh vojaških baz v vseh deželah članicah pod direktno kontrolo NATO — ameriškim poveljstvom, po sistemu infrastruktur, tj. dolžnostnega obveščanja o vojnih programih vsake dežele.

Da bi dobili boljšo predstavbo, čeprav še vedno le površno, o globini in širini te vojaške integracije, naj navedem nekaj števil, ki jih je zbral general Luzzi na univerzi v Paviji; ta navajajo samo pripomočke, ki jih ima na razpolago NATO poveljstvo: 220 letališč, 44.000 PTT in teleprinterskih linij, 8500 km naftovodov, 2 milijona kub. metrov rezervoarjev za pogonsko gorivo, dalje radarji, skladišča specialne municije, raketno orožje in drugo.

Že v začetku so zelo temeljito izdelali načrt standardizacije oboroževanja, prav kot podpori znanstveno-tehničnim raziskavam na določenih področjih s sedeži na Nizozemskem, Italiji in Franciji. Če pa si hočemo ustvariti celotno sliko oborožitve NATO sil v Evropi, ne smemo izpustiti še treh podmornic tipa Polaris in skupine letal za strateško bombardiranje. Vse to so Američani pridružili svojem šestemu ladjevju, ki je stalno zasidrano v Sredozemlju. Pred kratkim pa so organizirali še mobilne sile SHAPE po posameznih državah članicah, ki so pripravljene vsak trenutek za manjše vojaške intervencije, predvsem v južnem področju NATO. V teh silah sodeluje tudi Italija z enoto alincev.

Po vsem tem lahko ugotovimo, da se je v petnajstih letih organizirala združena vojaška sila, katere organizacija temelji na globoki neenakosti, ki je v mnogih državah sprožila vprašanje demokracije in suverenosti. Ta protislovja pa so se zaostрила in postala nepremakljiv kamen spotike prav tedaj, ko so nastale spremembe, ne samo na političnem, pač pa tudi na strateškem področju — propadel jim je namreč edini adut — atomska obramba. SZ se je namreč oborožila z atomskim orožjem in v izredno kratkem času izdelala medkontinentalne balistične izstrelke, podmornice na atomski pogon z atomskim orožjem, s prav takšnim, kot ga ima ameriški Polaris, s tem pa seveda NATO sile oziroma ZDA niso računale. Zato so morali povsem revidirati prvotno postavljeni obrambni na-

črt, kasneje ga pa celo zavreči kot neustreznega.

Preostalo jim ni nič drugega, kot da izdelajo nov strateški načrt, ki bi ustrezal novo nastali situaciji. Tako se je v ameriških generalskih krogih porodil nov načrt za NATO — »elastičen odgovor«, ki teoretsko izključuje uporabo jedrskega orožja, pač pa zagovarja uporabo vojaških sredstev za intervencijo, in sicer naj bi v prvi stopnji uporabili samo klasično orožje, pozneje taktično jedrsko s klasičnim in šele v končni stopnji vse razpoložljivo.

Ta odklon pa je potegnil v središče pozornosti še drugo bistveno nasprotje v NATO. Znano je, da se ZDA samo v eni točki, in to najodločilnejši, niso natančno držale integracijskih načel; v svojih rokah so za vedno obdržale jedrsko orožje. Države članice NATO pa so vedno bolj poudarjale potrebo po svojem jedrskem orožju, ker so zagovarjale neposredno uporabo atomskega orožja. Ko so ZDA za NATO sprejele novi načrt »elastičnega odgovora«, se je seveda ta njihova želja spet odmaknila, kajti v novi situaciji ni bilo govora, da bi Američani komurkoli predali v roko svoje jedrsko orožje ali pa omogočili izdelavo lastnega.

Našteli smo samo nekaj neizpodbitnih dejstev, ki so morala pripeljati NATO v sedanjo krizo. Seveda pa obstaja še nevarnost, da se zavezniki kaj lahko zapletejo v vojno, ki pa je nekateri izmed članov nikakor ne bi želeli.

Vse to so bili vzroki, da je Francija bučno stopila iz NATO. Zaradi tega pa je prišla celotna organizacija v resno krizo. Povsem naravno je, da so se sprožila naj-

bolj dramatično vprašanja in zahteve o prisotnosti Italije v NATO. Francoski izstop je tako prinesel kvalitetne premike, ki jih pa, žal, italijanska vlada povsem trmasto ignorira in zavrača.

S francosko odločitvijo je bil v jedro zadet princip integracije, vojaška organizacija NATO razklana na dvoje, pri tem pa je izgubila kontinuiteto. Italijanska vlada se je v dani situaciji pokazala zelo nespametno, ko je brez premisleka in vednosti parlamenta sprejela vojaške odločitve, pri tem ljudstvo očitno ni soglašalo. Predložila in sprejela je reorganizacijo vojaškega poveljstva in s tem naprtila deželi nove finančne obveznosti. Hkrati je izpostavila Italijo, ki se je v vojni na Bližnjem vzhodu pokazala kot teritorij z izredno ugodnim vojaškim položajem in naj bi izpolnila praznino, ko je Francija stopila iz Atlantskega pakta.

Toda vprašajmo se, kdo se je za to odločil? Pazljivo je treba preštudirati vlogo, ki jo danes igrajo v italijanski politiki določene vojaške sile, neposredno povezane z NATO. Superiornost ZDA, njihova trajna agresivna politika, ideologija, ki tiči v jedru vojaške integracije, naloge, prav tako povsem notranje narave, v katere se vmešuje, vse to nas sili, da dobro premislimo o akciji, ki so jo razvile vojaške skupinice, te pa podpirajo znane reakcionarne grupacije. Mar moramo resno zaključiti, da ima prav general Liuzzi, znani pristaš NATO? Ta je namreč izjavil: »Oficirji se prav neverjetno hitro vse od komandanta dalje čutijo v prvi vrsti bolj oficirji NATO v službi NATO, kot pa oficirji domovine!«

M. M.

LEPOSLOVJE

BÓKAY, János: Bohemi in metulj. Roman. Prevedel: Jože Zupančič. Opremila: Nadja Furlan. Biografija. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 565 + (II) str.

BROMFIELD, Louis: Gospa Parkingtonova. Prevedla: Zdenka Jermanova. Svetovni roman. Urednik: Lojze Krakar. Oprema: Savo Sovre. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. 320 str.

ČEHOV, Anton Pavlovič: Novele. Izbrala in uredila Darja Kramberger. Prevedla Janko Moder in Josip Vidmar. Knjižnica Kondor 95. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1967. 190 + (II) str. + 4 str. sl.

ČUJKOV, Vasilij Ivanovič: Konec tretjega rajha. Prevedel: Jože Zupančič. Opremila: Nadja Furlan. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 224 + (III) str.

DREISER, Theodore: Sestra Carrie. Prevedla Mira Mihelič. Opremila akad. slikarka Lidija Osterc. Pomurska založba. Murska Sobota 1967. 427 + (I) str.

FRISON-ROCHE, Roger: Sestanek v Essendilenu. Roman. Prevedel: Franc Vogel. Urednik: Bronislav Fajon. Svet v knjigi 40. Založba Obzorja. Maribor 1967. 247 + (I) str.

JURČIČ, Josip: Zbrano delo. 5. knj. 2. izd. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 388 str. Vsebina: Doktor Zober. — Lipe. — Pipa tobaka. — Moč in pravica. — Županovanje v Globokem dolu. — V Vojni krajini. — Telečja pečenka. — Ivan Erazem Tattenbach. — Bela ruta, bel denar. — Na kolpskem ustju.

LUBARDA, Vojislav: Znamenje Sutjeske. Urednik: Milica Borič. Naslovnu stranu izradio: Željko Marjanović. Svetlost. Sarajevo 1967. 262 + (V) str. s fotografijami avtorjev.

MIHELIČ, Mira: Igra v vetru. Roman. Opremila: akad. slikarka Lidija Osterc. Pomurska založba. Murska Sobota 1967. 231 + (I) str.

MORDAL, Jacques: 25 stoljeća borbi na moru. Stvarnost. Zagreb 1967. 447 + (I) str.

RADULOVIČ, Mato: Krog se je sklenil na tromeji. Likvidacija zadnjih četniških tolup v Jugoslaviji. Prevedla: Nada Carevska. Opremil: Tone Lazar. Zavod Borec. V Ljubljani 1967. 247 + (IV) str.

ROBLES, Emmanuel: Vezuv. Roman. Prevedel Miroslav Ravbar. Ljudska knjiga 89—90. Prešernova družba. V Ljubljani 1967. 199 + (I) str.

ROGELJ, Janko N.: Skrivnostni klic. Izbral in uredil Jože Šmit. Opremila Nadja Furlan. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 108 + (IV) str.

TROYAT, Henri: Tolstojevo življenje. 2 knjigi. Prevedel: Stane Ivanc. Opremil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 1. knj.: 386 + (II) str; 2. knj. 462 + (II) str.

V OGNJU preminuli. Dnevnik iz geta. Predgovor Arnolda Zweiga. Prevedel: Branko Hofman. Opremil: Vladimir Lakovič. Založba Borec. V Ljubljani 1967. 254 + (II) str.

VILALLONGA, José - Louis: Polnokrvni človek. Boli me španija. Prevedel: Silvester Škerl. Ljudska knjiga 91. Prešernova družba. V Ljubljani 1967. 127 + (I) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

BROZ, Josip-Tito: Govori i članci. 4. XII. 1962.—27. XII. 1963. 18. knj. Naprijed. Zagreb 1966. 527 + (II) str. + 1 sl.

BROZ, Josip-Tito: Govori i članci. 1. I. 1964.—24. XII. 1964. 19. knj. Naprijed. Zagreb 1967. 531 + (II) str. + 1 sl.

ČIČERIN G. V.: Članci i govori o pitanjima međunarodne politike. S ruskego prevela: Veljka Marković. Kultura. Beograd 1967. XX + 488 str.

LEVKOV, Milivoje: Šta je CIA? Naslovna strana: Pavle Ristić. Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VII, br. 178. »Sedma sila«. Beograd 1967. 71 str.

MIČOVIĆ, Vojo: Načelo javnosti i informisanje. Naslovna strana: Pavle Ristić. Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VII, br. 170. »Sedma sila«. Beograd 1967. 70 + (II) str.

MILOSAVLEVSKI, Slavko: Politički sistem i Savez komunista. SKJ u samoupravnom društvu / 2. Urednici: Svetislav Ristić i Djordje Zorić. Naslovna strana: Pavle Ristić. NIP »Sedma sila«. Beograd 1967. 62 + (II) str.

PEROVIĆ, Latinka: Savez komunista u novim uslovima. SKJ u samoupravnom društvu / I. Urednici: Svetislav Ristić i Djordje Zorić. Naslovna strana: Pavle Ristić. NIP »Sedma sila«. Beograd 1967. 48 str.

VIDAKOVIĆ, Zoran: Promene u strukturi jugoslovenskog društva i Savez komunista. SKJ u samoupravnom društvu / 3. Urednici: Svetislav Ristić i Djordje Zorić. Naslovna strana: Pavle Ristić. NIP »Sedma sila«. Beograd 1967. 102 + (II) str.

VIJASINOVIĆ, Todor: Mučne godine. Sećanje na ilegalna vremena 1930—1941. Biblioteka Oslobođilački rat. Urednik: Milica Borić. Svjetlost. Sarajevo 1965. 282 + (I) str.

ZGODOVINA

AMBROŽIĆ, Lado-Novljan: Pohod štirinajste. Vojnogodovinska študija o pohodu XIV. divizije NOV in POJ iz Suhorja v Beli krajini skozi Hrvaško na Štajersko in o njenih bojih od 6. I. do 26. II. 1944. Knjižnica NOV in POS 33. Ureja zgodovinski odbor Komisije za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije v Ljubljani. Predsednik: Ivan Ferlež. Strokovna recenzenta: Zdravko Klanjšček in Jože Čertalič. ČZP »Soča«. Nova Gorica 1967. 302 + (II) str. + 22 zvd. Med tekstom slike.

HARAMINA Mijo i Blagota DRAŠKOVIĆ: Pregled historije radničkog pokreta. Priručnik je štampan kao rukopis. Prosvjeta. Zagreb 1966. 256 str.

ISTORIJA radničkog pokreta. Zbornik radova. 4. knj. Odgovorni urednik: Pero Morača. Institut za izučavanje radničkog pokreta — Odeljenje za istoriju jugoslovenskog radničkog pokreta. Beograd 1967. 477 + (VI) str.

JARC, Janko: Partizanski Rog. Opremil: Uroš Vagaja. Založili Založba Obzorja in Dolenjska založba. Maribor — Novo mesto 1967. 269 + (II) str. Med tekstom slike.

MIKUŽ, Metod: Oris partizanske sanitete na Slovenskem. Opremil: Ernest Krnaić. Zavod Borec. V Ljubljani 1967. 331 + (IV) str. Med tekstom slike.

PETELIN, Stanko: Prešernova brigada. Knjižnica NOV in POS 11. Ureja zgodovinski odbor Komisije za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije v Ljubljani. Predsednik odbora: Ivan Ferlež. Strokovna recenzenta: Jože Novak in Ivan Križnar.

Opremil: Vladimir Lakovič. Skice izdelal: Vlado Štimac. ČZP »Soča«. Nova Gorica 1967. 646 + (II) str. + 41 zvd. + 2 pril.

RADULOVIĆ, Ilija: Hronika treće krajiške proletarske brigade. Iz ratne prošlosti naših naroda 76. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1967. 298 + (VI) str.

ROY, Jules: Bitka za Dier Bien Fu. Prevedel: France Šušteršič. Opremil: Miligoj Dominko. Založba Borec. V Ljubljani 1967. 430 + (II) str.

ROŠ, Fran: Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945. Opremil: Uroš Vagaja. Založba Obzorja. Maribor 1967. 514 + (V) str. Med tekstom slike.

SUTJESKA. Zbornik. Slovenska izdaja je skrajšana izdaja istoimenskega zbornika v šestih knjigah, ki ga je v letih 1960—1966 izdal Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo« v Beogradu. Prevedel: Jože Zupančič. Opremil: Miligoj Dominko. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1967. 437 + (III) str. + 1 zvd.

TERČAK, Stane: Štirinajsta. Kratek opis pohoda XIV. divizije na Štajersko. Občinski odbor ZZB NOV Celje 1967. 16 str. + ovoj. str. Med tekstom slike.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom V; knj. 35. Borbe u Hrvatskoj 1944. godine. Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1967. 818 + (I) str. + 2 pril.

ZORIĆ, Milan N.: Ribnički partizanski odred. Iz ratne prošlosti naših naroda. Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije 1. Odgovorni urednik: Sreta Savić. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1967. 170 + (II) str.

RAZNO

ETNOGRAFIJA POMURJA I. Uredniški odbor: Franjo Baš, Bela Horvat, Boris Kuhar, Stefan Sedonja. Glavni urednik: Vlasta Koren. Avtorji: Matija Maučec, Fanči Šarf, Vlasta Koren, Marija Makarović, Angelos Baš, Zmaga Kumer, Niko Kuret in Ladislav Vöröš. Oprema: Jože Brumen. Pomurska založba. Murska Sobota 1967. 193 + (III) str.

NASE gore. Uredil: Petar Lukić-Roki. Opremil: Milan Vulpe. Iz srbohrvaščine prevedel: Jože Stabej. Natisnil: Grafički zavod Hrvatske. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 20 str. besedila in slikovni material.

SKUPŠČINA OBČINE

NOVO MESTO

OBČINSKI KOMITE ZKS

OBČINSKI ODBOR SZDL

OBČINSKI ODBOR ZZB NOV

IN OBČINSKI KOMITE ZMS

čestitajo vsem občanom

za dan republike

29. november

GRADBENO PODJETJE

»POMURJE«

MURSKA

SOBOTA

čestita vsem občanom ob prazniku

republike 29. novembru

PRI ZAVODU »BOREC«

SO IZŠLE NOVE KNJIGE:

NE RODIJO SE KOT VOJAKI

Roman spada med redka dela sovjetske vojne beletristike, ki skušajo razkriti resnico o vojaku — posamezniku v drugi svetovni vojni. Razkriva usodo sovjetskega človeka v eni najtežjih preizkušenj — v boju za Stalingrad. Zanimiva je karakteristika Stalinove osebnosti in njene vloge pri vodenju vojne.

Knjiga je vezana v polplatno in stane N-din 48.00

UKANA — II. del

obravnava boje XXXI. divizije okoli Idrije, rušenje železniške proge Ljubljana-Postojna, najvažnejše največje akcije diverzantov v Postojnski jami, Trstu in drugod, dva pohoda divizije na Jelovico, napad na Baško grapo, prenos ranjencev na Dolenjsko, Rdeči rob, vključno z napadom na belogardistični Črni vrh.

Vezava polplatno N-din 48.00, vezava celoplatno N-din 58.00

Cenjenim bralcem priporočamo tudi novitete:

SORGE, OBVEŠČEVALEC STOLETJA. Vezava celoplatno N-din 38.00

ORIS PARTIZANSKE SANITETE NA SLOVENSKEM. Vezava polplatno N-din 35.00

KRIŽPOTJA. Vezava celoplatno N-din 41.00

TAM, KJER TEČE BISTRA ZILJA. Vezava celoplatno N-din 17.80

BITKA ZA DIEN-BIEN-FU. Vezava polplatno N-din 40.00

Knjige naročajte pri ZAVODU BOREC, Ljubljana, Beethovnova 10/II ali pri poverjenikih zavoda.